

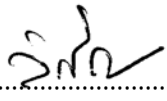
ความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการ
ในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

พระมหาวุฒิชัย นิลถาวรกุล

งานนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการเมืองการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
มิถุนายน 2561
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

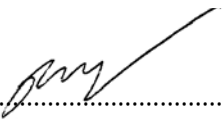
อาจารย์ผู้ควบคุมงานนิพนธ์และคณะกรรมการสอบงานนิพนธ์ ได้พิจารณา
งานนิพนธ์ของ พระมหาวิฑูชัย นิลถาวรกุล ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต กลุ่มวิชาการเมืองการปกครอง ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

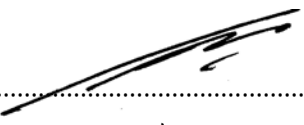
อาจารย์ผู้ควบคุมงานนิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจเอก ดร.วิเชียร ตันศิริคงคล)

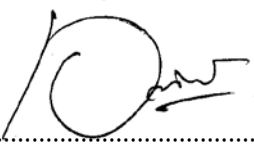
คณะกรรมการสอบปากเปล่า

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจเอก ดร.วิเชียร ตันศิริคงคล)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูรย์ โพธิสว่าง)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ (พิเศษ) พันตำรวจเอก ดร.ปกรณ์ มณีปกรณ์)

คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ อนุมัติให้รับงานนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต กลุ่มวิชาการเมืองการปกครอง ของมหาวิทยาลัยบูรพา

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ว่าที่เรือตรี ดร.เอกวิทย์ มณีธร)
วันที่.....15... เดือน.....มิถุนายน..... พ.ศ.2561.....

ประกาศคุณูปการ

งานนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ได้อย่างสมบูรณ์นั้นเป็นเพราะได้รับความอนุเคราะห์ทางด้านทุนการศึกษา วิชาการ และความเอื้อเฟื้อในการกรอกแบบสอบถามจากพระสังฆาธิการผู้ทรงคุณวุฒิเป็นอย่างดี ข้าพเจ้าจึงขอขอบพระคุณและเจริญพรขอบคุณบุคคลที่เกี่ยวข้องดังมีรายชื่อดังนี้

1. ขอเจริญพรขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจเอก ดร. วิเชียร ต้นศิริคงคล อาจารย์ที่ปรึกษางานนิพนธ์ ที่ให้ความรู้และคำแนะนำเกี่ยวกับการทำงานนิพนธ์ รวมทั้งการจัดทำรูปเล่มฉบับสมบูรณ์
 2. ขอเจริญพรขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ โพธิสว่าง และ พันตำรวจเอก ดร. ปกรณ์ มณีปกรณ์ ที่ให้เกียรติมาเป็นกรรมการควบคุมการสอบงานนิพนธ์และเสนอแนะข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดทำรูปเล่มฉบับสมบูรณ์ในครั้งนี้
 3. ขอขอบพระคุณพระครูโสภิตปัญญากร รองเจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง เจ้าอาวาสวัดป่าประดู่ (พระอารามหลวง) ผู้ให้ความอนุเคราะห์ด้านเงินทุนในการศึกษาตลอดหลักสูตร
 4. ขอขอบพระคุณพระมหาบุญรอด อมรทตฺโต, พระครูปลัดทองศักดิ์ ปภาโต และเจริญพรขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยตำรวจเอก ดร. วิเชียร ต้นศิริคงคล ผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือในการทำงานนิพนธ์ในครั้งนี้
 5. ขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระเทพสิทธิเวที เจ้าคณะจังหวัดระยอง เจ้าอาวาสวัดเนินพระ พระครูสิทธิภาวนานุโยค รองเจ้าคณะจังหวัดระยอง เจ้าอาวาสวัดพลงช้างเผือก พระเดชพระคุณ พระโบราณพิทักษ์ เจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง เจ้าอาวาสวัดลุ่มฯ (พระอารามหลวง) พระครูโสภิตปัญญากร รองเจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง เจ้าอาวาสวัดป่าประดู่ (พระอารามหลวง) และพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะตำบลทั้ง 10 รูป ในเขตการปกครองอำเภอเมืองระยอง ที่มีเมตตาให้ความอนุเคราะห์ในการกรอกแบบสอบถาม เพื่อเป็นประโยชน์ในการดำเนินงานนิพนธ์
- งานนิพนธ์ของข้าพเจ้าจักมีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อท่านทั้งหลายมากหรือน้อยประการใด ข้าพเจ้าขอถวายเป็นพุทธบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นบรมครูของเหล่าปวงชนทั้งหลาย และมอบเป็นเครื่องบูชาคุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์และญาติโยม ท้ายที่สุดเพื่อเป็นการยังพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถาวรสืบต่อไป

พระมหาวุฒิชัย นิลถาวรกุล

58910280: สาขาวิชา: การเมืองการปกครอง; ร.ม. (การเมืองการปกครอง)

คำสำคัญ: ความรู้ความเข้าใจ/ การเผยแพร่/ วิปัสสนากรรมฐาน/ พระสังฆาธิการ/ ระยอง

พระมหาวิชัย นิลถาวรกุล: ความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสังฆาธิการในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง (THE UNDERSTANDING OF PRACTICE INSIGHT MEDITATING PROPAGATION OF THE ECCLESIASTICAL ADMINISTRATIVE OFFICERS IN MUANG RAYONG DISTRICT, RAYONG PROVINCE) คณะกรรมการควบคุมงานนิพนธ์: วิเชียร ตันศิริคงคล, ร.ด., 100 หน้า. ปี พ.ศ. 2560.

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาถึงความรู้ความเข้าใจหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการ ในระดับท้องถิ่นของอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ตั้งแต่ระดับเจ้าคณะตำบลถึงเจ้าคณะจังหวัด โดยอาศัยการวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive research) กล่าวคือ การใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) เพื่อวิเคราะห์ผลของความรู้ความเข้าใจหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในการศึกษาแนวคิด ทศนคติที่มาจากประสบการณ์ของพระสังฆาธิการ อีกทั้งยังศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการเผยแพร่งานทางด้านพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. ข้อมูลความรู้ความเข้าใจในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจ มีค่าเฉลี่ยโดยรวม 3.615 มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.541 และมีรายละเอียดจำแนกตามหัวข้อคำถามมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.29 - 3.93 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ในช่วง 0.45 - 0.63

2. ข้อมูลความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจมีค่าเฉลี่ยโดยรวม 3.296 มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.515 และมีรายละเอียดจำแนกตามหัวข้อคำถามมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.00 - 3.64 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ในช่วง 0.45 - 0.61

3. จากข้อมูลเชิงคุณภาพ เป็นการหาสาเหตุของปัญหาและอุปสรรคที่มาจาก การเผยแพร่ ฯ พบว่า คุณสมบัติของพระวิปัสสนาจารย์หรือพระผู้ทำหน้าที่เผยแผ่ควรมีการรับรองและมีคุณสมบัติเหมาะสมในการรับเลือกให้ทำหน้าที่นี้คือ ทางด้านจริยวัตรและความรู้ความสามารถในการเข้าใจและประยุกต์การปฏิบัติให้เข้ากับสภาพของแต่ละบุคคลและสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ได้ดี

58910280: MAJOR: POLITICS AND GOVERNMENT; M.Pol.Sc. (POLITICS AND GOVERNMENT)

KEYWORDS: PRACTICE MEDITATING PROPAGATION/ ECCLESIASTICAL ADMINISTRATIVE OFFICERS/ RAYONG

PHRAMAHA WUTTHICHAJ NILTHAWORNGUL: THE UNDERSTANDING OF PRACTICE INSIGHT MEDITATING PROPAGATION OF THE ECCLESIASTICAL ADMINISTRATIVE OFFICERS IN MUANG RAYONG DISTRICT, RAYONG PROVINCE. ADVISORY COMMITTEE: VICHJEN TANSIRIKONGKHON, Ph.D., 100 P. 2018.

In this research, knowledge and skill of practice insight meditating propagation of the ecclesiastical administrative officers in Muang Rayong district were investigated by using descriptive method analysis including 1. Quantitative for study the knowledge of the practice insight meditating and the skill propagation of the ecclesiastical administrative officers. 2. Qualitative for study the attitudes of propagation, problems and obstacles that arise from the practice insight meditating propagation in Muang Rayong district.

The results are as follow:

1. The knowledge of practice insight meditation. The results of the survey were 3.615 total average and 0.541 total standard deviations, and the averages were in the range of 3.29 - 3.93 and the standard deviations ranged from 0.45 to 0.63.

2. The skill to propagate practice insight meditation. The results of the survey were 3.296 total average and 0.515 standard deviation, and the averages were in the range of 3.00 - 3.64 and the standard deviations ranged from 0.45 to 0.61. Thus, the skills of personal information about the knowledge and propagating are not significantly different.

3. The qualitative data for determining the cause of the problems and the obstacles that arise from the practice insight meditating. It is found that the personal properties of the Vipassana or propagator should be certified and qualified to be chosen for this function. The ability to understand and apply to the individual and the state of society should be in the Vipassana and the ecclesiastical administrative officers.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญภาพ.....	ฅ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	2
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	2
ขอบเขตการวิจัย.....	2
นิยามศัพท์.....	3
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	4
ความหมายของความรู้ความเข้าใจ.....	4
การปกครองคณะสงฆ์.....	7
มหาสติปัฏฐาน 4.....	36
การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน.....	44
การปกครองวัดในเขตอำเภอเมืองระยอง.....	64
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	66
รูปแบบการวิจัย.....	66
ประชากร กลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	66
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	66
4 ผลการศึกษา.....	70
ข้อมูลส่วนบุคคล.....	70
ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รวมถึงความรู้ ความสามารถในการเผยแพร่หลักวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขต พื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง.....	75

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ข้อมูลแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของ พระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง.....	82
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	85
สรุปผลการวิจัย.....	85
ข้อเสนอแนะ.....	86
บรรณานุกรม.....	88
ภาคผนวก.....	89
ภาคผนวก ก.....	90
ภาคผนวก ข.....	98
ประวัติย่อของผู้วิจัย.....	100

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2-1	การสังคายนาพระธรรมวินัย..... 12
2-2	ทำเนียบการปกครองสงฆ์ในสมัยสุโขทัย..... 17
4-1	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านอายุ ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 70
4-2	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านจำนวนพรรษา ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครอง คณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 71
4-3	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านตำแหน่ง ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 72
4-4	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านวิทยฐานะ (นักธรรม) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครอง คณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 72
4-5	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านวิทยฐานะ (เปรียญธรรม) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขต ปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 73
4-6	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านวิทยฐานะ (วุฒิการศึกษาทางโลก) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่ เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 74
4-7	ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านประกาศนียบัตร ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครอง คณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 74
4-8	ข้อมูล ความรู้ความเข้าใจในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของ พระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 76
4-9	ข้อมูล ความรู้ความสามารถในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของ พระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 79
4-10	ข้อมูลแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของ พระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 82
ข-1	ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อความและคุณลักษณะที่กำหนดของแบบสอบถาม..... 99

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2-1	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา..... 18
2-2	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงธนบุรี..... 19
2-3	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์กรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 – 3..... 20
2-4	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121..... 23
2-5	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484..... 26
2-6	โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535..... 29
2-7	แผนผังแสดงพระสังฆาธิการเขตการปกครองพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง..... 65
3-1	กรอบแนวคิดในการวิจัย..... 67

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“คณะสงฆ์” เริ่มขึ้นเมื่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุอมฤตธรรมและถ่ายทอดหลักธรรมเหล่านั้นแก่เหล่าปัญจวัคคีย์ทั้งห้า จนกระทั่งบรรลุเป็นพระอรหันต์ ซึ่งถือเป็นพระสงฆ์กลุ่มแรกในพระพุทธศาสนา จากนั้นได้ออกเดินทางเพื่อประกาศหลักธรรมคำสอน ทำให้กุลบุตรมีความเลื่อมใสขอบรรพชาอุปสมบทเป็นจำนวนมาก จึงมีความจำเป็นต้องปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติเพื่อนำไปสู่วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายหลักในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน โดยในสมัยพุทธกาล (ช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงมีพระชนม์ชีพอยู่) พระพุทธองค์ทรงเป็นประธานในการปกครองคณะสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ต่อมาเมื่อมีภิกษุและสามเณรเข้ามาบรรพชาอุปสมบทมากขึ้น พระพุทธองค์ทรงกระจายอำนาจบางประการให้กับพระสงฆ์ผู้มีพรรษามากหรือผู้ที่ได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุอื่น (เอตทัคคะ) เป็นผู้รับมอบอำนาจในการคณะสงฆ์ต่าง ๆ เช่น การบรรพชา การอุปสมบท และการดูแลเสนาสนะต่าง ๆ เป็นต้น พระมหาเถระเหล่านั้นได้แก่ พระอุบาลีมหาเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ และพระสารีบุตรเถระ เป็นต้น

ปัจจุบันคำว่า “คณะสงฆ์” นั้น หมายรวมทั้งพระภิกษุและสามเณร ที่เข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นองค์กรที่มีบุคลากรที่มีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนและความสารถในการปฏิบัติธรรมรวมถึงการถ่ายทอดคำสอนตามหลักที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ เรียกว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนา แม้แต่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับปัจจุบัน ได้มีการกำหนดเกี่ยวกับ “การคณะสงฆ์” (หน้าที่อันคณะสงฆ์พึงกระทำ) มี 6 ประการ ซึ่งรวมไปถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นสิ่งที่คณะสงฆ์ควรเตรียมพร้อมในการเผยแผ่ฯ นั้น ต้องประกอบไปด้วย ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนและหลักปฏิบัติ และความสามารถในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอนและวิธีปฏิบัตินั้น ให้กับพุทธศาสนิกชนที่มีความสนใจเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ด้วย และเพื่อให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีประสิทธิภาพหรือตรงตามเป้าหมายที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ โดยมีการแต่งตั้งพระภิกษุผู้มีอาวุโสและประสบการณ์ในด้านการเผยแผ่ที่เรียกว่า “พระสังฆาธิการ” คอยเป็นผู้ขับเคลื่อนเจตนารมณ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งพระสังฆาธิการนี้แบ่งเป็นลำดับชั้นเขตการปกครองในระดับต่าง ๆ ได้แก่ เจ้าคณะใหญ่ (หน) เจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะตำบล ตามลำดับ ที่มาจากการแต่งตั้งโดยเลือกตามความเหมาะสมของ

คุณสมบัติเฉพาะตัวบุคคล เช่น ความอาวุโส (จำนวนพรรษา) วิทยฐานะ (วุฒิการศึกษาทั้งทางธรรมและทางโลก) ประสบการณ์ (เป็นพระวิปัสสนาจารย์ พระนักเทศน์ พระกรรมทูต) เป็นต้น ดังนั้นการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนา จำเป็นที่จะต้องอาศัยพระสงฆ์ที่มีความรู้ความเข้าใจและสามารถที่จะถ่ายทอดหลักปฏิบัติต่าง ๆ ให้พุทธศาสนิกชนหรือผู้ที่สนใจในการประพฤติปฏิบัติ ได้เข้าใจถึงหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่พระพุทธองค์ทรงตั้งเจตนารมย์ไว้

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในระดัปลำดับของอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ตั้งแต่ระดับเจ้าคณะตำบลถึงเจ้าคณะจังหวัด ว่ามีแนวคิดในเรื่องของการประพฤติปฏิบัติดังกล่าวอย่างไรบ้าง และเพื่อให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลทำให้เกิดปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการเผยแพร่เพื่อวิเคราะห์และสรุปเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
2. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีความรู้ความเข้าใจในวิธีการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
2. รับทราบถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ขอบเขตของการวิจัย

ระยะเวลาการดำเนินโครงการ - 6 เดือน

เนื้อหา - ความรู้ความเข้าใจหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

- ความรู้ความสามารถการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในการในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

นิยามศัพท์

ความรู้ความเข้าใจ หมายถึง ความทรงจำในเรื่องราว ข้อเท็จจริงรายละเอียดต่าง ๆ และความสามารถในการนำความรู้ที่เก็บรวบรวมมาใช้คัดแปลง อธิบาย เปรียบเทียบในเรื่องนั้น ๆ ได้อย่างมีเหตุผล และความรู้ความเข้าใจเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและรวมถึงการนำความรู้ความเข้าใจไปใช้ในสถานการณ์จริงได้ตามขั้นตอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

การเผยแพร่ หมายถึง ขยายออกไป หรือ ทำให้ขยายออกไป เช่น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา หมายความว่า ทรงขยายลัทธิ ความเชื่อ ออกไปด้วยการยกเอาลักษณะของสิ่งนั้นมาเผยให้เห็นตามที่เป็นจริง

วิปัสสนากรรมฐาน สามารถแยกศัพท์ในการพิจารณาความหมายได้ดังนี้

วิ แปลว่า แจ่มแจ้ง แตกต่างจากและวิเศษกว่าการหยั่งรู้โดยโลกวิธิ

ปัสสนา แปลว่า การเห็น คือ การหยั่งรู้ด้วยปัญญา ซึ่งเกิดจากวิปัสสนาวิธิ

กรรม แปลว่า การกระทำ คือ การกระทำด้วยใจอัน ประกอบด้วยความเพียร สติ

สัมปชัญญะ ตามวิธีการ

ฐาน แปลว่า การงาน คือ สิ่งที่ต้องกระทำ ได้แก่ ใจเข้าไปกำหนดเพื่อความรู้อันแจ่มแจ้ง

รวมความว่า วิปัสสนากรรมฐาน คือ การเพียรใช้สติ สัมปชัญญะ เข้าไปกำหนดสิ่งที่เกิดขึ้นทางกายและ ใจเพื่อให้เกิดปัญญาหยั่งรู้อย่าง แจ่มแจ้งซึ่งมิใช่จากสุตวิธิ (คือการฟังผู้อื่นบอกเล่า) หรือ ตรรกวิธิ (การคิดตามด้วยเหตุผล) และแม้สมถวิธิ (การทำให้ใจความเกิดสงบ)

พระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้มีตำแหน่งในการปกครองคณะสงฆ์ไทย นับตั้งแต่ผู้ช่วยเจ้าอาวาสขึ้นไปจนถึงเจ้าคณะภาค ตาม "กฎหมายตราสามดวง ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ" คือพระภิกษุที่ดำรงตำแหน่งได้แก่ เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

อำเภอเมืองระยอง คือ อำเภอหนึ่งในจังหวัดระยองตั้งอยู่ทางตอนกลาง ค่อนไปทางทิศตะวันตกของจังหวัด

พรรษา หมายถึง ฝน กล่าวคือ ครอบรอบฤดูฝนครั้งหนึ่งเป็นปีหนึ่ง หรือ พรรษาหนึ่ง

วิทยฐานะ หมายถึง ฐานะในด้านความรู้

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความหมายของความรู้ความเข้าใจ

ความรู้ หมายถึง ความเข้าใจในเรื่องบางเรื่อง หรือสิ่งบางสิ่ง ซึ่งอาจจะรวมไปถึงความสามารถในการนำสิ่งนั้นไปใช้เพื่อเป้าหมายบางประการ

ในทัศนะของฮอสเบอร์ (Hosber, n.d. อ้างถึงใน มาโนช เวชพันธ์, 2532, หน้า 15-16) นับเป็นขั้นแรกของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการจดจำ ซึ่งอาจจะโดยการนึกได้ มองเห็น ได้ยิน หรือ ได้ฟัง ความรู้นี้ เป็นหนึ่งในขั้นตอนของการเรียนรู้ โดยประกอบไปด้วยคำจำกัดความหรือความหมาย ข้อเท็จจริง ทฤษฎี กฎ โครงสร้าง วิธีการแก้ไขปัญหา และมาตรฐานเป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความรู้เป็นเรื่องของการจำอะไรได้ ระลึกได้ โดยไม่จำเป็นต้องใช้ความคิดที่ซับซ้อนหรือใช้ความสามารถของสมองมากนัก ด้วยเหตุนี้ การจำได้จึงถือว่าเป็น กระบวนการที่สำคัญในทางจิตวิทยา และเป็นขั้นตอนที่นำไปสู่พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความเข้าใจ การนำความรู้ไปใช้ในการวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การประเมินผล ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ได้ใช้ความคิดและ ความสามารถทางสมองมากขึ้นเป็นลำดับ ส่วนความเข้าใจ (Comprehension) นั้น ฮอสเบอร์ชี้ให้เห็นว่า เป็นขั้นตอนต่อมาจากความรู้ โดยเป็นขั้นตอนที่จะต้องใช้ความสามารถของสมองและทักษะในขั้นที่สูงขึ้น จนถึงระดับของการสื่อความหมาย ซึ่งอาจเป็นไปได้โดยการใช้ปากเปล่า ข้อเขียน ภาษา หรือการใช้สัญลักษณ์ โดยมักเกิดขึ้นหลังจากที่บุคคลได้รับข่าวสารต่าง ๆ แล้ว อาจจะโดยการฟัง การเห็น การได้ยิน หรือเขียน แล้วแสดงออกมาในรูปของการใช้ทักษะหรือการแปลความหมายต่าง ๆ เช่น การบรรยายข่าวสารที่ได้ยินมาโดยคำพูดของตนเอง หรือการแปลความหมายจากภาษาหนึ่งไปเป็นอีกภาษาหนึ่ง โดยคงความหมายเดิมเอาไว้ หรืออาจเป็นการแสดงความคิดเห็นหรือให้ข้อสรุปหรือการคาดคะเนก็ได้

ประภาเพ็ญ สุวรรณ (25727 อ้างถึงใน อักษร สวัสดิ์, 2542, หน้า 26) ได้ให้คำอธิบายว่า ความรู้ เป็นพฤติกรรมขั้นต้นที่ผู้เรียนรู้เพียงแต่เกิดความจำได้ โดยอาจจะเป็นการนึกได้หรือโดยการมองเห็น ได้ยิน จำได้ ความรู้ในขั้นนี้ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับคำจำกัดความ ความหมาย ข้อเท็จจริง กฎเกณฑ์ โครงสร้างและวิธีแก้ไขปัญหา ส่วนความเข้าใจอาจแสดงออกมาในรูปของทักษะด้าน “การแปล” ซึ่งหมายถึง ความสามารถในการเขียนบรรยายเกี่ยวกับข่าวสารนั้น ๆ โดยใช้คำพูดของตนเอง และ “การให้ความหมาย” ที่แสดงออกมาในรูปของความคิดเห็นและข้อสรุป รวมถึงความสามารถในการ “คาดคะเน” หรือการคาดหมายว่าจะเกิดอะไรขึ้น

เบนจามิน (Benjamin, 1971 อ้างถึงใน อักษร ศาสตร์, 2542, หน้า 26-28) ได้ให้ความหมายของ ความรู้ ว่าหมายถึง เรื่องที่เกี่ยวกับการระลึกถึงสิ่งเฉพาะ วิธีการและกระบวนการต่าง ๆ รวมถึงแบบกระบวนของโครงการวัตถุประสงค์ในด้านความรู้ โดยเน้นในเรื่องของกระบวนการทางจิตวิทยาของความจำ อันเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงเกี่ยวกับการจัดระเบียบ โดยก่อนหน้านั้นในปี ค.ศ. 1965 บลูม และคณะ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการรับรู้หรือพุทธิพิสัย (Cognitive domain) ของคน ว่าประกอบด้วยความรู้ตามระดับต่าง ๆ รวม 6 ระดับ ซึ่งอาจพิจารณาจากระดับความรู้ในขั้นต่ำไปสู่ระดับของความรู้ในระดับที่สูงขึ้นไป โดยบลูมและคณะ ได้แจกแจงรายละเอียดของแต่ละระดับไว้ดังนี้

1. ความรู้ หมายถึง การเรียนรู้ที่เน้นถึงการจำและการระลึกได้ถึงความคิด วัตถุ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความจำที่เริ่มจากสิ่งง่าย ๆ ที่เป็นอิสระแก่กัน ไปจนถึงความจำในสิ่งที่ยู่ยากซับซ้อนและมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน
2. ความเข้าใจหรือความคิดรวบยอด (Comprehension) เป็นความสามารถทางสติปัญญาในการขยายความรู้ ความจำ ให้กว้างออกไปจากเดิมอย่างสมเหตุสมผล การแสดงพฤติกรรมเมื่อเผชิญกับสื่อความหมาย และความสามารถในการแปลความหมาย การสรุปหรือการขยายความสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
3. การนำไปปรับใช้ (Application) เป็นความสามารถในการนำความรู้ (Knowledge) ความเข้าใจหรือความคิดรวบยอด ในเรื่องใด ๆ ที่มีอยู่เดิม ไปแก้ไขปัญหาที่แปลกใหม่ของเรื่องนั้น โดยการใช้ความรู้ต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการกับความคิดรวบยอดมาผสมผสานกับความสามารถในการแปลความหมาย การสรุปหรือการขยายความสิ่งนั้น
4. การวิเคราะห์ (Analysis) เป็นความสามารถและทักษะที่สูงกว่าความเข้าใจ และการนำไปปรับใช้ โดยมีลักษณะเป็นการแยกแยะสิ่งที่จะพิจารณาออกเป็นส่วนย่อย ที่มีความสัมพันธ์กัน รวมทั้งการสืบค้นความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ เพื่อดูว่าส่วนประกอบปลีกย่อยนั้นสามารถเข้ากันได้หรือไม่ อันจะช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างแท้จริง
5. การสังเคราะห์ (Synthesis) เป็นความสามารถในการรวบรวมส่วนประกอบ ย่อย ๆ หรือส่วนใหญ่ ๆ เข้าด้วยกันเพื่อให้เป็นเรื่องราวอันหนึ่งอันเดียวกัน การสังเคราะห์จะมีลักษณะของการเป็นกระบวนการรวบรวมเนื้อหาสาระของเรื่องต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน เพื่อสร้างรูปแบบหรือโครงสร้างที่ยังไม่ชัดเจนขึ้นมาก่อน อันเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความคิดสร้างสรรค์ภายในขอบเขตของสิ่งที่กำหนดให้
6. การประเมินผล (Evaluation) เป็นความสามารถในการตัดสินใจเกี่ยวกับความคิด ค่านิยม ผลงาน คำตอบ วิธีการและเนื้อหาสาระเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง โดยมีการกำหนดเกณฑ์ (criteria)

เป็นฐานในการพิจารณาตัดสิน การประเมินผล จัดได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สูงสุดของพุทธิลักษณะ (Characteristics of cognitive domain) ที่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจ การนำไปปรับใช้ การวิเคราะห์ และการสังเคราะห์เข้ามาพิจารณาประกอบกันเพื่อทำการประเมินผลสิ่งหนึ่งสิ่งใด

ความรู้ คือ สิ่งที่มีมนุษย์สร้าง ผลิต ความคิด ความเชื่อ ความจริง ความหมาย โดยใช้ ข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็น ตรรกะ แสดงผ่านภาษา เครื่องหมาย และสื่อต่าง ๆ โดยมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์เป็นไปตามผู้สร้าง ผู้ผลิตจะให้ความหมาย

ความเข้าใจ หมายถึง กระบวนการทางจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้บุคคลสามารถครุ่นคิดถึงสิ่งนั้น และสามารถใช้มโนทัศน์ (Concept) เพื่อจัดกับกับสิ่งนั้นได้อย่างเพียงพอ สิ่งทีกล่าวถึงนี้อาจจะมีลักษณะเป็นนามธรรม หรือเป็นสิ่งที่ทางกายภาพก็ได้ เช่น บุคคล สถานการณ์ และสาร

ความเข้าใจ หมายถึง ความสามารถจับใจความสำคัญของเรื่องราวต่าง ๆ ได้ทั้งภาษา รหัส สัญลักษณ์ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม แบ่งเป็น การแปลความ การตีความ การขยายความ (จักรกริช ใจดี, 2542) ได้แยกความเข้าใจออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การแปลความ คือ ความสามารถในการจับใจความให้ถูกต้องกับสิ่งที่สื่อความหมาย หรือความสามารถในการถ่ายเทความหมายจากภาษาหนึ่งไปสู่อีกภาษาหนึ่ง หรือจากการสื่อสารรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง

2. การตีความ คือ ความสามารถในการอธิบาย หรือแปลความหมายหลาย ๆ อันมาเรียบเรียง โดยทำการจัดระเบียบ สรุปย่อคเป็นเนื้อความใหม่ โดยยึดเป็นเนื้อความเดิมเป็นหลักไม่ต้องอาศัยหลักเกณฑ์อื่นใดมาใช้

3. การขยายความ คือ ความสามารถที่ขยายเนื้อหาข้อมูลที่รับรู้มาให้มากขึ้น หรือเป็นความสามารถในการทำนาย หรือคาดคะเนเหตุการณ์ล่วงหน้าได้อย่างดี โดยอาศัยข้อมูลอ้างอิงหรือแนวโน้มที่เกินเลยจากข้อมูล

กล่าวโดยสรุป ความรู้ความเข้าใจ หมายถึง ความทรงจำในเรื่องราว ข้อเท็จจริง รายละเอียดต่าง ๆ และความสามารถในการนำความรู้ที่เก็บรวบรวมมาใช้ดัดแปลง อธิบาย เปรียบเทียบในเรื่องนั้น ๆ ได้อย่างมีเหตุผล และความรู้ความเข้าใจเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องโดยตรงและรวมถึงการนำความรู้ความเข้าใจไปใช้ในสถานการณ์จริงได้ตามขั้นตอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ

การปกครองคณะสงฆ์

สถาบันพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มีการปกครองคณะสงฆ์ที่มีความเป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้นเป็นลำดับ โดยอาศัยการเทียบเคียงจากกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งในแต่ละยุคสมัยนั้น รูปแบบการปกครองมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เริ่มจากการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจนถึงระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือ สถาบันพระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุง โดยสถาบันพระมหากษัตริย์เรื่อยมา ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์พระองค์ต่าง ๆ ในแต่ละราชวงศ์ ที่ทรงใส่พระราชหฤทัย เห็นสถาบันพระพุทธศาสนา เป็นสถาบันที่มีความสำคัญในความเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจไม่เฉพาะแต่พระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น แต่รวมถึงประชาชนที่เป็นชาวพุทธอีกด้วย

พัฒนาการในการพยายามสร้างระบอบปกครองในคณะสงฆ์ ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยนั้น นอกจากการยึดถือพระวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นหลักแล้ว จำเป็นที่จะต้องเพิ่มเติมหรือลงรายละเอียดในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น อีกทั้งประชากรสงฆ์เพิ่มจำนวนมากขึ้น การวางรูปแบบให้เป็นไปในทางเดียวกันนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง แต่สำหรับกฎ ข้อบังคับ และระเบียบต่าง ๆ ที่บัญญัติเพิ่มเติมขึ้น ต้องไม่ขัดต่อพระวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงบัญญัติไว้ดีแล้ว

1. วิวัฒนาการการปกครองคณะสงฆ์

การปกครองคณะสงฆ์เริ่มต้นตั้งแต่การตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเสด็จพระราชดำเนินไป ณ สถานที่ต่าง ๆ เพื่อทรงประกาศหลักธรรมดังกล่าว นั้น ให้แก่เหล่าเวไนยสัตว์ให้รู้ตามพระพุทธองค์ จนเกิดมีเหล่าพุทธสาวกในสำนักจำนวนหนึ่ง พระองค์จึงทรงมีการแบ่งอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ตามความรู้ความสามารถของเหล่าพุทธสาวก เช่น พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้มึเอดทักคะ (ความเชี่ยวชาญ) ด้านมีปัญญามาก พระมหาโมคคัลลานเถระ เป็นผู้มึเอดทักคะด้านมีฤทธิ์มาก เป็นต้น และความเป็นผู้มีความอาวุโส เช่น พระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นพระอริยบุคคลด้วยกันทั้งสิ้น หากแต่เมื่อเริ่มมีประชากรสงฆ์มากขึ้น และบางส่วนเป็นผู้ที่มีความศรัทธาขอบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา แต่ยังไม่มีความพยายามพอที่จะประพฤติปฏิบัติตนให้มีกิเลสเบาบางลงได้ จึงส่งผลให้พระพุทธองค์จำเป็นต้องมีการบัญญัติสิกขาบท เพื่อใช้เป็นกรณีศึกษาและห้ามมิให้ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์กระทำในสิ่งเหล่านั้น และยังตรัสถึงประโยชน์ 10 ประการ ของการบัญญัติสิกขาบท ดังนี้

1. เพื่อความดีแห่งสงฆ์
2. เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์

3. เพื่อข่มผู้เกี้ยวขา
4. เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก
5. เพื่อกำจัดอวสานอันจักบังเกิดในปัจจุบัน
6. เพื่อป้องกันอวสานอันจักบังเกิดในอนาคต
7. เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส
8. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว
9. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสังฆธรรม
10. เพื่อถือตามพระวินัย

จากประโยชน์ทั้ง 10 ประการข้างต้น จะเห็นได้ว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธองค์ที่มีต่อบรรพชิตทั้งหลายที่เข้ามาถือบวชในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เพราะเป็นไปเพื่อการอนุเคราะห์ในการรักษาพรหมจรรย์ กระทำกิเลสให้สิ้นไป ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นการสร้างศรัทธาในกลุ่มคนที่ยังไม่มีให้เกิดขึ้นและรักษาศรัทธาของประชาชนทั้งที่มีความเลื่อมใสอยู่ก่อนแล้วให้ยิ่งขึ้นไป ยังให้พระพุทธศาสนาสืบต่อไปอย่างมั่นคงมากขึ้น

ภายหลังที่พระพุทธศาสนาเริ่มมีผู้ถือบวชเพิ่มมากขึ้น ทำให้การปกครองคณะสงฆ์จำเป็นต้องมีการกระจายอำนาจไปสู่พุทธสาวกมากขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับปัจจุบัน โดยส่วนใหญ่จะเป็นอำนาจทางด้านการบริหารคือ ใช้อำนาจในการจัดสรร ดูแล เหล่าภิกษุให้อยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข และด้านตุลาการเปรียบเทียบการตัดสินใจคดีความในทางกฎหมาย จึงทำให้เกิดวิวัฒนาการของการปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

การปกครองคณะสงฆ์นั้น สามารถแบ่งลักษณะการปกครองออกเป็นสองช่วง คือ การปกครองสมัยพุทธกาล และการปกครองสมัยหลังพุทธกาล ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. การปกครองคณะสงฆ์สมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงปกครองพระสงฆ์โดย ลำพังพระองค์เพียงผู้เดียว โดยหลักกรรมมาธิปไตย (การถือเอาความถูกต้องเป็นใหญ่) พระองค์ทรงใช้อำนาจในการปกครองสงฆ์เป็น 3 ฝ่าย คือ 1. การใช้อำนาจนิติบัญญัติ ได้แก่ การที่พระองค์ทรงแสดงธรรมและทรงบัญญัติพระวินัย 2. การใช้อำนาจบริหาร ได้แก่ การที่พระองค์ทรงปกครองพระภิกษุสงฆ์ 3. การใช้อำนาจตุลาการ ได้แก่ การที่พระองค์ทรงวินิจฉัยอธิกรณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่พระสงฆ์ทำผิดพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงมีฐานะเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีที่ช่วยในเรื่องต่าง ๆ ตามที่พระพุทธองค์ทรงโปรดให้ช่วย กับพระมหาโมคคัลลานะ และพระเถระทั้งหลายผู้เป็นหัวหน้าสงฆ์กลุ่มต่าง ๆ พระพุทธองค์ได้ทรงมอบให้คณะสงฆ์ประชุมกันทำสังฆกรรมทั้งปวง โดยพระสงฆ์ผู้ที่จะเข้า ประชุมต้องเป็นพระที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน (เป็นสมานสังวาสกัน) โดยในการกระทำสังฆกรรมต่าง ๆ พระสงฆ์จะต้องมีมติเป็นเอกฉันท์ และจะต้อง

เป็นไปตามธรรมเนียม ส่วนการปกครองภายในสำนักหรือ ภายในกลุ่มนั้น ขึ้นตรงต่อพระเถระ เช่น พระอุปัชฌายะปกครองสังฆวิहारิก (พระภิกษุที่ตนเป็นผู้บวชให้) ส่วนอาจารย์จะปกครองอันเตวาลิก (พระที่ตนไม่ได้บวชให้แต่มาอาศัยอยู่ด้วย) การปกครองรูปแบบนี้เป็นแบบแผนของการปกครองสงฆ์ส่วนภูมิภาคในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีการแต่งตั้งสมมติผู้ทำการแทนสงฆ์ กล่าวคือ การลงมคิยอมรับให้มีภิกษุรับมอบหมายงานหรือเป็นเจ้าหน้าที่ในการรับผิดชอบกิจการใดกิจการหนึ่ง เช่น เจ้าอธิการจิวร (ดูแลรับผิดชอบหน้าที่ส่วนงานจิวร) เจ้าอธิการแห่งอาหาร (ดูแลรับผิดชอบในเรื่องของการรับภัตตรและแจกภัตตร) และเจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ (ดูแลรับผิดชอบในการเก็บและแจกเสนาสนะ) เป็นต้น ซึ่งโดยส่วนใหญ่ผู้นั้น จะเป็นการดูแลรับผิดชอบในเรื่องของปัจจัยสี่ที่ใช้ในชีวิตประจำวันเท่านั้น

2. การปกครองคณะสงฆ์สมัยหลังพุทธกาล ได้เกิดความไม่มั่นคงด้วยมูลเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้พระธรรมวินัยเกิดความผิดเพี้ยนและบิดเบือน จึงเกิดเหตุการณ์ที่เรียกว่า “การทำสังคายนา” เกิดขึ้น เพื่อรวบรวมหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ด้วยกัน และแยกออกเป็นหมวดหมู่ อีกทั้งยังเป็นการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในการศึกษาพระธรรมวินัยอีกด้วย ดังแสดงตัวอย่างของการสังคายนา 7 ครั้งแรกที่ถือเป็นต้นกำเนิดของการจารึกพระไตรปิฎก ดังนี้

การสังคายนาครั้งที่ 1 เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานได้ 7 วัน พระมหากัสสปเถระอยู่ที่เมืองปาวา ยังไม่ทราบข่าวพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน จึงพาพระสงฆ์จำนวน 500 รูป เดินทางออกจากเมืองปาวาด้วยประสงค์จะไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่เมืองกุสินารา ในระหว่างเดินทางนั่นเอง ก็ได้ทราบข่าวการเสด็จปรินิพพานของพระพุทธองค์จากอาชีวก (นักบวชนิกายหนึ่ง) คนหนึ่ง ซึ่งเดินทางมาจากเมืองกุสินารา พระสงฆ์ทั้งหมดซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นหัวหน้า เมื่อได้ทราบข่าวนั้นแล้ว ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ต่างก็มีความสลดใจ ผู้ที่เป็นปุถุชนอยู่ที่เสวาศอกเสียใจ ร้องไห้คร่ำครวญ ร่ำพังกันไปต่าง ๆ นานา แต่พระภิกษุสุภัททะมิได้เป็นเช่นนั้น และได้ห้ามพระภิกษุเหล่านั้นมิให้เสียใจ มิให้ร้องไห้ โดยกล่าวขึ้นว่า ที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จปรินิพพานนั้นเป็นการดีแล้ว ต่อไปจะทำอะไรได้ตามใจ ไม่มีใครคอยมาชี้ว่าผิดนี้ ถูกนี้ ควรนี้ ไม่ควรนี้ ต่อไปอีก พระมหากัสสปเถระได้ฟังคำกล่าวจ้วงจาบเช่นนั้นแล้ว เกิดความสลดใจ ภายหลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระเสร็จสิ้นแล้ว ได้มีการประชุมสงฆ์ พระมหากัสสปเถระซึ่งเป็นผู้มีอายุพรรษามากกว่าพระสงฆ์ทุกรูป ได้รับเลือกให้เป็นประธานสงฆ์ มีฐานะเป็นสังฆปริณายก (ผู้นำคณะสงฆ์) บริหารการคณะสงฆ์ตามพระธรรมวินัย ท่านจึงได้นำเรื่องที่ภิกษุสุภัททะกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยนั้นเสนอต่อที่ประชุมสงฆ์ ชวนให้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย และได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุม ต่อจากนั้นมา 3 เดือน ก็ได้มีการประชุมทำสังคายนาครั้งที่ 1

การสังคายนาครั้งที่ 2 เกิดขึ้นใน พ.ศ. 100 พระยสะกัทธกบฏได้ปรารภถึงข้อปฏิบัติย่อหย่อน 10 ประการ ของพวกภิกษุวัชชีบุตร เช่น ถือว่าเก็บเกลือไว้ในแขนง (เขาสัตว์) เพื่อเอาไว้ฉันได้ ตะวันชายเกินเที่ยงไปแล้ว 2 นิ้วฉันอาหารได้รับเงินทองไว้ใช้ได้ เป็นต้น พระยสะกัทธกบฏเห็นว่า ข้อปฏิบัติย่อหย่อนดังกล่าวนี้ขัดกับพระวินัยพุทธบัญญัติ จึงได้ชักชวนพระเถระผู้ใหญ่ประชุมพิจารณาวินิจฉัย ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อความมั่นคงพระพุทธศาสนาสืบไป

การสังคายนาครั้งที่ 3 มีมูลเหตุมาจาก ใน พ.ศ. 235 พวกเดียรถีย์หรือพวกนักบวชในศาสนาอื่นมาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา ด้วยเห็นแก่ลาภสักการะ และเพื่อบ่อนทำลายพระพุทธศาสนา ได้แสดงลัทธิและความเห็นของตนว่า "เป็นพระพุทธศาสนา เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า" พระโมคคัลลิตุตรติสสเถระได้ขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้าอโศกมหาราชให้มีการสอบสวน สะสงาย กำจัดพวกเดียรถีย์ปลอมบวชประมาณ 60,000 รูป แล้วให้สละสมณเพศออกจากพระพุทธศาสนาได้สำเร็จ การสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งนี้ คงมีการซักถามพระธรรมวินัยและตอบข้อซักถามเช่นเดียวกับการสังคายนาครั้งก่อน แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดว่า พระเถระรูปใดทำหน้าที่ซักถาม รูปใดทำหน้าที่ตอบข้อซักถาม แต่ปรากฏว่า พระโมคคัลลิตุตรติสสเถระได้เสนอคำถาม 500 ข้อเพิ่มเข้าในคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก เป็นการขยายความคัมภีร์นั้นให้พิสดารออกไปอีก ที่ประชุมสงฆ์ได้รับรองเป็นคำอธิบายที่ถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ผลการสังคายนาครั้งนี้ นอกจากจะได้กำจัดพวกเดียรถีย์ปลอมบวช ให้ออกจากพระพุทธศาสนาแล้ว ยังได้สอบทานพระธรรมวินัยให้ถูกต้อง และได้ตอบคำถาม 500 ข้อ คำตอบ 500 ข้อ เพิ่มเข้าในคัมภีร์กถาวัตถุด้วย เมื่อเสร็จการสังคายนาแล้วได้มีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศรวม 9 สายด้วยกัน และส่งไปสายละ 5 รูป เพื่อจะได้ให้การอุปสมบทแก่ผู้เลื่อมใสได้ถูกต้องตามพระวินัย มีรายละเอียดดังนี้

สายที่ 1 พระมัชฌันติกเถระ พร้อมด้วยคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นกัสมิระ และแคว้นคันธาระ

สายที่ 2 พระมหาเทวเถระ พร้อมด้วยคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหิสมณฑล และดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโคธาวารี

สายที่ 3 พระรักขิตเถระ พร้อมด้วยคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ วนวาสีประเทศ

สายที่ 4 พระธรรมรักขิตเถระ หรือพระโยนกธรรมรักขิตเถระ (ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นฝรั่งคนแรกในชาติกรีกที่ได้เข้าบวชในพระพุทธศาสนา) พร้อมด้วยคณะ ได้ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ อปรินตกชนบท

สายที่ 5 พระมหาธรรมรักขิตเถระ พร้อมด้วยคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ แคว้นมหาราษฎร์

สายที่ 6 พระมหารักจิตเถระ พร้อมด้วยคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ โยนกประเทศ
สายที่ 7 พระมัชฌิมเถระ พร้อมด้วยคณะ คือ พระกัสสปโคตรเถระ พระมูลกเทวเถระ
พระทนต์สสระเถระ และพระเทวเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนแถบภูเขาหิมาลัย
สายที่ 8 พระโสณเถระ และพระอุตรเถระ พร้อมด้วยคณะ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ

สายที่ 9 พระมหินทเถระ (โอรสพระเจ้าอโศกมหาราช) พร้อมด้วยคณะ คือ พระอริน္ณ
เถระ พระอุทริยเถระ พระสัมพลเถระ และพระหัททสารเถระ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ ลังกา
ทวิป ในรัชสมัยของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์แห่งลังกาทวิป

การสังคายนาครั้งที่ 4 ใน พ.ศ. 238 หลังจากพระมหินทเถระและคณะออกไปเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในลังกาทวิปประมาณ 3 ปี ซึ่งพระมหินทเถระประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาได้
หยั่งรากมั่นคงในลังกาทวิป เป็นการวางรากฐานให้พระสงฆ์ชาวลังกาท่องจำพระพุทธรวณะตาม
ระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมในเวลานั้น

การสังคายนาครั้งที่ 5 ใน พ.ศ. 433 ทางการคณะสงฆ์ชาวลังกาและทางราชการบ้านเมือง
เห็นว่า พระธรรมวินัยหรือพระพุทธรวณะที่ได้สังคายนาไว้นั้น มีความสำคัญมาก นับเป็นรากแก้ว
ของพระพุทธศาสนา หากจะพิทักษ์รักษาธรรมวินัยให้ดำรงอยู่สืบไปด้วยวิธีการท่องจำดังที่เคยถือ
ปฏิบัติกันมา ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะความจำของผู้บวชเรียนเสื่อมถอยลง ในการ
สังคายนาครั้งนี้ จึงได้ตกลงจารึกพระธรรมวินัยหรือพระพุทธรวณะ เป็นภาษามคธอักษรบาลีลงใน
ใบลาน พร้อมทั้งคำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่า อรรถกถา ซึ่งเดิมเป็นภาษามคธอักษรบาลี
นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการจารึกพระธรรมวินัยเป็นภาษามคธอักษรบาลีเป็นหลักฐาน ไว้เป็นลาย
ลักษณ์อักษร พระไตรปิฎกลายลักษณ์อักษร จึงมีขึ้นเป็นฉบับแรกในพระพุทธศาสนา นับเป็นการ
สังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกาทวิป

การสังคายนาครั้งที่ 6 ใน พ.ศ. 956 ได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยการแปลและ
เรียบเรียงอรรถกถา (คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก) พระพุทธโฆสเถระ (หรือที่ไทยเรานิยมเรียกว่า
พระพุทธโฆษาจารย์) ซึ่งเป็นพระมหาเถระชาวชมพูทวีป ผู้เปรี๊ยะปราดมีความรู้แตกฉานใน
พระไตรปิฎก และนับเป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี เห็นว่าคัมภีร์อรรถกถาแห่ง
พระไตรปิฎกนั้นมีสมบูรณ์ บริบูรณ์ เป็นภาษาสิงหล อยู่ในลังกาทวิป ท่านจึงเดินทางไปลังกาทวิป
ขอความอุปถัมภ์จากพระเจ้ามหานามเพื่อแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็น
ภาษามคธ เพื่อจะได้เป็นต้นตอภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) สอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก และจะ
ได้เป็นประโยชน์กว้างขวางต่อไป นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 3 ในลังกาทวิป

การสังคายนาครั้งที่ 7 ใน พ.ศ.1587 ทางการคณะสงฆ์อันมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน และทางราชการบ้านเมืองอันมีพระเจ้าปรักกมพาหุเป็นประมุข เห็นว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งเรียกว่าปาลินั้น เป็นภาษามคธอักษรบาลี คัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎกซึ่งเรียกว่า อรรถกถา ก็ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ อันเป็นต้นตอภาษาสอดคล้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว ส่วนคัมภีร์อธิบายอรรถกถาซึ่งเรียกว่า ฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาซึ่งเรียกว่า อนุฎีกา ยังมีได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธ ยังเป็นภาษาสิงหลบ้าง เป็นภาษาสิงหลปะปนกับภาษามคธบ้าง ควรจะได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษามคธให้หมดสิ้น จึงได้ดำเนินการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์ดังกล่าวเป็นภาษามคธ เป็นต้นตอภาษา (ภาษาที่มีแบบแผน) เช่นเดียวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา นับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 4 ในลังกาทวีป

จากการสังคายนาพระธรรมวินัยข้างต้นสามารถสรุปได้ดังแสดงในตารางที่ 2-1

ตารางที่ 2-1 การสังคายนาพระธรรมวินัย

ครั้งที่	ปี	มูลเหตุและความสำคัญ	รายละเอียด	สถานที่	องค์อุปถัมภ์	ระยะเวลา
1	พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานได้ 7 วัน	พระภิกษุสุภัททะกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย	พระมหากัสสปเถระได้รับเลือกเป็นประธาน และเป็นผู้ชักถามพระธรรมวินัย พระอุบาลีเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถามทางพระวินัย พระอานนท์เถระเป็นผู้ตอบข้อซักถามทางพระธรรม มีพระอรหันต์เข้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์ (สงฆ์ผู้เป็นคณะกรรมการทำสังคายนา) จำนวน 500 รูป	ถ้าสัตตบรรณคูหา ข้างเขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ ชมพูทวีป	พระเจ้าอชาตศัตรู	7 เดือน
2	พ.ศ. 100	พระยาสกะกัณฑบุตรได้ปรารภถึงข้อปฏิบัติย่อหย่อน 10 ประการ ของพวกภิกษุวัชชีบุตร	พระมหาเถระชื่อยสกะกัณฑกบุตรเป็นประธาน พระเรวัตเถระเป็นผู้ชักถามพระธรรมวินัย พระสัพพกามีเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถาม มีพระอรหันต์เข้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์จำนวน 700 รูป	วาฬิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ชมพูทวีป	พระเจ้ากาลาโศกราช	8 เดือน

ตารางที่ 2-1 (ต่อ)

ครั้งที่	ปี	มูลเหตุและความสำคัญ	รายละเอียด	สถานที่	องค์อุปถัมภ์	ระยะเวลา
3	พ.ศ. 235	พวกเดียรถีย์หรือนักบวชในศาสนาอื่นมาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา	พระโมคคัลลีสุนทรคิสาเถระเป็นประธาน พระอรหันต์เจ้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์จำนวน 1,000 รูป	อโศการาม กรุงปาดลีนุตร ชมพูทวีป	พระเจ้าอโศก มหาราช	9 เดือน
4	พ.ศ. 238	พระมหินทเถระประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาได้หยั่งรากมั่นคงในลังกาทวีป	พระมหินทเถระเป็นประธาน พระอริกฐเถระเป็นผู้สวด ทบทวนหรือตอบข้อซักถาม ด้านพระวินัย มีพระอรหันต์เจ้าประชุมเป็นจำนวน 38 รูป พระเถระผู้จดจำพระไตรปิฎกอีกจำนวน 962 รูป	ภูปาราม เมือง อนูราชปุระ ใน ลังกาทวีป	พระเจ้าเท วานัม- ปิยติสสะ กษัตริย์แห่ง ลังกาทวีป	10 เดือน
5	พ.ศ. 433	จารึกพระธรรมวินัย เป็นภาษามคธอักษรบาลีลงในใบลาน พร้อมทั้งคำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่า อรรถกถา	พระรักขิตมหาเถระเป็นประธานและเป็นผู้ซักถาม พระธรรมวินัย พระคิสาเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถาม มีพระสงฆ์ผู้เป็นองค์พระอรหันต์ และพระสงฆ์ปุณฺชนเจ้าประชุมเป็นสังคีติการกสงฆ์ จำนวนกว่า 1,000 รูป	อาโลกเลนสถาน มตเลขนบท ในลังกาทวีป	พระเจ้าวัฏฏ คามณีอภัย	1 ปี
6	พ.ศ.956	พระพุทธโฆษาจารย์แปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ	พระพุทธโฆสเถระเป็นประธาน มีการแปลและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาจากภาษาสิงหล เป็นภาษามคธอักษรบาลี	โลหปราสาท เมืองอนูราชปุระ ในลังกาทวีป	พระเจ้ามหา นาม	1 ปี
7	พ.ศ.1587	แปลและเรียบเรียง คัมภีร์อธิบายอรรถกถาซึ่งเรียกว่า ฎีกาอนุฎีกา	พระมหาภัสสปเถระเป็นประธาน พร้อมด้วยการกสงฆ์ (กรรมการเฉพาะกิจสงฆ์) จำนวนกว่า 1,000 รูป	ลังกาทวีป	พระเจ้าปรัค กมพาหุ	1 ปี

2. การปกครองคณะสงฆ์ในประเทศไทย

ภายหลังจากการสังคายนา เพื่อการดำรงไว้ซึ่งพระธรรมวินัยแล้ว ได้มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังทวีปต่าง ๆ เมื่อการสังคายนาครั้งที่ 3 เสร็จสิ้นลง สายที่ 8 โดยมีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ พร้อมด้วยคณะ ได้เดินทางมาเผยแพร่พระพุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย แต่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนในสมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา จนมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน

การปกครองคณะสงฆ์สมัยสุโขทัย

พระพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์และประชาชนส่วนใหญ่นับถือในสมัยสุโขทัยเป็นพุทธศาสนาสายหินยานลัทธิลังกาวงศ์ ที่กรุงสุโขทัยได้รับมาจากประเทศลังกาผ่านนครศรีธรรมราช โดยพ่อขุนรามคำแหงทรงได้ยืมกิตติศัพท์ของคณะสงฆ์แบบลังกาวงศ์ที่ทรงเลื่อมใส จึงโปรดอาราธนาพระมหาสังฆราชมาจากเมืองนครศรีธรรมราชมาโดยให้พำนักที่วัดอรัญญิก ก่อนที่จะอาราธนาพระมหาเถรสังฆราชมาเผยแพร่พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์นั้น ในกรุงสุโขทัยมีพระสงฆ์ฝ่ายหินยานอยู่ก่อนแล้วซึ่งจาริกเรียกว่า ปุครุ ซึ่งหมายถึง พระครู ในระยะแรก มีพระสงฆ์อยู่ 2 คณะ คือ พระสงฆ์ฝ่ายหินยานที่มีอยู่มาแต่เดิม และพระสงฆ์ฝ่ายหินยานแบบลังกาวงศ์ ที่อาราธนานิมนต์มาจากเมืองนครศรีธรรมราชพระสงฆ์คณะเดิม ได้ยุบรวมเป็นคณะเดียวกันกับพระสงฆ์ลังกาวงศ์ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ในรัชกาลนี้ไม่ปรากฏมีการจัดการปกครองคณะสงฆ์การปกครองคณะสงฆ์มีขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งได้อาราธนาพระสงฆ์ชาวลังกานามว่า พระมหาสามีสังฆราช มาจากเมืองนครพนม ตั้งสำนักเผยแพร่ศาสนาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง ในกรุงสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. 1904 พระสงฆ์ในคณะลังกาวงศ์เป็นพระนักปฏิบัตินิยมพำนักอยู่ในวัดที่ห่างไกลจากตัวเมือง คณะนี้จึงนิยมเรียกว่า คณะอรัญวาสี ส่วนพระสงฆ์ฝ่ายที่มีอยู่เดิมในกรุงสุโขทัย เรียกว่า คณะคามวาสี ซึ่งหมายถึงพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ในวัดใกล้บ้านหรือตัวเมือง คณะสงฆ์กลุ่มนี้นิยมศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นพระสายวิชาการคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัยทั้ง 2 คณะนี้ หนังสือพงศาวดารเหนือบันทึกการแบ่งคณะสงฆ์เป็นสองฝ่าย โดยเรียกคณะคามวาสีว่า คณะฝ่ายขวา ส่วนคณะอรัญวาสี เรียกว่า คณะฝ่ายซ้าย สงฆ์ทั้งสองคณะแยกการปกครองเป็นอิสระจากกัน แต่ละคณะมีเจ้าคณะปกครองสูงสุดเป็นของตนเอง เรียกว่า 3 พระสังฆราช จึงทำให้ในกรุงสุโขทัยมีประมุขสงฆ์ 2 รูป คือ พระสังฆราชคณะคามวาสี และพระสังฆราชคณะอรัญวาสี ส่วนการปกครองพระสงฆ์ในหัวเมืองสำคัญ ๆ พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งพระสังฆราชประจำหัวเมือง เช่นเดียวกับการแต่งตั้งเจ้าประเทศราชไปครองหัวเมืองใหญ่ในฝ่ายอาณาจักร ดังนั้น ในสมัยสุโขทัยจึงพระสังฆราชหลายองค์ ซึ่งต่างก็ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ลำดับการปกครองรองลงไปจากพระสังฆราช ก็คือ พระครู และเจ้าอาวาส ดังสรุปในตารางที่ 2-2

ตารางที่ 2-2 ทำเนียบการปกครองสงฆ์ในสมัยสุโขทัย

พระสังฆราชในราชธานี ฝ่ายคามวาสี / ฝ่ายฆว	พระสังฆราชหัวเมืองสำคัญ	พระสังฆราชในราชธานี ฝ่ายอรัญวาสี / ฝ่ายช้าย
พระครูในราชธานี	พระครูหัวเมือง	พระครูในราชธานี
เจ้าอาวาสในราชธานี	เจ้าอาวาส	เจ้าอาวาสในราชธานี

การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น การปกครองคณะสงฆ์เป็นเหมือนในสมัยกรุงสุโขทัย โดยคณะสงฆ์ยังคงมีสองคณะเหมือนเดิม ได้แก่ คณะคามวาสี และคณะอรัญวาสี แต่ได้มีคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นมาอีกคณะหนึ่งเรียกว่า คณะป่าแก้ว ซึ่งคณะสงฆ์กลุ่มใหม่นี้ได้รับอิทธิพลมาจากลังกา เช่นเดียวกับการปรากฏขึ้นของคณะอรัญวาสีในสมัยสุโขทัย ดังนั้น ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา การปกครองคณะสงฆ์จึงแบ่งออกเป็น 3 คณะ ได้แก่

1. คณะคามวาสีฝ่ายช้าย ได้แก่ คณะสงฆ์นิคายเดิมที่มีมาตั้งแต่แรกสถาปนากรุงสุโขทัย
2. คณะอรัญวาสี หมายถึง คณะที่สืบมาจากพระสงฆ์ลังกาวงศ์ของสุโขทัย
3. คณะคามวาสีฝ่ายฆว ได้แก่ คณะสงฆ์นิคายเดิมที่ไปบวชแปลงที่ลังกาในสมัยอยุธยา

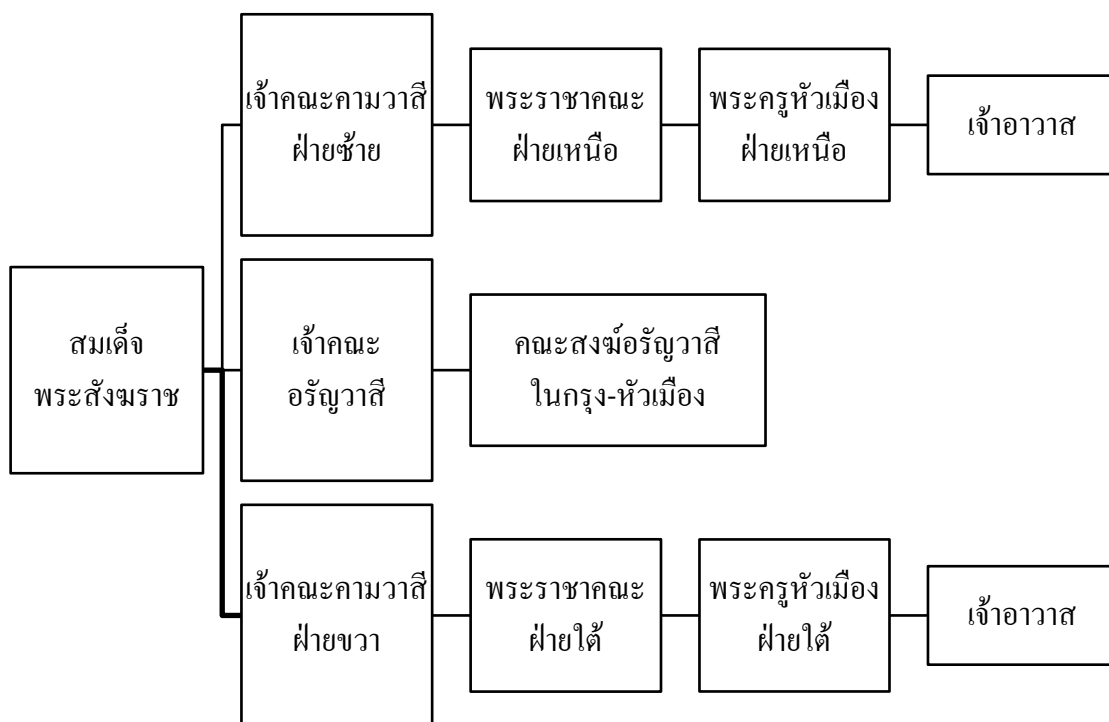
แล้วกลับมาตั้งคณะใหม่ เรียกว่า คณะป่าแก้ว

การปกครองคณะสงฆ์นั้นมีเจ้าคณะใหญ่ 3 รูป ตามคณะสงฆ์ทั้ง 3 คณะข้างต้น เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาพระสงฆ์แต่ละคณะ โดยพระมหากษัตริย์จะทรงสถาปนาเจ้าคณะใหญ่ของแต่ละคณะรูปใดรูปหนึ่งขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์ทั้งราชอาณาจักร เจ้าคณะใหญ่ทั้ง 3 รูป จะแบ่งเขตกันรับผิดชอบปกครองคณะสงฆ์ตามหัวเมืองชั้นในและชั้นนอก ดังนี้คือ

1. เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายช้าย ดูแลปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ
2. เจ้าคณะอรัญวาสี ดูแลปกครองสงฆ์ที่สังกัดคณะอรัญวาสีทั้งในหัวเมืองฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้
3. เจ้าคณะคามวาสีฝ่ายฆว ดูแลปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองฝ่ายใต้

ตำแหน่งผู้บังคับบัญชาคณะสงฆ์รองจากเจ้าคณะใหญ่ คือ พระราชาคณะ พระครูและเจ้าอาวาส ปกครองกันลดหลั่นตามลำดับชั้น คือ พระราชาคณะปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองที่สำคัญมาก และในบางหัวเมืองพระราชาคณะผู้ปกครองก็ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆราชตามแบบสุโขทัย

ส่วนหัวเมืองที่มีความสำคัญน้อย เจ้าคณะผู้ปกครองในหัวเมืองนั้น ๆ ได้แก่ พระครู ส่วนตำแหน่งที่ต่ำกว่าพระครูก็คือ เจ้าอาวาส

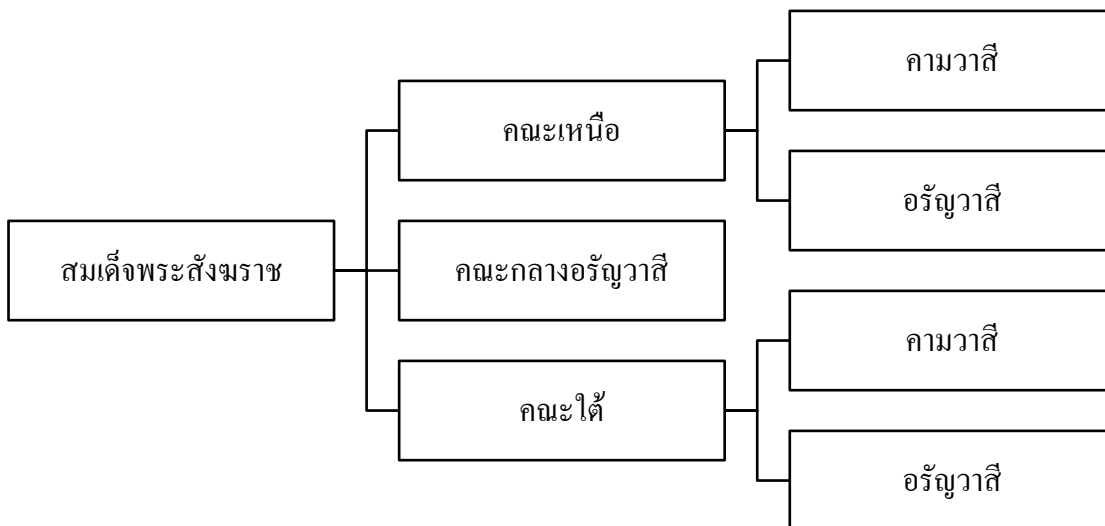
ภาพที่ 2-1 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยา

การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงธนบุรี

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพยายามที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยทรงแสวงหากัดเลื้อกพระจากเมืองต่าง ๆ มาทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช เป็นต้น เพื่อให้พระพุทธศาสนาทั้งด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติและด้านคณะสงฆ์ ให้เป็นเหมือนอย่างสมัยก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา แต่ยังมีท้าวเรียบร้อยก็สิ้นรัชกาลเสียก่อน

รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ยังเป็นแบบเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ แบ่งเป็นฝ่ายซ้าย และฝ่ายขวา แต่เรียกใหม่ว่า คณะเหนือ คณะใต้ขึ้นแทน ทั้งสองคณะนี้ย่อมรวมเอาคณะอรัญวาสีเข้าไปในเขตของตน คือ คณะหนึ่ง ๆ อาจแยกออกเป็น 2 คณะย่อย คือ ฝ่ายคามวาสี และฝ่ายอรัญวาสี เพราะเหตุนี้นามเจ้าคณะใหญ่จึงลงท้ายว่า “มหาคณฤศรบรรพตสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี” แม้จะจัดแบ่งเป็นคณะเหนือ และคณะใต้รวมเอาฝ่ายคามวาสีและฝ่ายอรัญวาสีไว้ด้วยกันก็ตาม แต่วัดส่วนใหญ่ยังคงเป็นฝ่ายคามวาสี ส่วนฝ่ายอรัญวาสีก็ยังคงมีตำแหน่งเจ้าคณะหรือยังมีได้

เลิกตำแหน่งเจ้าคณะฝ่ายอรัญวาสี จึงยังคงมีเค้าเป็น 3 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะอรัญวาสี หรือคณะกลางฝ่ายอรัญวาสี เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา

ภาพที่ 2-2 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงธนบุรี

การปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แบ่งเป็นช่วงระยะเวลาต่าง ๆ ดังนี้

1. การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 1-2

รูปแบบการปกครองคณะสงฆ์สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ยังคงเป็นเหมือนในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่พิเศษกว่าสมัยกรุงศรีอยุธยา คือ รัชกาลที่ 1 ทรงตรากฎหมายเกี่ยวกับคณะสงฆ์เป็นครั้งแรก มีจำนวนถึง 10 ฉบับ เพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย แต่ในกฎหมายสงฆ์ทั้งหมดนั้น ไม่ได้กล่าวถึงรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์เลย การออกกฎหมายสงฆ์ในสมัยนั้นก็คือ พระราชดำรัสของรัชกาลที่ 1 ที่ทรงตรัสห้ามพระสงฆ์มิให้ประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ นั่นเอง ใช้เป็นกฎหมายบังคับได้ทันที ไม่มีมาตรา หรือเป็นบทเป็นตอนรูปแบบการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 นั้น แบ่งออกเป็น 3 คณะ คือ

1. คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคเหนือ
2. คณะอรัญวาสี ปกครองพระสาขปฏิบัติธรรมที่วราชอาณาจักร
3. คณะคามวาสีฝ่ายขวา ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคใต้

2. การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยรัชกาลที่ 3 การปกครองคณะสงฆ์มีการปรับเปลี่ยนบ้างเล็กน้อย คือ

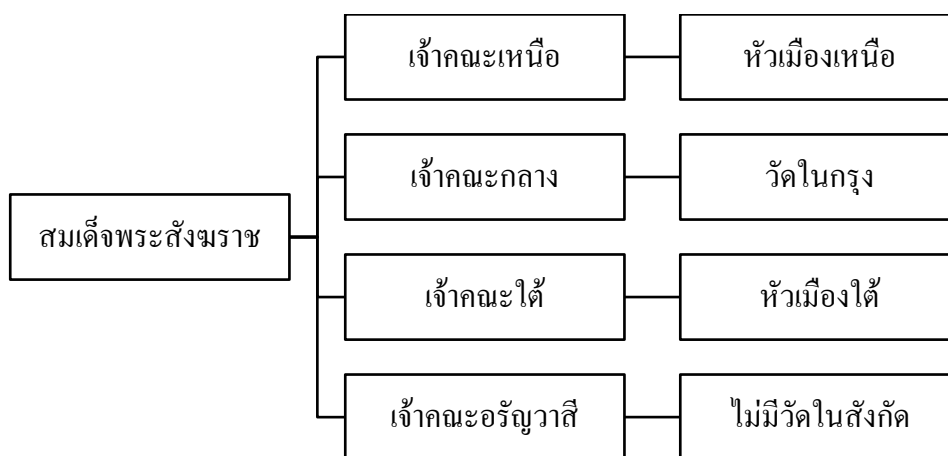
1. คณะเหนือ ได้แก่ คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย ที่ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคเหนือเพียงแต่เปลี่ยนชื่อเรียกใหม่

2. คณะใต้ ได้แก่ คณะคามวาสีฝ่ายขวา ปกครองคณะสงฆ์หัวเมืองภาคใต้

3. คณะกลาง (เพิ่มขึ้นมาใหม่) ปกครองคณะสงฆ์ที่เกิดจากการรวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์บางส่วนในกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกันแล้วตั้งขึ้นเป็นคณะใหม่ อยู่ภายใต้การปกครองของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ตั้งแต่ยังทรงเป็นกรมหมื่นพระปรมานุชิตชิโนรส เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน

4. คณะอรัญวาสี ปกครองพระสาขปฏิบัติธรรมทั่วราชอาณาจักร แต่ไม่มีวัดในสังกัด

ในแต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่เป็นผู้บังคับบัญชาคณะสงฆ์ในสังกัดคณะของตน แต่เจ้าคณะใหญ่ทั้งหมดก็ต้องขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราชซึ่งเป็นประมุขสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ในรัชกาลนี้ เฉพาะคณะอรัญวาสีนั้นมีเพียงตำแหน่งเจ้าคณะ โดยไม่มีวัดในปกครอง เพราะรัชกาลที่ 3 ทรงยุบคณะอรัญวาสี คงไว้แต่ตำแหน่งเจ้าคณะ คือ สมเด็จพระพุฒาจารย์เท่านั้น ในสมัยรัชกาลนี้ เกิดคณะสงฆ์นิคายใหม่ขึ้นชื่อว่า ธรรมยุติกนิกาย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงผนวชมาตั้งแต่ในรัชกาลที่ 2 และได้ทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ 3 มีพระนามฉายาว่า วชิรญา โณ พยายามแยกคณะเป็นอิสระจากคณะทั้ง 4 แต่กระนั้นก็ดี คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายก็ยังรวมอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าคณะกลางตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 4

ภาพที่ 2-3 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์กรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 – 3

3. การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 4

โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ยังเหมือนเดิม คือ คณะใหญ่ก็แบ่งเป็น 4 คณะ แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างก็คือ การเติบโตของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่มีอิสระในการปกครองตนเอง โดยมีเจ้าคณะคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็น กรมหมื่นบวรวิริยสุริยพันธ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นรองเจ้าคณะกลางก็จริง แต่มีสิทธิ์ขาดในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย โดยเจ้าคณะกลางในสมัยนั้นคือสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ไม่ทรงเข้าแทรกแซงแต่อย่างใด

คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายแยกตัวออกมาจากคณะสงฆ์เดิม เนื่องจากจำนวนพระสงฆ์ในคณะสงฆ์เดิมมีมากกว่า คณะสงฆ์เดิมจึงมีชื่อว่า มหาณิกาย แปลว่า “พวกมาก” ธรรมยุติกนิกาย แปลว่า “พวกยึดธรรมเป็นหลัก” โดยทั่วไปเรียกพระกลุ่มนี้ว่า พระธรรมยุต รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกขุ เป็นผู้ก่อตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุตในรัชสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเหตุการณ์การเกิดขึ้นของคณะสงฆ์ธรรมยุตนั้นมีดังต่อไปนี้ รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้ผนวชเป็นพระภิกษุ ในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2367 ได้นามฉายาว่า วชิรญาณภิกขุ ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ภายหลังที่พระบรมราชชนก คือ รัชกาลที่ 2 เสด็จสวรรคตโดยไม่ได้รับตั้งมออบเวนราชสมบัติให้แก่ผู้ใดว่ากันตามนิตินัยแล้ว พระวชิรญาณ (เจ้าฟ้ามงกุฎ) เป็นผู้มียุทธิขึ้นครองราชย์ต่อจากรัชกาลที่ 2 เพราะเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าราชโอรสองค์ใหญ่อันเกิดแต่พระอัครมเหสี แต่เนื่องจากพระวชิรญาณทรงตัดสินพระทัยผนวชต่อไป ที่ประชุมพระราชวงศ์และเสนาบดีจึงถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ซึ่งเป็นพระองค์เจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ เมื่อสิ้นรัชกาล ที่ 3 พระวชิรญาณจึงลาผนวชออกไปครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 ขณะที่ประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ พระวชิรญาณทรงสอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค ต่อมาทรงเลื่อมใสในความเคร่งครัดพระวินัยของพระเถระชาวมอญรูปหนึ่งชื่อ ชาย พุทธวังโส (ขณะนั้นเป็นพระราชาคณะที่ พระสุเมธมุนี) วัดบวร-มงคล มีพระดำริจะปฏิบัติตาม จึงเสด็จย้ายจากวัดมหาธาตุไปประทับ ณ วัดสมอราย (วัดราชาธิ-วาส) แล้วทรงเข้ารับการอุปสมบทซ้ำ โดยมีพระสุเมธมุนีเป็นพระอุปัชฌาย์ ได้ศึกษาพระธรรมวินัยและข้อวัตรปฏิบัติจากพระสุเมธมุนีแล้วเผยแพร่การปฏิบัติเคร่งครัดวินัยแบบมอญ เมื่อมีผู้เคารพมากขึ้นจึงประกาศตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาใหม่เรียกว่า คณะธรรมยุติกนิกาย ที่วัดสมอรายเมื่อ พ.ศ. 2379 ต่อมาทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชคณะเทียบเท่ารองเจ้าคณะใหญ่แล้วเสด็จไปเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร

ในสมัยครองวัดบวรนิเวศ พระวชิรญาณทรงวางระเบียบธรรมยุติกนิกายขึ้น และเป็นพระอุปัชฌาย์บวชกุลบุตรตามวิธีแบบใหม่ที่พระองค์ทรงกำหนดขึ้นสำหรับคณะธรรมยุต คณะ

ธรรมยุตติคโตบอย่างรวดเร็วภายใต้การนำของพระวชิรญาณ ซึ่งเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของประชาชนและเจ้านายเชื้อพระวงศ์ มีวัดธรรมยุตเกิดขึ้นมากมายในกรุงเทพมหานคร เนื่องจากวัดบวรนิเวศวิหารเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุต คณะนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บวรนิเวศาทิ-คณะพระวชิรญาณ เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศอยู่ 14 ปี ได้ลาผนวชและเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 4 รวมเวลาที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุได้ 27 พรรษา คณะธรรมยุตภายหลังการลาผนวชของพระวชิรญาณยังคงเจริญเติบโตต่อไป สาเหตุมาจากการได้พระมหากษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์และอีกส่วนหนึ่งคือ การมีผู้นำที่เข้มแข็งได้แก่ กรมหมื่นบวรรัชนีสุริยพันธ์ ซึ่งต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาคณะธรรมยุตินิกาย ในสมัยรัชกาลที่ 4 คณะธรรมยุตยังไม่แยกออกจากคณะทั้ง 4 ยังเป็นคณะย่อยรวมอยู่ในสังกัดคณะกลาง เพิ่งมาแยกตัวเป็นอิสระจากคณะทั้ง 4 ในสมัยรัชกาลที่ 5

4. การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 5-7

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ใหม่ กล่าวคือ โปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ใน พ.ศ. 2445 มีลักษณะเป็นธรรมนูญการปกครองคณะสงฆ์ ที่กำหนดโครงสร้างการบริหารและจัดการองค์กรไว้อย่างเป็นระบบ นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การปกครองคณะสงฆ์ไทย ที่มีกฎหมายกำหนดระบอบการปกครองคณะสงฆ์ พระราชบัญญัติฉบับนี้มีผลบังคับใช้เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 เหตุผลสำคัญของการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ฉบับนี้ก็คือ รัฐบาลจำเป็นต้องอาศัยคณะสงฆ์ โดยเฉพาะคณะสงฆ์ในต่างจังหวัด ให้ช่วยกิจการการศึกษาของชาติตามโครงสร้างการปฏิรูปการศึกษาให้ทันสมัย การที่พระสงฆ์จะสามารถสนองความต้องการของรัฐบาลในเรื่องนี้ได้ จะต้องปฏิรูปการบริหารกิจการคณะสงฆ์ และจัดการให้พระสงฆ์ในต่างจังหวัดอยู่ภายใต้ระบบบริหารเดียวกันเสียก่อน สาระสำคัญของพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ฉบับนี้ มีดังต่อไปนี้

1. การปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลาง หมายถึง การปกครองกิจการคณะสงฆ์ทั่ว

ราชอาณาจักร เป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์และมหาเถรสมาคมตามมาตรา 4 ที่บัญญัติให้เจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 ตำแหน่ง คือ เจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตินิกายและ เจ้าคณะใหญ่คณะกลาง กับพระราชกณะที่เป็นรองเจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 คณะรวมทั้งหมด 8 รูป เป็นมหาเถรสมาคม มีหน้าที่ถวายคำปรึกษาในการพระศาสนาและการปกครองสงฆ์แก่พระมหากษัตริย์ ประชุมวินิจฉัยคดีในที่ประชุมมหาเถรสมาคม ตั้งแต่ 5 รูปขึ้นไปให้ถือเป็นสิทธิขาด ผู้ใดจะอุทธรณ์หรือโต้แย้งต่อไปอีกไม่ได้ พระราชบัญญัติฉบับนี้ไม่ได้กล่าวถึงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เพราะในเวลาที่ตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ เมื่อ พ.ศ. 2445 ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชว่างลง ภายหลังจากสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ใน พ.ศ. 2442

นับแต่นั้นมาจนถึงรัชกาลที่ 5 ไม่ได้มีการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชอีกเลย ดังนั้น ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ พระมหากษัตริย์ในฐานะเอกอัครศาสนูปถัมภก ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชด้วย โดยมีมหาเถรสมาคมทำหน้าที่คล้ายคณะเสนาบดีที่ทรงปรึกษาฝ่ายการพระศาสนา เสนาบดีกระทรวงธรรมการทำหน้าที่เป็นศูนย์กลาง การติดต่อประสานงานระหว่างพระมหากษัตริย์กับมหาเถรสมาคม

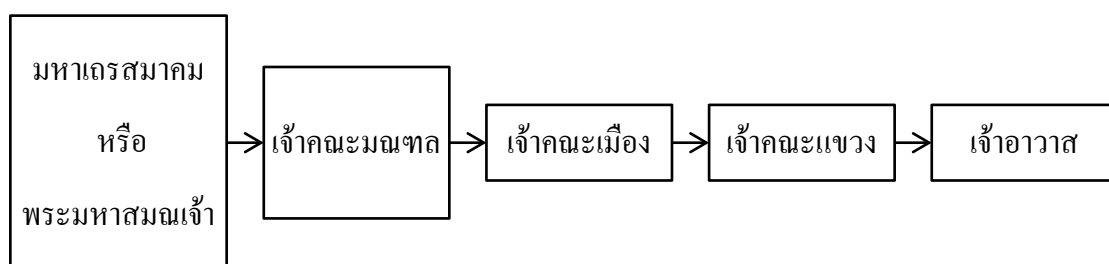
2. การปกครองสงฆ์ส่วนภูมิภาค มีการแบ่งส่วนการปกครองคณะสงฆ์ออกได้ดังนี้

2.1 สังฆมณฑล มีเจ้าคณะมณฑลที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งจากพระราชคณะเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์ในมณฑลนั้น ๆ เจ้าคณะมณฑลนี้เทียบได้กับข้าหลวงเทศาภิบาลผู้ทำหน้าที่ปกครองประชาชนและบริหารราชการแผ่นดินในมณฑลของฝ่ายบ้านเมือง

2.2 เจ้าคณะเมืองหรือจังหวัด มีเจ้าคณะเมืองหรือจังหวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะ

2.3 เจ้าคณะแขวงหรืออำเภอ เป็นผู้ปกครองเจ้าอาวาสต่าง ๆ

3. มาตรา 4 ในพระราชบัญญัติฉบับนี้กล่าวถึงเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุต แสดงว่าคณะธรรมยุตซึ่งเคยขึ้นอยู่กับคณะกลางของฝ่ายมหานิกายในรัชกาลที่ 4 ได้แยกคณะเป็นอิสระ โดยมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองกันเอง เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายมหานิกายไม่มีอำนาจบังคับบัญชาวัดที่สังกัดคณะธรรมยุต ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระราชบัญญัติฉบับนี้รับรองการแบ่งนิกายของคณะสงฆ์ไทยออกเป็นมหานิกายและธรรมยุติกนิกายอย่างชัดเจน

ภาพที่ 2-4 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองสงฆ์ ร.ศ. 121

ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระมหากษัตริย์ไม่ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะมีการสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก (สมเด็จพระสังฆราช) มีอำนาจหน้าที่บัญชาการคณะสงฆ์ทั่วประเทศ ใน พ.ศ. 2453 เมื่อได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชเช่นนี้ ทำให้มหาเถรสมาคมซึ่งทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของพระมหากษัตริย์ตามมาตรา 4 จึงเป็นอันจดับโดยนิตินัย

อำนาจหน้าที่บัญชาการคณะสงฆ์จึงเป็นของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ อย่างเต็มที่ เพราะทรงบัญชาการคณะสงฆ์ได้โดยลำพังพระองค์เอง ส่วนมหาเถรสมาคมที่ยังคงทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ต่อมาก็เป็นไปตามพระประสงค์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ เท่านั้น มิใช่ข้อผูกพันเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติแต่อย่างใด

สมัยรัชกาลที่ 7 การปกครองคณะสงฆ์คงเป็นไปตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 กล่าวคือ สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เอง โดยมีมหาเถรสมาคมทำหน้าที่เป็นกรรมการที่ปรึกษา จนกระทั่งมีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484

5. การปกครองคณะสงฆ์สมัยรัชกาลที่ 8

ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข คณะรัฐบาลสมัยนั้นต้องการสร้างความชอบธรรมกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย จึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองสงฆ์ให้มีรูปแบบเป็นประชาธิปไตยด้วย จึงได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 จัดการปกครองคณะสงฆ์ตามแบบรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 มีสาระสำคัญดังนี้

1. พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชผู้ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก แต่สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยลำพังพระองค์เองไม่ได้ พระองค์ทรงบัญญัติสังฆานัติโดยคำแนะนำของสังฆสภา ทรงบริหารการคณะสงฆ์ทางคณะสังฆมนตรีและทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร

2. อำนาจการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย เพื่อถ่วงดุลอำนาจตามแบบอย่างการปกครองบ้านเมือง อำนาจทั้ง 3 นั้น คือ อำนาจนิติบัญญัติ เรียกว่า สังฆานัติ อำนาจบริหารการคณะสงฆ์ และอำนาจตุลาการหรือที่เรียกว่าการวินิจฉัยอธิกรณ์ องค์กรผู้ใช้อำนาจทั้ง 3 นั้น ได้แก่

2.1 สังฆสภา เทียบได้กับรัฐสภาของฝ่ายบ้านเมือง มีอำนาจหน้าที่ในการบัญญัติสังฆานัติหรือกฎระเบียบสำหรับใช้บริหารและการปกครองคณะสงฆ์ สังฆสภาประกอบด้วยสมาชิกไม่เกิน 45 รูป ที่ได้มาจาก 1. พระเถระที่มีสมณศักดิ์ตั้งแต่ชั้นธรรมขึ้นไป 2. พระคณาจารย์เอก และ 3. พระเปรียญเอก

2.2 คณะสังฆมนตรี เทียบได้กับคณะรัฐมนตรีของฝ่ายบ้านเมือง ทำหน้าที่เป็นรัฐบาลบริหารกิจการคณะสงฆ์ คณะสังฆมนตรีประกอบด้วยสังฆนายกคนหนึ่ง (เทียบได้กับ

นายกรัฐมนตรี) และสังฆมนตรีอื่น ไม่เกิน 9 รูป คณะสังฆมนตรีแบ่งงานภายใต้ความรับผิดชอบ ออกเป็น 4 องค์การเทียบได้กับกระทรวง แต่ละองค์การมีสังฆมนตรีว่าการและสังฆมนตรีช่วยว่าการ เป็นผู้ปกครองดูแลรับผิดชอบ องค์การทั้ง 4 นั้น ได้แก่

2.2.1 องค์การปกครอง

2.2.2 องค์การศึกษา

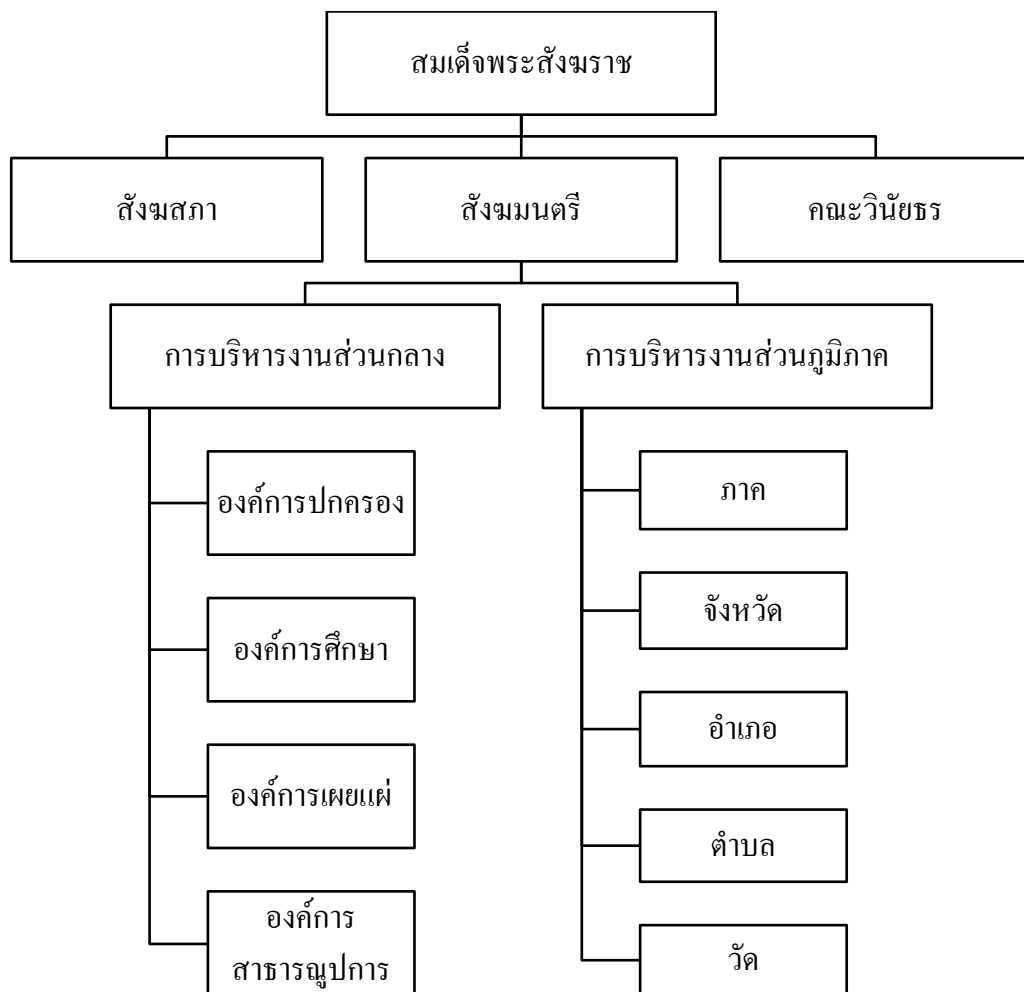
2.2.3 องค์การเผยแผ่

2.2.4 องค์การสาธารณูปการ

ส่วนการปกครองบังคับบัญชาคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค ให้เป็นไปตามสังฆานัติที่กำหนดไว้ มีตำแหน่งเจ้าคณะตรวจการภาค เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล และเจ้าอาวาส ปกครองบังคับบัญชาตลอดไปตามลำดับ

2.3 คณะวินัยธร คือ ศาลของคณะสงฆ์ มีอำนาจหน้าที่พิจารณาวินิจฉัยคดีความหรือ อธิกรณ์ ตีความกฎหมาย สังฆานัติและระเบียบคณะสงฆ์ต่าง ๆ คณะวินัยธรแบ่งเป็น 3 ชั้น คือ คณะ วินัยธรชั้นต้น ชั้นอุทธรณ์ และชั้นฎีกา แม้คณะสงฆ์จะมีรูปแบบการบริหารและการปกครองคณะ สงฆ์เป็นประชาธิปไตย แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการปกครองตนเองได้อย่างเป็นอิสระโดยปราศจาก การแทรกแซงและการควบคุมของรัฐ ความสัมพันธ์กับฝ่ายบ้านเมืองก็ยังคงมีอยู่ โดยที่ พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี สมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งคณะสังฆมนตรี ประธานและรองประธานสังฆสภา โดยมีรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการลงนามรับสนองพระบัญชา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการในฐานะผู้ รักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติมีอำนาจออกกฎกระทรวง เพื่อปฏิบัติการให้เป็นไปตาม พระราชบัญญัติ นอกจากนี้ยังมีอำนาจกำหนดวันเปิดประชุมสังฆสภาและเสนอเรียกประชุมสังฆ สภาสมัยวิสามัญได้ด้วย ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ยุบเลิกมหาเถรสมาคม ซึ่งประกอบด้วยเจ้า คณะใหญ่ทั้ง 4 และรองเจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะใหญ่ธรรมยุติกนิกาย จึงไม่มีกฎหมายรองรับ เพราะวัตถุประสงค์ประการหนึ่งของพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็เพื่อรวมคณะ สงฆ์มหานิกายและคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเข้าด้วยกัน ภายในเวลา 8 ปี นับแต่วันประกาศใช้ แต่ การรวมนิกายสงฆ์ทั้งสองเข้าด้วยกันก็ประสบความล้มเหลว และคณะสงฆ์ทั้งสองนิกายได้แตกแยก กันมากขึ้น เพราะในการประชุมแต่ละครั้งกรรมการแต่ละนิกายได้มีความเห็นขัดแย้งกันอย่างมาก ไม่อาจตกลงกันได้ ยิ่งประชุมก็ยิ่งทวีความแตกแยกอย่างรุนแรง การประชุมเป็นไปในทางไม่สงบ มากขึ้น ผู้น้อยได้เพียงจะเอาชนะผู้ใหญ่ และการโต้เถียงกันระหว่างนิกายทวีความรุนแรงราวราน ยิ่งขึ้น จนต่อมาพระผู้หนักในพระธรรมวินัยทั้ง 2 นิกายเบื่อหน่ายและไม่ปรารถนาไปประชุมเพื่อ โต้เถียงวิวาทกันเอง จึงมีสมาชิกเข้าประชุมเป็นส่วนน้อยโดยเฉพาะพระเถระผู้ใหญ่ไม่เข้าประชุม

เป็นส่วนมาก สัมผัสคติโดยมากจึงเป็นไปตามความคิดเห็นของสมาชิกผู้น้อยหมู่หนึ่ง ซึ่งโดยมากเป็นชั้นศิษย์และอยู่ในปกครอง เมื่อเป็นเช่นนี้ รัฐบาลสมัยนั้นเห็นว่าความแตกสามัคคีได้บั่นทอนประสิทธิภาพในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ และการแตกแยกนี้เกิดขึ้นเพราะมีการแบ่งแยกอำนาจการปกครองเพื่อถ่วงดุลกันตามระบอบประชาธิปไตย รัฐบาลจึงถือเป็นการชอบธรรมในการยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งสามารถสรุปโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ ดังภาพที่ 2-5

ภาพที่ 2-5 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

6. การปกครองคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน

การจัดโครงสร้างการบริหารและการปกครองคณะสงฆ์ไทยเป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 โดยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งมีความเห็นว่า การแยกอำนาจ

บัญชาการคณะสงฆ์ออกเป็น 3 ฝ่าย คือ สังฆสภา คณะสังฆมนตรี และคณะวินัยธร ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 นั้น เป็นระบบที่มีผลบังคับทอนประสิทธิภาพในการดำเนินกิจการคณะสงฆ์ ด้วยเหตุผลดังกล่าว คณะรัฐมนตรีจึงได้ลงมติแต่งตั้งคณะกรรมการยกร่างพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่ขึ้นใน พ.ศ. 2503 เมื่อคณะกรรมการทำงานสำเร็จจึงได้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2505

3. กฎหมายคณะสงฆ์

ปัจจุบันคณะสงฆ์ไทยใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ยกเลิกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

2. อำนาจสูงสุดในการบังคับบัญชาคณะสงฆ์เป็นของสมเด็จพระสังฆราช ผู้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ใน 2 ตำแหน่ง คือ โดยตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก หรือประมุขสงฆ์ไทย ทรงบัญชาคณะสงฆ์เองและทรงรับผิดชอบเอง ตามมาตรา 8 และโดยตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ร่วมกับมหาเถรสมาคม ตามมาตรา 9 และมาตรา 18

3. มหาเถรสมาคมประกอบด้วย

3.1 สมเด็จพระสังฆราช ประธานโดยตำแหน่ง

3.2 สมเด็จพระราชาคณะทุกรูป เป็นกรรมการโดยตำแหน่ง

3.3 พระราชาคณะซึ่งสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งมีจำนวนไม่ต่ำกว่า 4 รูป และไม่เกิน 8 รูป เป็นกรรมการอยู่ในตำแหน่งคราวละ 2 ปี ตามปกติสมเด็จพระสังฆราชทรงแต่งตั้งกรรมการครบทั้ง 8 รูป จึงทำให้จำนวนกรรมการมหาเถรสมาคมแต่ละชุดมี 15 รูป

4. อำนาจหน้าที่ของมหาเถรสมาคม ตามมาตรา 8 มีดังนี้

4.1 อำนาจนิติบัญญัติของมหาเถรสมาคม ในฐานะที่ปฏิบัติหน้าที่สังฆสภา มหาเถรสมาคมจึงมีอำนาจฝ่ายนิติบัญญัติ ดังนี้ คือ

4.1.1 ตรากฎมหาเถรสมาคม

4.1.2 ออกข้อบังคับมหาเถรสมาคม

4.1.3 วางระเบียบมหาเถรสมาคม

4.1.4 ออกคำสั่งมหาเถรสมาคม

4.2 อำนาจบริหารของมหาเถรสมาคม มีดังนี้

4.2.1 จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์

4.2.2 จัดแบ่งเขตการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

4.2.3 จัดตำแหน่งผู้ปกครองสงฆ์ส่วนภูมิภาค

4.2.4 แต่งตั้งและถอดถอนผู้ปกครองสงฆ์

ส่วนการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค กำหนดตำแหน่งพระสังฆาธิการ หรือผู้ปกครองสงฆ์ตามลำดับชั้น ดังต่อไปนี้

1. เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค
2. เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด
3. เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ
4. เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล
5. เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

แม้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จะไม่ได้กล่าวถึงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 แต่กฎหมายตราฉบับที่ 4 พ.ศ. 2506 ข้อ 6 ได้เพิ่มตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ทั้งสี่เข้ามาในองค์กรการปกครองคณะสงฆ์ เจ้าคณะใหญ่ปกครองบังคับบัญชาเจ้าคณะภาค แบ่งออกเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายมหานิกายและเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต มีอำนาจบังคับบัญชาสูงสุดในคณะสงฆ์แต่ละนิกาย ในสายการบังคับบัญชาเจ้าคณะใหญ่ยังต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม แต่ในทางปฏิบัติเจ้าคณะใหญ่มักเป็นกรรมการของมหาเถรสมาคมอีกตำแหน่งหนึ่ง เจ้าคณะใหญ่ทั้งสี่มีเขตการปกครอง ดังนี้

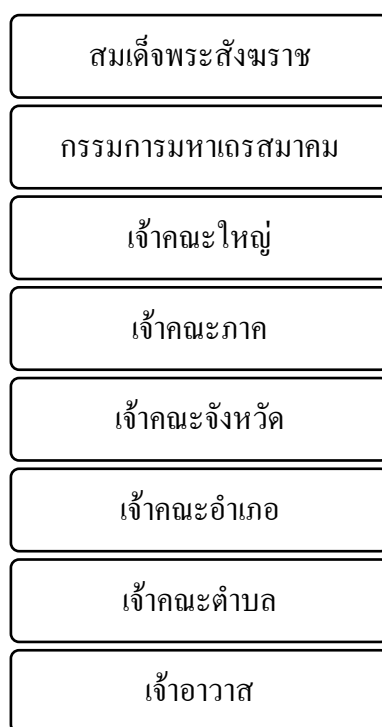
1. เจ้าคณะใหญ่หนกลาง ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์มหานิกาย ภาค 1, 2, 3, 13, 14 และ 15
 2. เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์มหานิกาย ภาค 4, 5, 6 และ 7
 3. เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์มหานิกาย ภาค 8, 9, 10, 11 และ 12
 4. เจ้าคณะใหญ่หนใต้ ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์มหานิกาย ภาค 16, 17 และ 18
 5. เจ้าคณะใหญ่ธรรมยุต ปฏิบัติหน้าที่ในเขตปกครองคณะสงฆ์ธรรมยุตทุกภาค
- 4.3 อำนาจตุลาการของมหาเถรสมาคม มีอำนาจตรากฎหมายมหาเถรสมาคมกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการปฏิบัติเพื่อให้การลงโทษ (นิคคหกรรม) เป็นไปโดยถูกต้อง สะดวก รวดเร็ว และเป็นธรรม มหาเถรสมาคม ได้ออกกฎหมายมหาเถรสมาคมแบ่งอำนาจการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ออกเป็น 3 ชั้น คือ

1. การพิจารณาชั้นต้น เป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาสวัด ที่พระภิกษุผู้ถูกฟ้องสังกัดอยู่ ถ้าผู้ถูกฟ้องเป็นเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะก็ให้เป็นอำนาจของเจ้าคณะหรือผู้ปกครองคณะสงฆ์เหนือขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง

2. การพิจารณาชั้นอุทธรณ์ เป็นอำนาจของคณะผู้พิจารณาชั้นอุทธรณ์ ซึ่งประกอบด้วยเจ้าคณะหรือผู้ปกครองเหนือชั้นขึ้นไปกว่าเจ้าอาวาสหรือเจ้าคณะผู้พิจารณาในชั้นต้น

3. การพิจารณาชั้นฎีกา เป็นอำนาจของมหาเถรสมาคม คำสั่งหรือคำวินิจฉัยของมหาเถรสมาคมในการลงโทษไม่ว่ากรณีใด ๆ ให้เป็นอันถึงที่สุด ในบางกรณีมหาเถรสมาคมมีอำนาจวินิจฉัยหรือออกคำสั่งโดยไม่ต้องผ่านการพิจารณาชั้นต้นและชั้นอุทธรณ์ก็ได้

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 สามารถสรุปโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ได้ดังภาพที่ 2-6

ภาพที่ 2-6 โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2535

4. การเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงสอนใครแต่ละครั้ง พระองค์ทรงอาศัยองค์ประกอบหลายประการในการสอนบุคคลระดับต่าง ๆ ที่มีพื้นฐานความรู้ สติปัญญาที่แตกต่างกัน พระองค์ได้ประยุกต์คำสอนแต่ละลักษณะให้มีความเหมาะสม เป็นการสอนที่แสดงถึงพุทธลีลาของพระองค์ ที่สำคัญการสอนในลักษณะนี้ของพระองค์ เป็นการนำเนื้อหาที่มีอยู่มาทำการตีความ โดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ตามสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แล้วนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้อง ตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

พุทธวิธีการสอน

วิธีการสอนแบบต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าในหัวข้อนี้ ผู้เขียนได้กำหนดขอบข่ายตามลักษณะหัวข้อที่พระธรรมปิฎกกล่าวไว้ในหนังสือชื่อว่าพุทธวิธีการสอน เพื่อง่ายต่อการจัดลำดับขั้นตอนการทำความเข้าใจ ซึ่งการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้ามีวิธีการที่หลากหลาย พระองค์จะทรงพิจารณาจากบุคคลที่กำลังรับฟัง ถ้าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อย ก็จะทรงสอนธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้มีปัญหามากก็จะใช้อีกรูปแบบหนึ่ง แต่ถึงจะมีวิธีการสอนที่หลากหลายอย่างไร เมื่อจัดเข้าอยู่ในประเภทแล้ว จำแนกวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าได้ 4 ประเภท คือ

1. แบบสากัจฉาหรือสนทนา

เป็นการสอนโดยใช้วิธีการถามคู่สนทนา เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจธรรมะและความเลื่อมใสศรัทธา วิธีการสอนแบบนี้จะเห็นได้จากการที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดที่สามารถพูดคุยตอบโต้กันได้ การสอนแบบนี้จะมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลาย ๆ ที่ เช่น กรณีของปริพพาชกชื่อว่า วัจฉ โคตร ที่เข้าไปทูลถามเรื่องความเห็นสุดโต่ง 10 ประการกับพระองค์ และก็ได้มีการสนทนาแบบถาม – ตอบ ในเรื่องดังกล่าวระหว่างปริพพาชกกับพระพุทธองค์ เป็นต้น ในการสอนแบบสากัจฉาหรือสนทนา จะมีการถามในรายละเอียดได้มากกว่าการสอนแบบทั่วไป เพราะเป็นการให้ข้อมูลต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัด เมื่อพระพุทธองค์แสดงธรรมจบ ผู้ฟังมักจะได้รับคุณพิเศษจากการฟังธรรมโดยวิธีนี้อยู่เสมอ

2. แบบบรรยาย

พระพุทธเจ้าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชนและพระสาวกเป็นจำนวนมากมารับฟัง ถือว่าเป็นวิธีการที่พระองค์ใช้มากที่สุดในการแสดงธรรม มีทั้งการแสดงธรรมที่มีใจความยาว และที่มีใจความแบบสั้น ๆ ตามแต่สถานการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม เช่น ในพรหมชาลสูตร พระองค์ก็ได้บรรยายเกี่ยวกับเนื้อหาของศีลซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. ศีลระดับต้นที่เรียกว่า จุลศีล
2. ศีลระดับกลางที่เรียกว่า มัชฌิมศีล
3. ศีลระดับสูงที่เรียกว่า มหาศีล

และในตอนท้ายก็ทรงแสดงเรื่องทฤษฎี ทฤษฎี หรือปรัชญาของลัทธิต่าง ๆ ร่วมสมัยพุทธกาล ซึ่งมีทั้งหมด 62 ทฤษฎี โดยพระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงหรือบรรยาย และชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีความเห็น หรือมีหลักคำสอนที่ต่างจากทฤษฎีทั้ง 62 ประการนี้อย่างไร

3. แบบตอบปัญหา

การสอนแบบตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า จะทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกัน ซึ่งในการตอบปัญหาของพระองค์นั้น จะทรงพิจารณาจากความเหมาะสม ตามลำดับแห่งภูมิรู้ของผู้ถามเป็นสำคัญ เช่น ในเวทศาสตร์ยุดที่มีเวทคาไปทูลถาม พระพุทธเจ้าว่า “บุคคลให้อะไรชื่อว่าให้กำลัง ชื่อว่าให้วรรณะ ชื่อว่าให้ความสุข ชื่อว่าให้จักขุ ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง” พระพุทธเจ้าก็ตรัสตอบว่า “บุคคลที่ให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทีปชื่อว่าให้จักขุ และผู้ให้ที่พักชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้พร่ำสอนธรรมชื่อว่าให้อมตะ” ในเนื้อหาดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะการสอนแบบตอบปัญหา และแสดงถึงการให้ความหมาย ด้วยการตีความคำถามในขณะเดียวกันด้วย

4. แบบวางกฎข้อบังคับ

เป็นการสอนโดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎ และข้อบังคับให้พระสาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน วิธีการนี้จะเป็นลักษณะของการออกคำสั่งให้ผู้ศึกษาปฏิบัติตาม ถือว่าเป็นการสอน โดยการวางระเบียบให้ปฏิบัติร่วมกัน เพื่อความสงบสุขแห่งหมู่คณะ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงบัญญัติพระวินัยต่าง ๆ ซึ่งใช้เป็นข้อบังคับให้พระภิกษุได้ปฏิบัติตาม และที่สำคัญกฎข้อบังคับที่พระองค์ทรงบัญญัติขึ้น สามารถเป็นตัวแทนของพระองค์ได้ ดังที่ทรงตรัสในวันที่จะเสด็จปรินิพพานว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

กลวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนหรือการถ่ายทอดความรู้ทุกเรื่อง ถึงแม้ผู้ถ่ายทอดจะมีความรู้ดีสักเพียงใดก็ตาม หากขาดอุปนิสัยการสอนที่ดีก็ทำให้ผู้เรียนมีความสนใจได้ การสอนนั้นก็จะไม่ประสบความสำเร็จ หรือภาษาปัจจุบันเรียกว่าขาดเทคนิคในการสอน พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นเลิศ ในการใช้กลวิธีหรือเทคนิคการสอนเป็นอย่างดี ประกอบด้วย 10 วิธี คือ

1. การยกอุทาหรณ์และเล่านิทานประกอบ

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย ช่วยให้เข้าใจเนื้อความได้ง่ายและชัดเจน ซึ่งการสอนแบบนี้ จะเห็นได้ชัดเจนจากนิทานที่ปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะนิทานชาดกอย่างเดียวที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาก็มีมากถึง 547 เรื่อง เช่น สอนเรื่องความเสียหายอันเกิดจากความไม่สามัคคี โดยยกตัวอย่างเรื่องภิกษุชาวเมือง โกสัมพี หรือสอนเรื่องการอยู่อย่างสงบ ต้องอาศัยการประกอบความเพียรอยู่เสมอ โดยการยกเอาพระมหากัสสปะเป็นตัวอย่าง โดยตรัสยกย่องว่า “เป็นผู้มีสติ หมั่นประกอบความเพียร ไม่คิดในที่อยู่ ละความห่วงอาลัยไป เหมือนหงส์ละเปลือกตมไป ฉะนั้น” ดังนั้นการสอนแบบนี้จึงถือว่าเป็นเรื่องที่ทำให้มองเห็นภาพคำสอนให้เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น โดยตัว

ละครอื่น ๆ จะมีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก และการสอนแบบนี้เป็นการนำตัวละครมาใช้ตีความธรรมะ ให้มีความหลากหลายและเข้าใจง่ายมากยิ่งขึ้น

2. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา

เป็นการอธิบายเพื่อทำเรื่องที่น่าเข้าใจยากให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องที่เป็นนามธรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยชัดเจน เช่น ครั้งพระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่เมณฑกเศรษฐีว่า “โทษของคนอื่นเห็นได้ง่าย ส่วนโทษของตนเห็นได้ยาก เพราะคนนั้นชอบโปรยโทษของผู้อื่น เหมือนคนโปรยเมล็ด แต่กลับปกปิดโทษของตนไว้ เหมือนพรานนกปกปิดร่างพรานกายตนไว้” หรือครั้งที่พระองค์ตรัสในคราวที่ประทับอยู่ในอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถีว่า “สมณพราหมณ์พวกหนึ่งเล่นเลยไป ไม่บรรลุนิพพานที่เป็นสาระ ชื่อว่าพอกพูนเครื่องพันธนาการใหม่ ๆ ยิ่งขึ้น ยึดมั่นในสิ่งที่ตนได้เห็นแล้วและฟังอย่างนี้ จึงตกสู่หลุมถ่านเพลิงตลอดไป เหมือนแมลงตักน้ำที่ปนน้ำมัน ฉะนั้น” คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่น่าเข้าใจยาก ปรากฏความเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบเทียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือเปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบนามธรรม ก็ช่วยให้ความหมายมีความหนักแน่นขึ้น การใช้อุปมานี้เป็นกลวิธีประกอบการสอน ที่พระพุทธองค์ทรงใช้บ่อยมากในการแสดงธรรม

3. การใช้อุปกรณ์การสอน

เป็นการใช้สิ่งต่าง ๆ รอบตัวเป็นสื่อในการสอน ซึ่งก็จัดอยู่ในลักษณะที่คล้ายการใช้วิธีการอุปมา วิธีการสอนแบบนี้พระพุทธองค์จะทรงใช้อุปกรณ์รอบตัวของพระองค์ เป็นสื่อในการแสดงธรรม เช่น ในครั้งที่ประทับอยู่ที่สิสพาวน ใกล้เมืองโกสัมพี ก็ได้สอนภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประคูดเป็นอุปกรณ์ คือพระองค์ได้หยิบใบประคูดมาเล็กน้อยแล้วถามภิกษุทั้งหลายว่า “ใบไม้ในป่ากับในพระหัตถ์ของพระองค์ที่ไหนดีกกว่ากัน” ภิกษุทั้งหลายก็ทูลว่า “ในป่ามีมากกว่าอย่างแน่นอน” แล้วพระองค์ก็ตรัสแสดงการที่พระองค์ไม่ทรงสอนทั้งหมด เพราะคำสอนของพระองค์นั้นมามากมายเหมือนไม้ประคูดในป่า แต่ที่ตรัสเปรียบคำสอนที่จำเป็นเหมือนใบไม้ในกำมือ เพราะมีความจำเป็นต่อการทำที่สุดแห่งทุกข์ให้สิ้น

4. การทำเป็นตัวอย่างหรือสาธิตให้ดู

วิธีการสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำเป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู ในวิธีการสอนนี้เป็นลักษณะของความเป็นผู้นำที่แท้จริง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดความมั่นใจในผู้สอน วิธีการที่ดีที่สุดคือการทำให้ดู พระพุทธเจ้าถือว่าเป็นแบบอย่างในเรื่องนี้ เช่น กรณีของภิกษุที่ป่วยจนต้องนอนจมกองมูลและ कुछ ของตนเอง ไม่มีภิกษุรูปใดมีความปรารถนาที่จะเข้าไปดูแลพยาบาล พระพุทธเจ้าจึงสอนภิกษุ

ทั้งหลายที่อยู่ในอาวาสนั้น ด้วยการลงมือปฏิบัติดูแลพยาบาลภิกษุรูปนั้นด้วยพระองค์เอง หลังจากที่ทรงดูแลจนภิกษุที่อาพาธให้มีอาการดีขึ้นแล้ว ในตอนประชุมได้ตรัสไว้ เพื่อเป็นข้อคิดแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”

5. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่

เป็นเรื่องของการใช้ความสามารถ ในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณ การสอนแบบนี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่ทรงรอบรู้ทุกด้าน ในการที่พระองค์ทรงใช้วิธีการสอนแบบเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ จะเห็นได้จากกรณีของเวรัชชพรหมณ์ ที่มากล่าวต่อว่าพระองค์ต่าง ๆ นานา แทนที่พระองค์จะปฏิเสธการกล่าวหาว่านั้น กลับนำคำกล่าวหามาอธิบายด้วยการใช้ภาษา การเล่นคำ โดยการนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้องของพระองค์ เช่น ในข้อกล่าวหาที่พรหมณ์ต่อว่าพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตม เป็นคนไม่มีสมบัติ” ซึ่งสมบัติในความหมายของพรหมณ์ เป็นการกล่าวถึงสมบัติภายนอก ที่เป็นเครื่องตอบสนองความต้องการพื้นฐาน แต่พระพุทธเจ้าให้ความหมายการ ไม่มีสมบัติ คือการละสิ่งที่ทำให้ชีวิตติดอยู่กับวัตถุนั้นๆ เพราะการตัดรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งหลายชื่อว่า ไร้อะไรซึ่งความเป็นคนมีสมบัติ เพราะการละอกุศลทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิง เป็นต้น ด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระพุทธองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจและกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่ และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่าอย่างไรหนูก ออย่างไหนผิดอย่างไร

จึงเห็นได้ว่าคำว่า พรหม พรหมณ์ อริยะ ชัญญ ตบะ ไฟบุชา ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างอื่น

6. การใช้อุบายเลือกคนและการปฏิบัติเป็นรายบุคคล

การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้เร็ว ซึ่งวิธีนี้เราจะเห็นได้จากหลังการตรัสรู้ใหม่ ๆ ของพระพุทธองค์ การสอนแต่ละครั้งในช่วงนั้น จะเน้นหนักไปในด้านผู้นำในชุมชน เช่น ครั้งตรัสรู้แล้วก็เลือกที่จะโปรดปัญจวัคคีย์ก่อน เพราะทรงเห็นว่าพวกเขามีพื้นฐานความศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ง่ายต่อการทำความเข้าใจคำสอนของพระองค์ และต่อมาก็สอนชายหนุ่มที่ชื่อว่า ยสกุณฑล ซึ่งเป็นบุตรของเศรษฐีและผู้นำของชายหนุ่มในชุมชนนั้น เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าปัญจวัคคีย์และยสกุณฑลนี้ จะเป็นสาวกที่จะช่วยในการเผยแผ่คำสอนได้มาก การสอนผู้ปกครองแผ่นดินของพระพุทธองค์ ก็ทรงใช้วิธีการนี้เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อทำให้ผู้นำมีความเข้าใจและศรัทธาได้แล้ว ผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาย่อม

ปฏิบัติตามผู้นำในที่สุด เช่น กรณีของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นต้น ซึ่งวิธีการนี้แสดงให้เห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมองการณ์ไกล ในเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงมีการเริ่มต้นสอนที่บุคคล ซึ่งเป็นประมุขหรือหัวหน้าของชุมชนนั้น ๆ ก่อน การเผยแผ่ธรรมของพระองค์เมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์ เมื่อครั้งออกแสวงหาธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่ปัญจวัคคีย์เป็นผู้ไฝ่ธรรมมีอุปนิสัยอยู่ก่อนแล้ว ทั้งในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่เป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลงแคลงใจในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้ อาจไปสร้างความคลงแคลงใจแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย ครั้นเสร็จจากการสั่งสอนปัญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรดยสกุลบุตรพร้อมทั้งเศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตร ครั้นเมื่อเสด็จเข้าแคว้นมคธก็ได้โปรดชฎิล 3 พี่น้องพร้อมบริวารทั้งพัน เริ่มต้นด้วยชฎิลคนที่เป็นพี่ก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ผู้กลายเป็นพระสาวกแล้วเข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น หลังจากนั้นก็ได้พระราชเป็นสาวก นี่เป็นการแสดงให้เห็นถึงหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์ ด้วยพระปรีชาญาณอย่างแท้จริง เพราะพระองค์ทรงรู้จักเลือกที่จะหาแกนนำในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ จากบุคคลที่เป็นหัวหน้าในชุมชนนั้น ๆ

7. การรู้จักจังหวะและโอกาส

พระพุทธเจ้าแสดงให้เห็นถึงพุทธวิธีในการสอน ที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อบุคคลระดับต่าง ๆ ได้ดี การสอนแบบนี้พระองค์จะทรงดำรงถึงความเหมาะสม ความพร้อมของผู้ที่จะรับฟัง ตลอดจนจนถึงเหตุการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม ในการที่จะแสดงธรรมหรือบัญญัติข้อปฏิบัติต่าง ๆ เช่น กรณีของการบัญญัติพระวินัยแต่ละข้อ พระองค์ก็จะต้องมีมูลเหตุของความผิดที่เกิดขึ้นเสียก่อน แล้วจึงสอนโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิด หลังจากนั้นก็จะบัญญัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติหรือที่ควรปฏิบัติ ซึ่งต่อมาเรียกว่า พระวินัย เช่น กรณีของพระสุทินที่ต้องอาศัยปาราชิก ด้วยการเสพเมถุน ธรรมกับอดีตภรรยาของตน ต่อมาพระองค์ก็ได้ทรงบัญญัติในเรื่องความผิดที่ประพฤติกแล้วขาดจากความเป็นพระข้อที่ 1 และอีกกรณีหนึ่งที่แสดงถึงการรู้จักใช้จังหวะและโอกาสของพระพุทธองค์ก็คือ ในเรื่องของการสังคายนา เมื่อครั้งยังทรงพระชนม์อยู่ มีภิกษุหลายรูปเข้าไปทูลแสดงความประสงค์ให้พระองค์ทำสังคายนา แต่กาลเวลายังไม่สมควรจึงตรัสห้ามเสีย แต่เมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นต่อลัทธิอื่น ๆ ที่มีการแตกแยกเพราะครูอาจารย์สิ้นไป และทรงเห็นว่าถึงเวลาแล้ว โดยการอ้างตัวอย่างจากลัทธิต่าง ๆ และเหตุปัจจัยที่เหมาะสม จึงมีมติให้ภิกษุได้ทำสังคายนา โดยทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพระธรรมวินัย และได้ทรงมอบหมายให้ภิกษุมิพระสารีบุตร เป็นต้น ได้ทำการสังคายนาในโอกาสที่เหมาะสม

8. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ

วิธีการสอนนี้เป็นการแสดงถึง การรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาของพระพุทธองค์ที่ใช้สอน บุคคลระดับต่าง ๆ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ลดละตั้นหา มานะ ทิฏฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่ง ไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญ เช่น กรณีที่พระพุทธเจ้าตรัสกับคนฝึกม้าที่มีวิธีการฝึกด้วย วิธีแบบสุภาพ วิธีแบบรุนแรง ทั้งวิธีแบบสุภาพและรุนแรง จนกระทั่งสุดท้ายเมื่อฝึก ไม่ได้ก็ฆ่าทิ้ง เสีย พระพุทธองค์ก็ใช้วิธีการที่คนฝึกม้ากล่าวไว้นั้น ย้อนกลับมาเป็นอุปกรณ์การสอนของพระองค์ ด้วยพระดำรัสว่า “เราขอมฝึกคนด้วยวิธีละมุนละไมบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งละมุนละไม และทั้งรุนแรงปนกัน ไปบ้าง และถ้าฝึกไม่ได้ก็ฆ่าเสีย” แต่ในกรณีการฆ่าของพระองค์นั้น หมายถึง การไม่เอาใจใส่ต่อบุคคลที่ไม่มี ความสนใจในธรรม จึงฆ่าเสียคือปล่อยให้หล่นไปสู่หนทางที่ไม่ดี เพราะสาเหตุจากการไม่สนใจของบุคคลนั้น การทำในลักษณะดังกล่าว ถือว่าเป็นการฆ่าในอริยวินัย

9. การลงโทษและการให้รางวัล

การลงโทษในที่นี้คือการลงโทษซึ่งมีทั้งในทางธรรมและวินัย มีบทบาทสำคัญความ ประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัลคือการแสดงธรรมไม่กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร แต่เป็นการกล่าว สรรเสริญในการกระทำที่ถูกต้อง และถือว่าเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นด้วย ในเรื่องของการลงโทษ เช่น การลงพรหมทัณฑ์ต่อพระฉันทะ ซึ่งมีความเชื่อถือว่าตนเองเป็นผู้อุปฐากพระพุทธเจ้า ในสมัยที่ ยังทรงพระเยาว์จนกระทั่งออกบวช เป็นเหตุให้พระฉันทะไม่ยอมปฏิบัติตามคำสั่งสอนของครู อาจารย์ ด้วยเหตุนี้เพื่อให้พระฉันทะรู้จักสำนึกในการกระทำของตนเอง พระพุทธเจ้าจึงตรัสให้มีการลงพรหมทัณฑ์ด้วยการไม่ให้ผู้ใดพูดคุย หรือกล่าวตักเตือนอะไรเลยแก่พระฉันทะ โดยตรัสกับ พระอานนท์ก่อนที่จะเสด็จปริณิพพานว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงไป สงฆ์พึงลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุฉันทะ ด้วยการที่ว่า แม้ภิกษุฉันทะจะพึงพูดได้ตามต้องการ แต่ภิกษุไม่พึงว่ากล่าวตักเตือนพร่ำสอน เธอ” การให้รางวัลของพระพุทธองค์นั้นที่ปรากฏเด่นชัดก็คือ การตรัสยกย่องในความเป็นเลิศในด้าน ต่าง ๆ ที่เรียกว่าเป็น “เอตทัคคะ” เช่น กรณียกย่องพระสารีบุตรว่ามีความเป็นเลิศในด้านผู้มี ปัญญามาก มีความเข้าใจธรรมแห่งธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งได้ โดยเปรียบพระสารีบุตรเหมือนเสนาบดี ที่มีความรอบรู้ได้อย่างสูงสุด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “นรชนใดผู้ไม่ต้องเชื่อใคร รู้จักนิพพานที่ปัจฉิม ะไรปรุ้งแต่งไม่ได้ตัดรอยต่อแห่งการเกิดใหม่ ทำลายโอกาสแห่งการท่องเที่ยวไปในสงสาร ความ คลายหวังแล้ว นรชนนั้นแล เป็นบุรุษสูงสุด” แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะทรงใช้การชมเชยกย่องบ้าง ก็ เป็นไปในรูปการยอมรับคุณความดีของผู้นั้น เป็นการกล่าวชมโดยธรรมให้เขามั่นใจในการกระทำ ความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่นลง บางทีทรงยกย่องเพื่อให้ถือเป็น ตัวอย่างหรือเพื่อแก้ความเข้าใจผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก

10. การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการและเทคนิคต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไป ในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าต้องเจอกับปัญหามากมาย และพระองค์ก็ต้องอาศัยปฏิภาณแก้ไขอยู่ตลอดเวลา เช่นกรณีของครอบครัวพราหมณ์ที่อยู่ในเมืองราชคฤห์ ฝ่ายสามีนับถือศาสนาพราหมณ์ แต่ภรรยา นับถือพระพุทธศาสนา และภรรยาก็สรรเสริญแต่พระพุทธคุณอยู่ตลอดเวลา จนสามีไม่พอใจ คอยพูดว่าร้ายพระพุทธเจ้าต่าง ๆ นานา จนกระทั่งอยู่มาวันหนึ่ง ภรรยาทำอาหารหล่นแล้วเปล่งอุทานด้วยคำพูดที่แสดงออกถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า พราหมณ์เกิดความไม่พอใจยิ่งนัก จึงไปเพื่อที่จะเอาชนะด้วยการถามให้พระพุทธเจ้าจนปัญญาในการตอบปัญหาว่า "บุคคลกำจัดอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข กำจัดอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงพอพระทัยการกำจัดกรรมอย่างหนึ่งคืออะไร" พระพุทธเจ้าทรงใช้กลวิธีแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการตรัสตอบว่า "บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข กำจัดความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก พราหมณ์ พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการกำจัดความโกรธ ซึ่งมีรากเหง้าเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะบุคคลกำจัดความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก" หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสแก้ปัญหาคบ พราหมณ์จึงเกิดความเลื่อมใสและยอมรับที่จะเป็นสาวกของพระองค์ ซึ่งเนื้อหาในการตรัสตอบปัญหาโดยการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้ากับพราหมณ์ แสดงถึงลักษณะความเป็นบรมครูของพระพุทธองค์อย่างหาใครเปรียบได้

มหาสติปัฏฐาน 4

มหาสติปัฏฐาน 4 เป็นการปฏิบัติที่พระองค์ท่านตรัสว่าเป็นทางสายเอก (เอกายนมรรค) เมื่อปฏิบัติอย่างดiligent ย่อมทำให้โพชนงค์องค์แห่งการตรัสรู้บริบูรณ์ กล่าวคือยอมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์ถึงที่สุด ดังที่ตรัสแสดงไว้อย่างแจ่มแจ้งในกถาสถิติสูตร ในการศึกษาการปฏิบัติทั้งหลายไม่ว่าในทางโลกหรือทางธรรมก็ตามที ต่างล้วนต้องเรียนรู้ให้เข้าใจจุดประสงค์เสียก่อน กล่าวคือ ต้องมีปัญญาหรือวิชาเป็นพื้นฐานบ้างเสียก่อน จึงเริ่มลงมือปฏิบัติ จึงถูกต้องดีงาม อันจักยังผลให้การปฏิบัติเป็นไปอย่างถูกต้องแนวทาง ดังนั้นจึงควรมีความเข้าใจด้วยการศึกษารวมให้เข้าใจจุดประสงค์อย่างถูกต้องด้วย เพราะเป็นที่นิยมปฏิบัติกันโดยไม่ศึกษาให้ดีงามเสียก่อน เริ่มต้นปฏิบัติก็มักเพราะเป็นทุกข์กำลังรุนแรง หรือด้วยความเป็นพุทธศาสนิกชนที่ได้ยิน ได้ฟังมาอยู่เนื่อง ๆ ก็เริ่มปฏิบัติอานาปานสติหรือสติปัฏฐาน 4 โดยไม่มีความรู้ความเข้าใจเลย ดังนั้น แทนที่จะเป็นการฝึกสติ ใช้สติชนิดสัมมาสติ กลับกลายเป็นการฝึกการใช้มีจิตสติจึงได้มีจิตสมาธิแบบผิด ๆ อันให้โทษ จึงเกิดขึ้นและเป็นไปตามพุทธพจน์ข้างต้น จึงอุปมาเหมือนการเรียนเคมี โดยไปปฏิบัติในห้องปฏิบัติการเสียเลย ด้วยเข้าใจว่าไปเรียนไปศึกษาจากการปฏิบัติโดยตรง คงยังให้เกิดความรู้

ความเข้าใจขึ้นเอง ด้วยเหตุตั้งนี้เอง จึงเกิดอุบัติเหตุการระเบิดขึ้นได้ด้วยความไม่รู้หรือวิชา
 นั้นเอง จึงสมควรอย่างยิ่งที่ต้องมีการเรียนรู้ให้เข้าใจจุดประสงค์เป็นพื้นฐานบ้างเสียก่อน จะได้
 ดำเนินไปอย่างถูกต้องแนวทางสมดังพุทธประสงค์ คือสัมมาสติที่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ อันเป็น
 สุขยิ่ง

1. ความหมายของมหาสติปัฏฐาน 4

คำว่าสติปัฏฐานนั้น แปลว่า สติที่ตั้งมั่น การหมั่นระลึก การมีสัมมาสติระลึกฐานนั้น พ้นจาก
 การคิดโดยตั้งใจ แต่เกิดจากจิตจำสภาวะได้ แล้วระลึกรู้โดยอัตโนมัติ โดยคำว่า สติ หมายถึงความ
 ระลึกรู้ เป็นเจตสิกประเภทหนึ่ง ส่วนปัฏฐาน แปลได้หลายอย่าง แต่ในมหาสติปัฏฐานสูตร และ
 สติปัฏฐานสูตร หมายถึง ความตั้งมั่น ความแน่วแน่ ความมุ่งมั่น โดยรวมคือเข้าไปรู้เห็นในสิ่ง
 ทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามมุ่งมองของไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ โดยไม่มีความยึดติดด้วย
 อานาจกิเลสทั้งปวง ได้แก่

1.1 กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้กายเป็นฐาน ซึ่งภายในที่นี้ หมายถึง
 ประชุม หรือรวม นั่นคือธาตุ 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟมาประชุมรวมกันเป็นร่างกาย ไม่มองกายด้วย
 ความเป็นคน สัตว์ เรา เขา แต่มองแยกเป็น รูปธรรมหนึ่ง ๆ เห็นความเกิดดับ กายล้วนไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

1.2 เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้เวทนาเป็นฐาน ไม่มองเวทนาด้วย
 ความเป็นคน สัตว์ เรา เขา คือไม่มองว่าเรากำลังทุกข์ หรือเรากำลังสุข หรือเราเฉย ๆ แต่มองแยก
 เป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ เวทนาล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

1.3 จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้จิตเป็นฐาน เป็นการนำจิตมาระลึกรู้
 เจตสิกหรือรู้จิตก็ได้ ไม่มองจิตด้วยความเป็นคน สัตว์ เรา เขา คือไม่มองว่าเรากำลังคิด เรากำลัง
 โกรธ หรือเรากำลังเหม่อลอย แต่มองแยกเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง เห็นความเกิดดับ จิตล้วนไม่เที่ยง
 เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

1.4 ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติระลึกรู้สภาวะธรรมเป็นฐาน ทั้งรูปธรรมและ
 นามธรรม ล้วนมีความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

2. องค์ประกอบของมหาสติปัฏฐาน 4

สติปัฏฐาน 4 ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือข้อปฏิบัติที่ใช้สติเป็นประธานหรือหลักใน
 การกำหนดระลึกหรือพิจารณาสิ่งทั้งหลาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงของธรรม (ธรรมชาติ) นั้น ๆ
 โดยไม่ถูกรอบงำด้วยความยินดียินร้าย (ตัณหา) ที่ทำให้เห็นผิดไปจากความเป็นจริงตามอำนาจ
 ของกิเลสตัณหา หรือกล่าวได้ว่าสติปัฏฐาน 4 เป็นธรรมที่ตั้งแห่งสติ จุดประสงค์เพื่อฝึกสติ และใช้
 สตินั้นพิจารณาและรู้เท่าทันใน กาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อให้เกิดนิพพิทาความ คลายกำหนด

ความยึดความอยากจากการไปรู้ตามความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ จึงคลายตัณหา จึงเป็นไปเพื่อนำออก และละเสียซึ่งตัณหาและอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในกิเลสด้วยความพึงพอใจหรือสุขของตัวของ ตนเป็นสำคัญ ที่มีในสันดานของปุถุชนอันก่อให้เกิดความทุกข์โดยตรงด้วยเป็นสมุทัยเหตุแห่งทุกข์ พระองค์ท่านแบ่ง สติปัฏฐาน 4 ออกเป็น 4 หมวดใหญ่ด้วยกัน คือ

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การมีสติในกายเป็นอารมณ์ คือ มีสติกำหนดพิจารณากาย ให้เห็นกายในกาย คือเห็นตาม ความเป็นจริงของกาย เช่น เป็นเพียงการประหมัดกันของเหตุปัจจัยอันมีธาตุ 4 ดิน น้ำ ลม ไฟ (อ่าน รายละเอียดในไตรลักษณ์) หรือการเกิดแต่เหตุที่เป็นของสกปรกปฏิกุศลโสโครกประกอบหรือเป็น ปัจจัยกันขึ้น (ทิวัดตึงสาการ) หรือการพิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อให้เกิดนิพพิทา อันล้วน เป็นไปการระงับหรือดับตัณหาและอุปาทาน โดยตรงทั้งสิ้น

ขั้นแรกนั้นเป็นการฝึกให้มีสติเสียก่อน โดยฝึกคลุมหายใจที่หายใจเข้า ที่หายใจออก อย่างมีสติ หรือการมีสติอยู่ในอิริยาบถของกาย แล้วใช้สตินั้นในการพิจารณากายในแบบต่าง ๆ ตลอดจนการเกิดดับต่าง ๆ ของกาย ฯลฯ ล้วนเพื่อให้เกิดนิพพิทา เพื่อให้จิตลดละความยินดียินร้าย ในกายแห่งตนแลบุคคลอื่นเมื่อรู้เห็นตามความเป็นจริงของกายนั้นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จิตจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่นพึงพอใจหรือหลงใหลในกายแม้ตัวตนของตนหรือ บุคคลอื่น เป็น การตัดกำลังตัณหาและอุปาทานโดยตรงทางหนึ่ง ซึ่งท่านแบ่งเป็น 6 แบบ

1.1 อานาปานสติ ขอนเน้นว่าจุดประสงค์อยู่ที่สติ โดยให้จิตคือสติกำหนดตามดูหรือรู้ ตามลมหายใจเข้าออกแบบต่าง ๆ ตลอดจนสติสังเกตเห็นอาการของลมหายใจ มีจุดประสงค์เพื่อฝึก ให้มีสติและเพื่อละความคำริ พลานคือ ฟุ้งซ่านเป็นสำคัญหรือเป็นธรรมเอก เหตุเพราะลมหายใจนั้น ก็สามารถใช้เป็นอารมณ์หรือการวิตกในการทำสมาธิหรือสมาธิได้ด้วย ข้อนี้จึงมักสับสนกันอยู่ เนื่อง ๆ จนก่อโทษ จึงทำสติต้องเป็นสติ สมาธิก็เป็นสมาธิ กล่าวคือ เมื่อทำสติต้องเป็นสติ จึงเป็น สัมมาสติ เมื่อตั้งใจทำสมาธิแล้วเป็นสมาธิ ก็เป็นสัมมาสมาธิ แต่บางครั้งคราวในการปฏิบัติ อาจมี การเลื่อนไหลเพราะสติขาดเกิดขึ้นบ้างเป็นครั้งเป็นคราว เป็นเรื่องปกติธรรมดาไม่ต้องกังวล เนื่องจากบางครั้งฝึกสติก็จริงอยู่ แต่เกิดอาการขาดสติหรือสติอ่อนลงเป็นครั้งคราวบ้าง จึงเลื่อนไหล ไปเป็นฌานหรือสมาธิแทน อย่างนี้ไม่เป็นไร (ดังแสดงจุดประสงค์ไว้อย่างชัดเจนเรื่องอานาปานสติ ในกายคตาสติสูตร) การตั้งกายตรง ก็เพื่อช่วยดำรงสติไว้ไม่ให้เลื่อนไหลไปง่วงหาวนอนได้ง่าย ๆ ขณะปฏิบัติ

1.2 อิริยาบถ คือ กำหนดสติให้ระลึกรู้ในอิริยาบถอาการต่าง ๆ ของกาย เช่น เดิน นอน ยืน นั่ง ฯลฯ คือมีสติรู้ในอิริยาบถต่าง ๆ นั้นเอง มีจุดประสงค์เช่นเดียวกับอานาปานสติ คือเพื่อละ

ความดำริพล่าน คือฟุ้งซ่านเป็นสำคัญหรือเป็นธรรมเอก ไม่ได้มีจุดประสงค์โดยตรงเพื่อใช้เป็น
อารมณ์ในการทำสมาธิหรือฌาน

ดังนั้นอานาปานสติจึงใช้ปฏิบัติเมื่อวิเวก ส่วนอิริยาบถใช้โดยทั่วไปได้เนื่อง ๆ ในการ
ดำรงชีวิตประจำวัน

1.3 สัมปชัญญะ คือความรู้ตัว คือปัญญาในการให้มีสติต่อเนื่องในการกระทำหรือการ
เคลื่อนไหว เช่น เดิน ค้ม กิน ถ่าย วิ่ง ตื่น หลับ ฯลฯ กล่าวคือ มีสติอย่างรู้ตัวทั่วพร้อม สติระลึกรู้
อย่างต่อเนื่อง สลับสับเปลี่ยนอิริยาบถกันได้ ตามที่สติระลึกรู้ตามความเป็นจริง มีสติระลึกรู้ไม่เพ่ง
จนแน่นแค้นเพื่อการเป็นสมาธิระดับสูงหรือประณีตแต่อย่างใด ใช้แค่ขณิกสมาธิเป็นเบื้องต้นเท่านั้น
เพราะต้องการฝึกสติเป็นหลัก ไม่ใช่สมาธิ สมาธิเป็นผลที่เกิดรองลงมาเท่านั้น ซึ่งอาจเลื่อนไหลไปสู่
ฌานสมาธิในระดับประณีตได้โดยธรรมหรือธรรมชาติดีกด้วย แต่ต้องไม่ใช่เจตนาฝึกสติแล้วไหล
เลื่อนเป็นฌานสมาธิเสียทุกครั้งไป ดังเช่น การใช้การจงกรมไปในการเจริญสมาธิเป็นสำคัญก็มี
กล่าวคือการใช้ทำการเดินนั้นเป็นอารมณ์เพื่อนำให้เกิดความสงบจากฌานสมาธิเสียเป็นสำคัญแต่
อย่างเดียว ไม่ได้สนใจสติหรือปัญญาเลย แล้วไปเข้าใจเอาว่า ความสงบนั้นถูกต้องดีงามแล้ว มี
จุดประสงค์เช่นเดียวกัน คือเพื่อละความดำริพล่าน คือฟุ้งซ่านเป็นสำคัญหรือเป็นธรรมเอก หรือการ
รู้ตัวทั่วพร้อมในกิจหรืองานที่กระทำนั่นเอง

1.4 ปฏิภูมมนสิการ เมื่อมีสติในสิ่งดังกล่าวข้างต้น จิตย่อมไม่ดำริพล่านออกไป
ปรุแง่งฟุ้งซ่าน จึงใช้สติที่ฝึกมานั้นอันย่อมประกอบด้วยสมาธิจิตตั้งมั่นอยู่ในที่ เนื่องจากการละ
ดำริพล่านลงไปเสีย จึงนำสติและจิตตั้งมั่นนั้นไปใช้พิจารณาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่า ล้วนเป็น
สิ่งปฏิภูล ไม่สะอาด โสโครก ต้องเข้าใจว่ากายตน (เห็นภายในภายใน) และกายของบุคคลอื่น
(เห็นภายในภายนอก) ต่างก็เป็นเฉกเช่นนี้ ล้วนเป็นไปเพื่อให้เกิดนิพพิทาเพื่อ ลดละความยึดมั่น
พึงพอใจหลงไหลในกายตนและในกายบุคคลอื่นลง เพื่อให้เห็นตามความเป็นจริงว่าล้วนแล้วแต่
เป็นของปฏิภูล โสโครก เพื่อคลายความหลงไหลรักใคร่ยึดมั่นมันลงไป จึงคลายกำหนด

1.5 ธาตุมมนสิการ คือพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงของกายนี้ว่า เป็นเพียงก้อน
หรือมวลหรือขณะของธาตุทั้ง 4 อันล้วนไม่งาม ไม่สะอาด มาประชุมกันเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดกายนี้
ชั่วขณะระยะหนึ่ง ทั้งกายตนเองและบุคคลอื่นเช่นกัน

1.6 นวสัทธิกา คือพิจารณาซากศพในสภาพต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ 9 แบบหรือระยะ จนผู้
ฟังเนาเบื่อไปในที่สุด และต้องเข้าใจว่ากายตนแลผู้อื่นต่างก็ล้วนต้องเป็นเฉกเช่นนี้ ไม่เป็นอื่นไป
ได้ (ภาพอสุภะ) ในทางปฏิบัติของการเห็นภายในกาย คือมีสติระลึกรู้อยู่เนื่อง ๆ ว่า สักแต่ว่ากาย
ตามที่ได้พิจารณาเข้าใจ เพื่อให้บังเกิดนิพพิทาญาณจึงดับตัณหา

อนึ่ง พึงระลึกด้วยว่า การมีสติอยู่กับกาย เป็นเพียงการระลึกรู้เท่าทันกายทั้งทางด้าน ปัญญาด้วย เช่นว่าไม่งามเป็นปฏิภูมเพื่อความนิพพิทา แต่ถ้าแน่วแน่แต่อย่างเดียว ขาดสติการระลึกรู้ ก็กลับกลายเป็นสมถสมาธิไปได้โดยไม่รู้ตัว (หมายความว่า มีความตั้งใจฝึกสติ แต่ไปทำสมาธิเสีย โดยไม่รู้ตัว)

2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

สติกำหนดพิจารณาเวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ที่บังเกิดขึ้นเป็นธรรมดา จาการกระทบ คือผัสสะ ให้เห็นเวทนาในเวทนา คือเห็นตามความเป็นจริงของเวทนาว่า "เวทนาเป็นสักแต่ว่าเป็น การรับรู้ การเสพรสอารมณ์ที่มากระทบสัมผัสทั้งทางใจและกาย คือในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ เป็นขบวนการธรรมชาติหรือสภาวะธรรมแท้อันยิ่งใหญ่ที่มีในมนุษย์ทุกคน เป็นเพียงขบวนการรับรู้ในขั้นแรก ๆ ที่เอาข้อมูลมาจากสัญญา (ความจำ) อคติหรืออสาสะกิเลส ยังไม่ใช่ ความทุกข์จริง ๆ พิจารณาให้เห็นว่า เมื่อมีการผัสสะย่อมเกิดเวทนา อันมิสุขเวทนา ทุกขเวทนาและ อทุกขมสุข (ไม่สุขไม่ทุกข์) อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นธรรมดาทุกครั้งไป ซึ่งเป็นเวทนาปกติหรือ เป็นไปโดยธรรมหรือธรรมชาติ หลีกเลียงหลบหนีไม่ให้เกิดไม่ให้เป็นไม่ได้ เป็นหลักธรรมชาติ ธรรมดา ๆ แต่สูงสุด จิตจะได้คลายความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ที่บังเกิดนั้น ๆ จึงไม่เกิดตัณหาขึ้น จึงเป็นเพียงสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาตามธรรมหรือธรรมชาติ แต่ย่อมไม่เร่า ร้อนเผาผลาญเวทนาที่ประกอบด้วยอุปาทาน (เวทูปาทาน) ดังพุทธพจน์ที่แสดงไว้ให้เข้าใจและ รู้เท่าทันในเวทนาดังนี้

เมื่อเป็นสุขเวทนาจึงรู้ว่า เป็นสุขเวทนา เมื่อไม่มีก็รู้ว่าไม่มี

เมื่อเป็นทุกขเวทนาจึงรู้ว่า เป็นทุกขเวทนา เมื่อไม่มีก็รู้ว่าไม่มี

เมื่อเป็นอทุกขมสุขก็รู้ว่า เป็นอทุกขมสุข เมื่อไม่มีก็รู้ว่าไม่มี

เมื่อเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุข ชนิดไม่มีามิส (เครื่องล่อใจเจือกิเลส) ก็รู้ว่ามี เมื่อไม่มีก็รู้ว่าไม่มี

เมื่อเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นอทุกขมสุข ชนิดไม่มีามิส ก็รู้ว่ามี เมื่อไม่มีก็รู้ว่าไม่มี

เวทนา เป็นเพียงสักแต่ว่าเวทนา คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นและจำต้องรับรู้ ที่แท้จริงก็แค่ ความรู้สึกที่ต้องเกิดขึ้นจากการกระทบจึงไม่ควรไปยึดมั่น เกิดขึ้นและเป็นไปตามธรรมหรือ สภาวะธรรมหรือธรรมชาติจริง ๆ ตามเหตุปัจจัยอันมาปรุงแต่งหรือมาผัสสะ จึงเกิด ๆ ดับ ๆ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีตัวไม่มีตนแท้จริง จึงไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรอย่างแท้จริงอีกด้วย เห็น เวทนาทั้งในเวทนาตนเอง (เห็นเวทนาในเวทนาภายใน จึงไม่ใช่อาการของจิตส่งในแต่อย่างใดด้วย เข้าใจผิด) และผู้อื่น (เห็นเวทนาในเวทนาภายนอก จึงไม่ใช่อาการจิตส่งออกนอกไปฟุ้งซ่านหรือ ปรุงแต่งแต่อย่างใด)

ในทางปฏิบัติของการเห็นเวทนาในเวทนา คือมีสติรู้อยู่เนื่อง ๆ ว่า เวทนาสักแต่ว่าเวทนา ย่อมต้องเกิดความรู้สึกจากการรับรู้ในอารมณ์ที่ผัสสะกันเป็นธรรมดาโดยธรรมชาติหรือดลตา จึงไม่ ยึดมั่นหมายมั่นในเวทนาเหล่าใดเหล่านั้น ด้วยการอุเบกขาไม่เอนเอียงไปนึกคิดปรุงแต่งคือฟุ้งซ่าน อันยังให้เกิดเวทนาขึ้นอีก อันจักเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดตัณหา อันทำให้เกิดทุกข์ อันเป็นไป ตามปฏิจสุมุขปาหธรรม กล่าวคือ ไม่ต่อลื้อต่อเถียงกับจิต อันเป็นการเปิดโอกาสให้จิตหลอกล่อไป ปรุงแต่งต่าง ๆ นานา ให้เกิดเวทนาต่าง ๆ นานา อันอาจเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์อุปาทานโดยไม่ รู้ตัวด้วยความไม่รู้คืออวิชชา (พระอภิธรรม แสดงความหมายของเวทนาภายในที่มีได้หมายถึง อากาโรจิตสังขาร และแสดงเวทนาภายนอก)

3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การเห็นจิตในจิต หรือสติระลึกรู้เท่าทันหรือพิจารณาจิต (จิตตสังขารหรือมนัสสังขารเช่น ความคิด ความนึก คือธรรมารมณ์ต่าง ๆ) รวมทั้งอาการของจิตหรือกริยาของจิต (เจตสิก) เช่นราคะ โทสะ โมหะ ฟุ้งซ่าน ๆ ที่เกิดเศร้าหมองหรือฟุ้งงั่วเป็นอารมณ์ คือ มีสติรู้จิตตสังขารตามสภาพ เป็นจริงที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ (เห็นจิตในจิต) เช่น จิตมีราคะ โทสะ โมหะ ก็รู้ว่าจิตมีจิตปราศจาก ราคะ โทสะ โมหะก็รู้ว่าปราศจากราคะ โทสะ โมหะ จิตหนุ่ก็รู้ชัดว่าหนุ่ หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน ทั้งของตนเองและของบุคคลอื่น อันเพื่อเป็นเครื่องรู้ เครื่องระลึก เครื่องเตือนสติ และ เห็นการเกิด ๆ ดับ ๆ ว่าเป็นไปตามธรรมคือสภาวะธรรมหรือธรรมชาติ ล้วนไม่เที่ยงของจิตตสังขาร ดังกล่าว เห็นจิตในจิตหรือจิตเห็นจิต ถ้าเข้าใจขั้น 5 จักเข้าใจได้ว่าหมายถึงการมีสติเห็นจิตต สังขารที่บังเกิดขึ้น (จิตตสังขารหรือมนัสสังขารหรือความคิดในขั้น 5 นั้นเอง ล้วนเป็นสิ่งเดียวกัน) อันมีตามที่ท่านตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรดังนี้

จิตมีราคะ เป็นเจตสิก คืออาการของจิตที่ประกอบด้วยราคะ กล่าวคือกลุ่มของ ความคิดฟุ้งซ่านหรือปรุงแต่ง ที่ประกอบด้วยความกำหนัดความปรารถนาในกามทั้ง 5 นั้นเอง

จิตมีโทสะ เป็นเจตสิก คืออาการของจิตที่ประกอบด้วยโทสะ กล่าวคือกลุ่มของ ความคิดนึกหรือฟุ้งซ่านที่ประกอบด้วยความโกรธความขุ่นเคือง นั้นเอง

จิตมีโมหะ เป็นเจตสิก คืออาการของจิตที่ประกอบด้วยโมหะความหลง หรือกลุ่มของ ความคิดนึกหรือฟุ้งซ่านที่ประกอบด้วยความไม่รู้จริง นั้นเอง

จิตหนุ่ ก็เป็นเจตสิกในข้อที่ 25 ในเจตสิก 52 เป็นกลุ่มอาการของความคิดนึกหรือ ฟุ้งซ่านปรุงแต่งที่ทำให้เกิดความหดหู่ใจ ใจหดห่อ แห้งเหี่ยวใจ

จิตฟุ้งซ่าน เป็นอาการของจิตอย่างหนึ่ง ที่เรียกอุทฺธัจจะในข้อที่ 17 ในเจตสิก 52 เป็น อาการของจิตที่ฟุ้งซ่านหรือปรุงแต่งไปในสิ่งหรือเรื่องต่าง ๆ

จิตเป็นฌานหรือมหรคต จิตเป็นฌาน จิตอยู่ในกำลังฌาน จิตประกอบด้วยกำลังของ ฌานอยู่

จิตเป็นสมาธิ จิตมีความตั้งใจมั่นในสิ่งใดอยู่ จิตมีสิ่งอื่นยิ่งกว่า หมายถึงอาการของจิต เป็นเอกหรือเป็นใหญ่อยู่ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่ เช่น จิตเป็นเอกอยู่กับการกำบริกรรมพุทโธ หรือจิตเป็น เอกอยู่ในกิจหรืองานใด ๆ หรือจิตเป็นเอกในธรรมที่เป็นเครื่องอยู่เครื่องพิจารณา หรือจิตหมกมุ่น จดใจจ่อในสิ่งใดอยู่

จิตวิมุตติหรือจิตหลุดพ้น หมายถึงอาการที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสหรือเจตสิกต่าง ๆ ดังที่ กล่าวคือ ล้วนมีสติระลึกรู้เท่าทัน กล่าวคือ มีสติระลึกรู้ "จิตหรืออาการของจิตคือเจตสิกที่บังเกิดขึ้น ณ ขณะจิตนั้น ๆ"

อนึ่ง อาการของจิตทั้งหลายหรือเจตสิก เช่น ราคะ โทสะ โมหะ จิตฟุ้งซ่าน ฯลฯ นั้น ไม่มีอาการเป็นรูปธรรมแท้จริง แต่มันอาศัยแฝงอยู่กับสังขารชั้น ๓ คือการกระทำต่าง ๆ นั้นเอง เช่น ความคิด (มโนสังขาร) ที่ประกอบด้วยราคะ การทำร้ายผู้อื่นทางกาย (กายสังขาร) ที่ประกอบด้วย โทสะ การคิดคำทอต่อว่า (วจีสังขาร) ที่ประกอบด้วยโมหะ คือ อาการหลงไปปรุงจนเกิดทุกข์ที่ ประกอบด้วยความรู้ตามความเป็นจริง เช่น คิดหรือธรรมารมณ์กระทบใจแล้วจะารู้สึกเฉย ๆ การเกี่ยวพาราสีทั้งด้วยคำพูดทั้งกริยาท่าทางที่ประกอบด้วยราคะ จิตคิดฟุ้งซ่านหรือคิดวนเวียนไม่ หยุดหย่อนในเรื่องไร้แก่นสาร เช่น คิดไปในอดีต อนาคต ก็คือความคิดที่ประกอบด้วยจิตฟุ้งซ่าน นั้นเอง

ใช้วิธีมีสติรู้เท่าทันเวทนาและจิต เป็นหลักปฏิบัติประจำเมื่อปฏิบัติจนชำนาญแล้ว และเห็นเวทนาในเวทนา (เวทนานุปัสสนา) เข้าใจถึงใจ และเข้าใจปฏิจจนสมุบาทติแล้ว จิตจักรู้ สภาพจิตตสังขารหรืออาการของจิต (เจตสิก) ที่เกิดขึ้น คือ เห็นต้นหา ราคะ โมหะ โทสะ ชัดเจนขึ้น เมื่อจิตเห็นจิต หรือเห็นจิตในจิต เช่นนี้เรื่อย ๆ จิตจะเห็นความคิดอารมณ์ที่ เกิด ๆ คับ ๆ อยู่ ตลอดเวลาว่า เป็นสภาวะธรรมอันไม่เที่ยง ไม่มีแก่นแกนหรือแก่นสาร และก่อให้เกิดทุกข์อย่างชัด เจง อันทำให้รู้เห็นตามความเป็นจริงในสภาวะธรรม จิตจักได้คลายความยึดมั่นถือมั่นในเวทนาและ จิตที่ไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้ จึงเป็นทุกข์และอนัตตา อันก่อให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ เห็นความคิด (จิตหรือจิตตสังขารนั่นเอง) และการเสวยอารมณ์ต่าง ๆ (เวทนา) ว่าเป็นไปตามไตรลักษณ์ ดังนั้น เมื่อไปอยากด้วยต้นหาจึงย่อมเกิดการยึดด้วยอุปาทาน เป็นไปตามหลักปฏิจจนสมุบาทตนั่นเอง ดังนั้น เมื่อไปอยากหรือไปยึดไว้ด้วยเหตุผลใดก็ดี เมื่อมีการแปรปรวนด้วยอนิจจังหรือดับไปด้วย ทุกขัง เพราะสภาวะธรรมจึงไม่เป็นไปตามปรารถนา จึงเป็นทุกข์อุปาทานอันเร่าร้อนเผาผลาญ นั้นเอง

ในทางปฏิบัติของการเห็นจิตในจิต คือสติเห็นจิตตสังขาร (เช่นความคิด) ที่เกิดขึ้นว่า สักแต่ว่าจิตตสังขารตามที่พิจารณาอยู่นี้เอง ๆ แล้วอุเบกขาไม่เอนเอียงไปแทรกแซงด้วยถ้อยคิดปรุงแต่ง หรือกริยาจิตใด ๆ ดังการคิดเรื่อยเปื่อยหรือฟุ้งซ่านจึงยอมยังให้เกิดเวทนาอื่น ๆ ที่อาจเป็นปัจจัยจึงมีตัณหาเกิดขึ้น จึงทำให้เกิดทุกข์อุปาทานอันเร่าร้อน

1. ชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

สติกำหนดพิจารณาธรรม (สิ่งต่าง ๆ) ที่บังเกิดแก่ใจเป็นอารมณ์ทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศล ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติและเครื่องระลึกรู้ เพื่อให้เกิดปัญญาเป็นสำคัญหรือเป็นวัตถุประสงค์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนะในมหาสติปัฏฐานสูตรให้พิจารณา เป็นอาทิ เช่น

4.1 นีวรณ 5 เช่น ข้อพยายามให้พิจารณาว่า

มีอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า มีอยู่ ณ ภายในจิต

ไม่มีอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า ไม่มีอยู่ ณ ภายในจิต

ที่ยังไม่เกิด จะเกิดขึ้นด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น

ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละเสียได้ด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น

ที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยประการใด ย่อมรู้ชัดประการนั้น

เป็นเช่นนี้ทุกข้อใน กามฉันทะ พยายาม ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา

4.2 อุปาทานขันธ 5

4.3 อายุตนะภายใน และนอก

4.4 โภชนงค์ 7

4.5 อริยสัจ 4 และมรรคองค์ 8

การพิจารณาธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ในจิต เป็นชัมมวิจยะ (การพิจารณาธรรม) เพื่อเป็นเครื่องรู้ ระลึกเตือนสติเป็น แนวทางให้เกิดปัญญาไม่ไปยึดมั่นถือมั่นเช่นกัน เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้จัดเป็นสังขารในไตรลักษณ์ คือเกิดแต่เหตุปัจจัยเช่นกัน เมื่อเหตุปัจจัยของสังขารธรรมเหล่านี้แปรปรวนหรือดับ สังขารธรรมนี้ก็เช่นกัน อีกทั้งเมื่อเรารู้ระลึกธรรมทั้งหลายก็เกิดขึ้น เมื่อเราหยุดรู้ระลึกธรรมทั้งหลายก็ดับลงเช่นกัน เป็นไปตามกฎไตรลักษณ์ แม้จักเป็นจริงตามธรรมชาติ เช่นนี้ตลอดกาล แต่เหตุปัจจัยได้แปรปรวนและดับเสียแล้วเช่นกัน

ในทางปฏิบัติของการเห็นธรรมในธรรม คือเห็นธรรมหรือสิ่งทั้งหลายที่บังเกิดแก่จิต หรือมีสติเห็นธรรมว่า สักแต่ว่าธรรม เป็นเครื่องเตือนสติ และระลึกรู้เพื่อให้เกิดปัญญาญาณนั่นเอง คือมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทุกข์และการดับไปของทุกข์อย่างแจ่มแจ้ง

สติปัฏฐาน 4 นั้นมีจุดประสงค์อยู่ที่ฝึกสติ และ ใช้สติพิจารณาสรุปให้เข้าใจ โดยถ่องแท้ เพื่อให้เกิดสัมมาญาณ (ปัญญาญาณ) ว่า ธรรมทั้งหลายอันมี กาย เวทนา จิต ธรรม มีอยู่ก็เพียงสัก

ว่าความรู้ อาศักระลึกเตือนสติเตือนใจไม่ให้ไปยึดมั่นถือมั่นพึ่งพอใจ (หมายถึงอุปาทาน) ไต ๆ ใน โลก อีกทั้งมีพุทธประสงค์ให้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ขนาดกล่าวได้ว่าแทบทุกลมหายใจ กล่าวคือ เมื่อจิตหรือสตินเวียนพิจารณาอยู่ในธรรมแล้ว จิตย่อมหยุดส่งจิตออกนอกไปนึกคิดปรุงแต่งต่าง ๆ อันก่อให้เกิดทุกข์ ขณะจิตนั้นเองจิตย่อมเกิดกำลังแห่งจิตขึ้นเนื่องจากสภาวะปลอดทุกข์ขึ้นทีละเล็ก ทีละน้อยโดยไม่รู้ตัว อันยังให้เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมนั้นทีละเล็กทีละน้อยสะสมขึ้นเช่นกัน จนในที่สุดจักเกิดสภาวะ อ้อ มันเป็นเช่นนั้นเอง หรือธรรมสามัคคีนั้นเอง เกิดความรู้ความเข้าใจใน ธรรมนั้นอย่างแท้จริง

สติปัฏฐาน 4 นี้เป็นการฝึกสติและใช้สติ เราสามารถปฏิบัติได้ในทุกขณะและอิริยาบถ โดยไม่จำเป็นต้องปฏิบัติแบบการนั่งสมาธิเต็มรูปแบบ สามารถทำได้ในขณะจิตตื่น สบาย ๆ ไม่ เครียดหรือหงุดหงิด ก็นำมาคิด ตรិตรอง ใช้ปัญญาพิจารณา สังเกตเห็นเวทนาหรือจิตได้ในทุก อิริยาบถ ซึ่งวิปัสสนาใช้สมาธิระดับขณิกสมาธิ (แค่ไม่วอกแวก อยู่กับกิจหรืองานที่ทำ) หรือเกือบ เป็นอุปราสมาธิเท่านั้น เช่น เมื่อพิจารณาจนเกิดปัญญาหรือเข้าใจในเวทนาหรือจิต จริง ๆ เราจะ เข้าใจในธรรมนั้น ๆ เช่น เวทนานุปัสสนา โดยจะไม่ใช่ยึดมั่นพึ่งพอใจในเวทนาเหมือนในอดีต อีก เนื่องจากรู้ว่าเป็นกระบวนการทางธรรม (ชาติ) ไม่สามารถไปหยุดไปห้ามได้และเป็นไตรลักษณ์ เหมือนกับห้ามหายใจไม่ได้ฉันใด ก็ห้ามเวทนาไม่ได้ฉันนั้น และไม่ใช้ความทุกข์ตัวจริง

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน เป็นเรื่องของการศึกษาชีวิต เพื่อจะปลดปล่อยความทุกข์ นานาประการออกจากชีวิต เป็นเรื่องของการค้นหาความจริงว่า ชีวิตมันคืออะไรกันแน่ ไม่ปล่อย ชีวิตให้ดำเนินไปเรื่อย ๆ โดยเปล่าประโยชน์ โดยการตีปัญหาซับซ้อนของชีวิต เป็นเรื่องของการ ค้นหาความจริงของชีวิต ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำมา อีกทั้งยังเป็นการปลดปล่อยตัวเราให้ พ้นจากความเป็นทาสของความเคยชิน โดยอาศัยสติสัมปชัญญะ มาใช้ให้เกิดประโยชน์

วิปัสสนากรรมฐาน คือ การอัญเชิญสติที่ถูกทอดทิ้ง ขึ้นมานั่งบัลลังก์ของชีวิต เมื่อสติ ขึ้นมานั่งสู่บัลลังก์แล้ว จิตก็จะคลานเข้ามา หมอบถวายบังคมอยู่เบื้องหน้าสติ สติจะควบคุมจิต มิ ให้แส่ออกไปคบหาอารมณ์ต่าง ๆ ภายนอก ในที่สุดจิตก็จะค่อยคุ้นเคย กับการสงบอยู่กับอารมณ์ เดียว เมื่อจิตสงบตั้งมั่นดีแล้ว การรู้ตามความเป็นจริง ก็เป็นผลติดตามมา ทำให้สามารถรู้ได้ว่า ความ ทุกข์นั้นมาจากไหน เราจะสกัดกั้นมันได้อย่างไร เป็นต้น

1. ความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน คือ กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา กรรมฐานที่ทำให้เห็นเป็นต่าง ๆ มีการเห็นขั้นๆ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น สามารถกระทำได้โดยการพิจารณาสภาวะธรรม

หรือนามรูป คือ ชันซ์ ชาติ อายุคนะ อินทรีย์ เป็นต้น ให้เห็นตามความเป็นจริง คือ เห็นด้วยปัญญาว่า สภาวะธรรมเหล่านี้ ตกอยู่ในสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น เป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักคู่กับสมถกรรมฐาน ซึ่งมุ่งบริหารจัดการเป็นหลัก ใน คัมภีร์ทางพระศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั่ว ๆ ไปมักจัดเอาวิปัสสนาเป็นแค่สุดมย-ปัญญาและจินตามยปัญญา เพราะในวิภังคปกรณ์พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนั้น ทั้งนี้ก็ยังคงจะ อนุโลมเอาวิปัสสนาว่าเป็นภาวนามยปัญญาได้อีกด้วย

2. หลักการและความสำคัญของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนววิปัสสนายานิก หรือสุทธวิปัสสนากรรมฐาน (Pure insight meditation) ซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ๆ โยคีหรือผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนด รูปธรรม (Materiality) และนามธรรม (Mentality) ที่เป็นปรมาณู ในขณะที่ทวารทั้ง 6 รับรู้อารมณ์ ภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์) ตัวอย่าง เมื่อมีรูป (คลื่นแสง) มากระทบกับ ตาจะเกิดการเห็นขึ้น ให้ตั้งสติกำหนดในใจว่า “เห็นหนอ ๆ ๆ” ในขณะที่มีการเห็นเกิดขึ้นจะมี องค์ประกอบที่สำคัญ 3 อย่างคือ

1. ตา เป็นรูป ซึ่งเป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณ คือ การมองเห็น
2. รูปหรือคลื่นแสงก็เป็นรูป
3. จักขุวิญญาณ คือการเห็น เป็นนาม

ดังนั้น ทุกครั้งที่มีการกำหนดว่า “เห็นหนอ ๆ ๆ” ด้วยความเพียร (อาตาปี) สติ (สติมา) และสัมปชัญญะ (สัมปชาโน) จะมีเพียงรูป (คือ ตากับคลื่นแสงที่กระทบกับตา) และนาม (คือ จักขุวิญญาณหรือการเห็น) เกิดขึ้น รูปและนามที่เกิดขึ้นก็มีการเกิดและการดับอยู่ตลอดเวลาอย่างถี่ยิบ เพราะเป็นรูปนามปรมาณู ต่อมาก็จะเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์และความไม่ใช่ตัวตน ในขณะที่ นั้นจะไม่มีสิ่งสมมุติหรือบัญญัติ (Concepts) เช่น ฉันเห็น เขาเห็น เธอเห็น สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม สำหรับโยคีผู้เริ่มปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มักประสบความยากลำบาก อย่างมากในการกำหนดรูปนามที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง 6 วิปัสสนาจารย์ในสมัยก่อนจึงนิยมให้ กำหนดตามหมวดอิริยาบถใหญ่ 4 (อิริยาบถปีพพะ) หมวดอิริยาบถย่อย 4 (สัมปชัญญะปีพพะ) และ หมวดกำหนดธาตุ 4 (ธาตุมนสิการปีพพะ)

ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยทางวิปัสสนา เมื่อเริ่มปฏิบัติให้ตั้งในท่าสมาธิแบบ พระพุทธรูป ขาขวาทับขาซ้าย มือขวาวางลงบนมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติให้มั่นเอาสติไป กำหนดที่ท้องบริเวณสะดือ ให้สังเกตแต่เพียงอาการคือการแสดงออกมา (Manifestation) ซึ่งได้แก่ การเคลื่อนไหว (Movement or motion) ของท้อง ขณะที่ท้องพองออกให้กำหนดในใจว่า

“พองหนอ” และขณะที่ท้องยุบลงให้กำหนดในใจว่า “ยุบหนอ” ไม่ให้มีการออกเสียง เป็นแต่เพียงการกำหนดในใจ (Mental note) เท่านั้น ปล่อยให้การหายใจดำเนินไปตามปกติ ไม่ต้องไม่สนใจกับลมหายใจเข้าออกและรูปร่างลักษณะของท้อง จำไว้ว่าสนใจแต่เพียงอาการพองและอาการยุบของท้องเท่านั้น

การกำหนดในใจว่า “พองหนอ-ยุบหนอ” (ภาษาไทย) “Rising-falling” (ภาษาอังกฤษ) หรือ “การกำหนดในใจว่า “พองหนอ-ยุบหนอ” (ภาษาไทย) “Rising-falling” (ภาษาอังกฤษ) หรือ “อนนมติ-โอนมติ” (ภาษาบาลี) นั้น เป็นเพียงคำภาวนา ซึ่งเป็นอารมณ์บัญญัติ (Conventional concept) เพื่อก่อให้เกิดสมาธิเท่านั้น ไม่ใช่เป็นอารมณ์ปรมาัตต์ (Ultimate reality) ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน ดังนั้น นอกเหนือจากการกำหนดในใจว่า “พองหนอ ยุบหนอ” แล้วโยคีจะต้องพยายามสังเกตดู “อาการพอง-อาการยุบ” ซึ่งเป็นอารมณ์ปรมาัตต์ แน่แน่นอนในระยะเริ่มต้นโยคีมักจะกำหนดได้แต่เพียงอารมณ์บัญญัติก่อน

ต่อไปเมื่อวิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความสงบและความตั้งมั่นของจิต) และปัญญา (ความรู้) พัฒนามากขึ้น ๆ ก็จะค่อย ๆ เห็นอารมณ์ปรมาัตต์ คืออาการพอง-อาการยุบชัดเจน ๆ เป็นลำดับ การกำหนดอารมณ์ของกรรมฐาน “พองหนอ-ยุบหนอ” คือการกำหนด “วาโย โขภุชฺสัพพรูป” ซึ่งหมายถึง รูปตามที่ลมถูกต้องนั่นเอง

3. วิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน สามารถกระทำได้หลากหลายวิธี ซึ่งครูบาอาจารย์ทั้งหลายที่ศึกษาเล่าเรียนจากหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น ได้รวบรวมและกำหนดวิธีปฏิบัติเพื่อให้สอดคล้องกับพุทธพจน์ เพื่อให้มีความใกล้เคียงกับจุดประสงค์ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ซึ่งครูบาอาจารย์ที่กำหนดแนวปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่ได้รับการยอมรับในปัจจุบัน ได้แก่ พระอาจารย์มหาสีสยาตอ ซึ่งมีรายละเอียดของการปฏิบัติดังนี้

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแบบของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช-วิทยาลัย

วิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ด้วยรูปแบบบริการ พองหนอ ยุบหนอ วิปัสสนากรรมฐานหรือการเจริญสติปัฏฐาน คือการฝึกปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาในการลดละความทุกข์ และเพิ่มพูนความสุขได้อย่างยั่งยืน โดยมีสาระสำคัญต่อการปฏิบัติดังต่อไปนี้

1. การสมาทานพระกรรมฐาน

จากอดีตถึงปัจจุบัน ขั้นตอนหรือประเพณีก่อนการฝึกวิปัสสนากรรมฐาน จะเริ่มต้นด้วยการให้โยคีผู้ต้องการฝึกปฏิบัติ ทำการสมาทานพระกรรมฐาน พร้อมกับขอขมาพระรัตนตรัยและวิปัสสนาจารย์ เพื่อฝากตัวเป็นศิษย์ ในการรับฟังคำแนะนำสั่งสอน ที่มอบให้โดยไม่ปฏิบัติตามรูปแบบ หรือความเข้าใจของตนเอง การสมาทานทำให้ผู้ฝึกเกิดความเข้าใจ ความศรัทธา ประโยชน์

ของวิปัสสนากรรมฐาน ความร่วมมือ ความขยันหมั่นเพียร และความอ่อนน้อมต่อการเชื่อฟัง
คำแนะนำ สู่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

การสมาทานสามารถทำได้ทุกวันพลุกัสกับวิปัสสนาจารย์ด้วยดอกไม้ 1 พวง จากนั้น
วิปัสสนาจารย์จะกล่าวคำโอษฐ์กรรมและให้โอวาท ในบทเรียนวิปัสสนากรรมฐานต่อไป ถ้าผู้
ปฏิบัติไม่พร้อมที่จะสมาทาน วิปัสสนาจารย์จะอนุโลมให้ฝึกไปก่อน แล้วค่อยหาเวลามาสมาทาน
ในภายหลัง

หากศิษย์ท่านใดได้รับการฝึกไปแล้ว ภายหลังไม่เชื่อฟังคำสอนและกล่าวว่ากล่าวดักเตือน
ของวิปัสสนาจารย์ หรือวิปัสสนาจารย์มีความเห็นว่าผู้ปฏิบัติได้เดินทางผิด ซึ่งอาจทำให้เกิด
อันตราย จากการคิดในนิมิตหรือสภาวะ จนทำให้เกิดวิกลจริต หรืออาจทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงของ
สำนักแล้ว วิปัสสนาจารย์พึงถอนพระกรรมฐานจากศิษย์นั้นได้

2. การกำหนด

สิ่งแรกที่ผู้ฝึกต้องทำความเข้าใจ คือเรื่องการกำหนด เพราะเป็นอุปกรณ์สำคัญมาก ที่ใช้
ฝึกปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้น และเป็นตัวช่วยนำพาไปสู่ความสำเร็จ หรือถึงเป้าหมายของวิปัสสนา
กรรมฐาน คือการเข้าถึงอารมณ์พระนิพพาน

การกำหนดมาจากภาษาบาลีว่า สลลคฺขณา มีความหมายคล้ายคำว่า วิปัสสนา การกำหนด
คำว่า “ถูกหนอ ยินหนอ” คือการกำหนดทุกขอริยสัจ (หนึ่งในอริยสัจ 4) แม้ว่าจะไม่ได้เป็นความ
เจ็บปวด(ทุกขเวทนา) แต่ก็จัดเป็นทุกข์ในขั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) เพราะตก
อยู่ในกฎพระไตรลักษณ์คือการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ซึ่งบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ต้องการ
ไม่ได้

คำว่า “กำหนดรู้อารมณ์” คือการกำหนดแล้วรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง และเป็นการเห็น
อารมณ์ต่าง ๆ คือรูปนั้น โดยความสิ้นไปและเสื่อมไป การกำหนดเป็นบริกรรมภาวนา ซึ่งเป็น
อุปกรณ์เพื่อนำไปสู่การเจริญสติปัญญา

วิปัสสนากรรมฐาน เริ่มต้นด้วยการกำหนดพร้อมองค์บริกรรมไปยัง ณ จุดที่เกิดอารมณ์
ของจิต (ผัสสะ - ตรงที่รูปกับนามกระทบกัน) โดยเอาความรู้สึกไปแตะเบา ๆ ตรงผัสสะ พร้อมกับ
กำหนดตามด้วยองค์บริกรรมสั้น ๆ เบา ๆ ให้ตรงกับอารมณ์ที่ปรากฏอยู่ และต้องอย่างมอยู่กับคำ
บริกรรม แต่ให้อยู่กับสติระลึกรู้อารมณ์นั้นจริง ๆ

ตัวกำหนด คืออารมณ์บัญญัติที่ช่วยให้จิตจดจ่ออยู่ที่รูปนามได้อย่างต่อเนื่อง เมื่อกำหนด
อารมณ์ที่ 1 เสร็จแล้ว ให้กำหนดอารมณ์ใหม่อันถัดไป ที่เกิดขึ้นต่อไปอย่างไม่หยุด จนกว่าจะครบ
เวลาของการปฏิบัติ โดยอย่าให้จิต จม นิ่ง แข็ง ติดในอารมณ์ใดหรือผลอสติ ซึ่งจะทำให้ขาดการ
กำหนด หากขณะใดที่ผลอหรือขาดตัวกำหนด เรียกว่า กรรมฐานรั่ว แสดงว่าขณะนั้นกำลังคิด

ปรุ้งแต่ง นิ่ง ซึม เบลอ วูบ เผลอหลับ หรือติดจมอยู่กับอารมณ์นานเกินไป และควรย้ายความรู้สึกไปจริง ๆ อย่างเป็นธรรมชาติไป ณ จุดที่กำลังกำหนดอยู่ ซึ่งเป็นการฝึกเจริญสติระลึกรู้ ในอารมณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นจริง

วิปัสสนากรรมฐาน คือ การมีสติระลึกรู้พร้อมกับการกำหนดไปที่รูปนาม (อารมณ์ต่าง ๆ) โดยปราศจากการพิจารณา นึกคิด วิเคราะห์ หรือเปรียบเทียบกับในตำรา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น วิปัสสนาจะมุ่งเน้นฝึกตัวสติของจิต (ระลึกรู้อารมณ์) โดยใช้ร่างกาย สิ่งแวดล้อมภายนอก และจิตใจ เป็นเครื่องมือช่วยในการฝึกฝน ดังตามพุทธพจน์ที่ว่า สักแต่ว่ายิน สักแต่ว่าเห็น สักแต่ว่ารู้อารมณ์ และสิ่งใดเกิดขึ้นสิ่งนั้นดับไปเป็นธรรมดา

อารมณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นเพียงอุปกรณ์ใช้สำหรับฝึกเจริญสติเท่านั้น ด้วยการกำหนดอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาอย่างถูกต้อง ตรงตามประเภท เช่น ยินหนอ เห็นหนอ ถูกหนอ คิดหนอ เย็นหนอ กลิ่นหนอ คันหนอ รู้หนอ เป็นต้นเรื่อยไป ฉะนั้น ทุกอารมณ์ไม่ว่าภายนอกหรือภายใน เป็นเพียงอุปกรณ์ใช้ฝึกเท่านั้น ซึ่งมีคุณค่าเท่ากันหมดโดยไม่ได้แตกต่างกันเลย

การฝึกจะเริ่มด้วยการเดินจงกรมและนั่งสมาธิ โดยจะเน้นให้กำหนดคิริยาบถย่อยในชีวิตประจำวันด้วยเพราะไม่ให้ผู้ฝึกคิดในรูปแบบหรือสถานที่ ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบที่ผู้คนเคยชินและเข้าใจว่าจะต้องเน้นปฏิบัติแต่ในท่านั่งสมาธิเป็นหลักเท่านั้น

ในช่วงแรก ผู้ปฏิบัติอาจจะกำหนดอารมณ์ต่าง ๆ ได้ไม่ค่อยได้ดีซึ่งเป็นเรื่องธรรมดา และอาจจะประสบกับสิ่งต่าง ๆ เช่น กำหนดได้ช้ากว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้น กำหนดไม่ค่อยได้ กำหนดไม่ค่อยทัน, กำหนดผิด ๆ ถูก ๆ หรือกำหนดได้ไม่ชัดเจน เป็นต้น ไม่ว่าจะกำหนดได้ทันหรือไม่ก็ตามขอให้ผู้ปฏิบัติพยายามฝึกกำหนดอย่างต่อเนื่อง ด้วยความอดทนขยันหมั่นเพียร และให้ส่งอารมณ์แก่วิปัสสนาจารย์เป็นประจำทุกวัน หากทำได้เช่นนี้การปฏิบัติจะค่อย ๆ พัฒนาไปเองและจะก้าวหน้าไปเองในไม่ช้าเช่น กำหนดได้ชัดเจนขึ้น กำหนดอารมณ์ใหม่ ๆ ได้มากขึ้น และกำหนดสภาวะต่าง ๆ ได้เท่าทันถูกต้อง

ตัวอย่างของการกำหนด เช่น ยินหนอ คิดหนอ เบื่อหนอ ถูกหนอ ยืนหนอ นั่งหนอ นอนหนอ ชาหนอ ดิ่งหนอ ปวดหนอ โยกหนอ พองหนอ ยุบหนอ เห็นหนอ เย็นหนอ ร้อนหนอ มีหนอ ว่างหนอ และถ้าไม่รู้ว่าจะเรียกอย่างไร ให้กำหนดว่า “รู้หนอ” ไปก่อน จากนั้นค่อยกลับมาถามวิปัสสนาจารย์

2.1 ปัจจัยที่ช่วยให้เข้าใจการกำหนดเพื่อการฝึกวิปัสสนากรรมฐาน

2.1.1 อารมณ์บัญญัติและอารมณ์ปรมัตถ์

วิปัสสนากรรมฐานที่ถูกต้อง จะต้องไม่ติดอยู่ในอารมณ์บัญญัติ โดยมุ่งหน้าเข้าสู่อารมณ์ปรมัตถ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่รับรู้ได้ด้วยจิต ในสภาวะที่เป็น พระไตรลักษณ์ (เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ

ดับไป) ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นจริง ๆ โดยมีได้เป็นไปตามการควบคุมบังคับบัญชาของผู้ปฏิบัติ วิธีฝึกเพื่อเข้าถึงอารมณ์ปรมาตม์ที่ดีที่สุด คือการฝึกกำหนดไปเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่องแบบผิบบ้างถูกบ้าง จนกระทั่งทำให้ได้รับรู้อย่างชัดเจน และเข้าใจได้ด้วยตนเอง

ผู้ปฏิบัติต้องเริ่มฝึกกำหนดอารมณ์บัญญัติที่เป็นอารมณ์หยาบไปก่อน แม้ว่าตัวกำหนดที่เป็นบัญญัติอาจจะปรากฏเด่นชัดมากกว่าสติ หรือการระลึกอารมณ์จริง ๆ ก็ตาม แต่เมื่อปฏิบัติได้ชำนาญจนก้าวหน้าแล้ว อารมณ์บัญญัติที่หยาบจะค่อย ๆ ละเอียดยิ่งขึ้น แล้วเบาลง สั่นลง คล้ายกับจะหายไปแต่ยังมีอยู่ จนกระทั่งผู้ปฏิบัติรับรู้แต่อารมณ์ปรมาตม์ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในแต่ละขณะจิตพร้อมกับ การระลึกรู้พระไตรลักษณ์ในทุกอารมณ์ ในที่สุดตัวกำหนดอารมณ์บัญญัติที่หยาบ จะผสมผสานกลมกลืนกับอารมณ์ปรมาตม์ โดยปรากฏเหลือแต่ตัวสติระลึกที่เด่นชัดในทุกอารมณ์ที่กำลังกำหนดอยู่

หลังจากได้กำหนดรู้อารมณ์บัญญัติด้วยความเพียร (วิริยะ) แล้ว สติ สมาธิ และปัญญา (วิปัสสนาญาณ 16) จึงจะเริ่มปรากฏ จนกระทั่งเมื่อปัญญาแก่กล้าถึงที่สุดแล้ว อารมณ์ที่เป็นบัญญัติทั้งหมดก็จะหายไป เหลือไว้แต่ความโดดเด่นของอารมณ์ปรมาตม์แท้จริงอย่างเดียว

สาระสำคัญของอารมณ์ปรมาตม์ (Absolute truth) ของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน มีดังนี้

1. อารมณ์ปรมาตม์เกิดขึ้นที่จิตและรับรู้ได้ด้วยจิตของผู้ปฏิบัติ ไม่ใช่เกิดจากการอ่านหนังสือ ความนึกคิด ความเข้าใจ หรือการคาดเดาขึ้นเอง
2. อารมณ์ปรมาตม์เกิดขึ้นได้ที่จิตของมนุษย์ทุกคนจากการปฏิบัติให้เข้าถึงได้จากทุกเพศ อายุ ฐานะ ตำแหน่ง ศาสนา และเชื้อชาติ
3. อารมณ์ปรมาตม์ในขณะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับอารมณ์ของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา (พระไตรลักษณ์) โดยที่โยคีจะต้องกำหนดตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ และไม่สามารถบังคับบัญชา หรือควบคุมรูปนามให้เกิดขึ้นตามใจตนเองได้ เพราะถ้าหากบังคับหรือฝืนสภาวะธรรมแล้ว จะทำให้เกิดอาการมีน แน่น หรือปวดหัว ได้
4. อารมณ์ปรมาตม์ของระดับโลกียธรรม มีรูปและนามเป็นอารมณ์
5. อารมณ์ปรมาตม์ของระดับโลกุตระธรรม มีนิพพานเป็นอารมณ์
6. หลักธรรมที่อธิบายเกี่ยวกับปรมาตม์ธรรม 4 ประเภท ประกอบด้วย จิต 121 เจตสิก 52 รูป 28 และนิพพาน ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ 1-9 ซึ่งเรียบเรียงให้ศึกษาได้สะดวกขึ้น

2. สติสัมปชัญญะ

ในแนวปฏิบัติ สติสัมปชัญญะ คือการน้อมย้ายและส่งความรู้สึกเบา ๆ ไปจริง ๆ ตรง อารมณ์ที่กำหนด แต่ในเชิงทฤษฎี คือสติระลึกรู้ ในแต่ละขณะอารมณ์ของจิต พร้อมกับการกำหนด อารมณ์ได้ถูกต้องเช่น การกำหนดยินยอม คิดหนอ ถูกหนอ เย็นหนอ ฯลฯ โดยที่ผู้ปฏิบัติไม่จม นิ่ง หรือแช่อยู่ในอารมณ์ใด เพียงแต่รู้เท่าทันอารมณ์ใหม่ชัดเจนที่กำลังเกิดขึ้นจาก 1 ไป 2, 2 ไป 3, เรื่อยไป และเป็นการรู้ตัวทั่วพร้อมในแต่ละขณะอารมณ์ของจิตที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ขณะกำหนด ยินยอมอยู่ มีความคิดผุดขึ้นมา ความรู้สึกที่สามารถรู้ว่าขณะนี้มีความคิดเกิดขึ้น โดยน้อมความรู้สึก ไปสู่อารมณ์ใหม่ ที่เป็นความคิดได้ทัน และกำหนดความคิดได้ถูกต้องว่า คิดหนอ ไม่คิดเป็นอย่าง อื่นนี้คือ สติสัมปชัญญะ โดยถูกพัฒนาขึ้นตาม พละ 5 ที่สมคูลของโยคี พร้อมไปกับการสอบ อารมณ์โดยวิปัสณาจารย์ ซึ่งเป็นการพัฒนาปัญญา (วิปัสสนาญาณ 16) ให้แก่จิตที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

3. ระดับของสมาธิ

วิปัสสนากรรมฐานจะใช้เพียงฌณิกสมาธิหรือสมาธิชั่วขณะ ซึ่งเพียงพอต่อการเห็น การเกิดดับของรูปนาม ในการนำพาจิตสู่เป้าหมาย คืออารมณ์พระนิพพาน โดยในระหว่างเส้นทาง ระดับของสมาธิจะค่อย ๆ พัฒนาจากน้อย (ฌณิกสมาธิ) ไปกลาง (อุปจารสมาธิ) จนไปถึงระดับมาก สุด (อัปปนาสมาธิ) พร้อม ๆ ไปกับสติในทุกระดับของสมาธิ

4. รูปแบบของการกำหนด

การกำหนดมีอยู่ 3 แบบ คือ 1. มีหนอ เช่น พองหนอ ยุบหนอ หรือ ถูกหนอ 2. ไม่มี หนอ เช่น พอง ยุบ หรือ ถูก และ 3. กำหนดเพียงว่า รู้หนอ ตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น สำหรับโยคี ใหม่จะเริ่มฝึกด้วยวิธีที่ 1 เท่านั้น หลังจากนั้นวิปัสณาจารย์จะสอบอารมณ์ และปรับเปลี่ยนให้ตาม ความเหมาะสม

5. อุปสรรคและความสงสัย

ผู้ที่เคยฝึกกรรมฐานรูปแบบอื่นมาก่อนหรือโยคีใหม่บางท่านอาจไม่คุ้นเคย ไม่เข้าใจ เกิดความสงสัย หรืออาจมีคำถามในใจ เช่น ทำไมต้องกำหนดในใจด้วยคำบัญญัติ ขณะปฏิบัติให้ ระลึกรู้อย่างเดียว โดยไม่ต้องกำหนดด้วยองค์บริการรมได้ไหม เจริญสติปัญญาโดยใช้แต่อารมณ์ ปรมัตต์เลยได้ไหม การกำหนดด้วยองค์บริการรมนั้น เป็นอารมณ์บัญญัติซึ่งเป็นสมถ (สมาธิ) และผิด ไปจากหลักวิปัสสนา หรือการกำหนดเป็นตัวแทรกแซงอารมณ์ของวิปัสสนา ซึ่งเป็นอารมณ์บัญญัติ ซ้อนอารมณ์ปรมัตต์

อุปสรรคและกัณฑ์ของผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน คือ การติดอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ เช่น มีแต่อารมณ์นิ่ง ๆ สงบ เบาสบาย วูบหลับ คิดฟุ้งซ่าน อึดอัด เกรียด มึน ตึง ปวดหัว เป็นต้น จากอุปสรรคที่กล่าวมา บางท่านอาจมีอารมณ์ของการปฏิบัติเช่น อยากให้จิตสงบแบบที่เคยฝึก คิด

ในความสงบสุข อาจเป็นเพราะทำไม่ได้ ไม่อยากทำต่อ ไม่รู้จะปฏิบัติต่ออย่างไร หรือแม้กระทั่งคิดว่ารูปแบบที่ปฏิบัติอยู่ผิดหลักวิปัสสนาก็ได้ สาเหตุที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ นั้น เพราะกำลังของสมาธิมากกว่ากำลังของสติ จึงทำให้เกิดความไม่สมดุล

ดังนั้น วิธีการกำหนดที่ถูก คือการส่งความรู้สึกไปตะเบา ๆ ตรงอารมณ์ที่กำหนด พร้อมกับบริกรรมสั้น ๆ เบา ๆ (กำหนดในใจเป็นคำพูด โดยไม่ต้องขยับปากหรือออกเสียง) ตามด้วยคำกริยาเติมด้วย “หนอ” เช่น ยินหนอ เห็นหนอ เย็นหนอ กลิ่นหนอ รสหนอ ถูกหนอ คิดหนอ ซาหนอ ตึงหนอ ปวดหนอ เมื่อยหนอ คันหนอ นิ่งหนอ โยกหนอ ทุกข์หนอ สุขหนอ เฉยหนอ รู้หนอ เป็นต้น

สิ่งที่สำคัญของการกำหนดในขณะที่ปฏิบัติ คือการน้อมจิตและส่งความรู้สึกไปตะเบา ๆ ตรงกับอารมณ์ที่กำหนด แต่ในด้านทฤษฎีเป็นการระลึกตัวของจิต (สติ) หรือสติปัญญา 4

ผู้ปฏิบัติควรทำความเข้าใจในเรื่องของการกำหนด ด้วยองค์บริกรรมที่ลงท้ายด้วย “หนอ” และควรสอบถามให้เข้าใจก่อนลงมือปฏิบัติ เพื่อให้เข้าใจถึงวัตถุประสงค์ และประโยชน์ของการกำหนด เพราะจะเป็นพื้นฐานทำให้เกิดศรัทธา คลายความสงสัย เชื่อฟัง เริ่มฝึกตามที่สอน และเพียรปฏิบัติไปอย่างต่อเนื่องจนถึงจุดหมายปลายทาง

3. การกำหนดอิริยาบถย่อยในชีวิตประจำวัน

สมัยก่อนคนไทยจะคุ้นเคยกับการปฏิบัติธรรมด้วยการนั่งสมาธิอย่างเดียว สำหรับวิปัสสนากรรมฐานจะฝึกปฏิบัติด้วยการเดินจงกรม นั่งสมาธิ และกำหนดอิริยาบถย่อยในชีวิตประจำวัน การกำหนดในชีวิตประจำวันมีความสำคัญมาก เพราะช่วยให้สติเกิดต่อเนื่อง ซึ่งช่วยเกื้อหนุนต่อการเดินจงกรม และนั่งสมาธิในช่วงเย็นหลังเลิกงาน เนื่องจากคนทำงานใช้ชีวิตในระหว่างวัน มากกว่าการเดินจงกรมและนั่งสมาธิ ดังนั้น จึงไม่ควรยึดติดอยู่กับเพียงแต่ การเดินจงกรมและนั่งสมาธิ ขณะมาฝึกในวัดเท่านั้น เนื่องจากการปฏิบัติธรรมสามารถทำได้ทุกที่ ทุกเวลา ทุกกิจกรรม และทุกอิริยาบถ

การปฏิบัติในอิริยาบถต่าง ๆ สามารถทำได้ตลอดทั้งวัน เช่น ตั้งแต่เริ่มต้นนอนก่อนล้มตาลูกจากเตียง หยิบเสื้อผ้า เข้าห้องน้ำ แปรงฟัน อาบน้ำ ล้างอาหาร หั่นอาหาร ทำอาหาร ทานข้าวเช้า ล้างจาน นั่งรถ ขับรถ ทำงาน ประชุม ทานข้าวเที่ยง ทำงาน เดินทางกลับบ้าน เดินไปซื้อของ ซื้อป๊อปปี้ ดูหนัง ฟังเพลง ทานข้าวเย็น เปลี่ยนเสื้อผ้า อาบน้ำ นอนบนเตียง จนกระทั่งหลับไป การปฏิบัติในระหว่างวัน คือการตามดูจิตดูอารมณ์ ด้วยการเจริญสติกำหนดในชีวิตจริงให้มากเพื่อให้เห็นอารมณ์ เช่น โลภะ โทสะ และ โมหะ ซึ่งเมื่อใดสติเกิด ก็เลสก็จะถูกบรรเทาเบาคลายลง หรือระงับไม่ให้เกิดจนดับหายไป

ข้อควรระวังในการกำหนดที่โรงเรียน ที่ทำงาน ขณะขับรถ หรือขณะข้ามถนน โยคีใหม่ไม่ควรเอาแต่กำหนดเข้มข้นเกินไปอย่างเดียว เช่น ยืนหนอ เห็นหนอ อย่างต่อเนื่อง จนลืมหรือไม่ระมัดระวังต่อสิ่งแวดล้อมรอบข้างที่อาจทำให้เกิด เช่น ไม่เข้าใจเนื้อหาที่ครูสอน ไม่เข้าใจเรื่องงานที่ประชุม หรืออาจถูกรถชน ดังนั้นในระหว่างวันโยคีควรพยายามกำหนด ยืนหนอ เห็นหนอ อารมณ์ชัดเจนที่เกิดขึ้น หรืออารมณ์ใหม่ ๆ เพื่อนำไปสู่การกำหนดอารมณ์อื่น ๆ อีก 2 ประเภทที่เป็นอารมณ์ทางกาย เช่น ยืนหนอ เห็นหนอ เย็นหนอ กลิ่นหนอ ร้อนหนอ เดินหนอ นั่งหนอ ยืนหนอ นอนหนอ ปวดหนอ เป็นต้น และอารมณ์ของจิต (ทางใจ) เช่น คิดหนอ รู้หนอ โกรธหนอ เบาทหนอ นิ่งหนอ สุขหนอ เป็นต้น

การกำหนดยืนหนอ เห็นหนอ และคิดหนอ เป็นอารมณ์ส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในระหว่างวัน แต่ให้โยคีพยายามกำหนดอิริยาบถหลากหลาย ในสถานที่ใหม่ ๆ หรือในขณะที่ทำกิจกรรมใหม่ ๆ เพิ่มเติมด้วย ตัวอย่างของการกำหนดในขณะที่ประชุม เช่น กำหนดยืนหนอแล้วหยุดกำหนดแล้วตั้งใจฟังเพื่อเข้าใจถึงเนื้อหาสาระ ถ้าขณะใดคิดออกไปนอกห้อง ให้กำหนดคิดหนอ กลับหนอ เมื่อรับรู้สาระแล้วจึงกำหนด รู้หนอ แล้วหยุดกำหนดเพื่อจับประเด็นอื่นอีกโดยกำหนดเป็นช่วงของ ต้น กลาง และปลายอารมณ์ในแต่ละกิจกรรม ต่อเนื่องทั้งวัน เพื่อฝึกฝนจนชำนาญให้มีสติระลึกรู้แทรกซึมทุกอิริยาบถมากขึ้นเรื่อย ๆ ในกิจวัตรประจำวันไปตลอดชีวิต

4. การเดินจงกรม

การปฏิบัติเริ่มจากการฝึกเดินจงกรมและนั่งสมาธิ โดยเริ่มต้นจาก 20, 25, 30, หรือ 45 นาที การกำหนดขณะเดินทำได้ง่ายกว่าการนั่งสมาธิ เนื่องจากมีอารมณ์ให้กำหนดหลากหลาย และเกิดการเคลื่อนไหวตลอดเวลา ในขณะที่เดินจงกรม โยคีควรกำหนดอารมณ์ต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ อย่าหยุดกำหนด เพราะความต่อเนื่องเป็นผลดีต่อวิปัสสนากรรมฐาน และช่วยไม่ให้จมแช่ในอารมณ์ใดหรือคิดในสมาธิ

วิปัสสนากรรมฐานฝึกได้ด้วยรูปแบบของการเดินจงกรมช้าและเร็ว 2 วิธี ดังนี้

4.1 การเดินจงกรมช้า วิธีเดินจงกรมช้าเป็นที่นิยมของการฝึกวิปัสสนากรรมฐานรูปแบบพองยุบ ซึ่งมีการสอนตามบูรพาจารย์ที่ถ่ายทอดกันมา ในสถานที่ปฏิบัติที่เงียบสงบ ด้วยการเดินจงกรมให้ช้าที่สุด และกำหนดอิริยาบถย่อยให้ละเอียดที่สุด เช่น ขณะก้มลงกราบพระรัตนตรัย ขณะทานอาหาร เดิน อาบน้ำ เป็นต้น การกำหนดเดินจงกรมช้า 6 ระยะเวลาวิธีปฏิบัติด้วยการกำหนดอารมณ์ภายในและภายนอก ดังนี้

4.1.1 กำหนดอารมณ์หลักของการเดินจงกรม 6 ระยะเวลา (อารมณ์ภายใน)

4.1.1.1 กำหนด ยืนหนอ ก่อนเริ่มเดินจงกรม 1 ครั้ง ด้วยท่ายืนตรง จับมือนำหน้าหรือด้านหลัง แต่ความรู้สึกต้องอยู่สติระลึกรู้อาการยืนจริง ๆ ไม่ใช่ติดอยู่กับคำปริกรรม

โดยอย่างมนิ่ง หรือเชือกอยู่กับยืนหนอ นานเกิน ไป เพียงระลึกรู้อาการขึ้นพร้อมกับกำหนดขณะจิต เดียว จากนั้นให้เตรียมกำหนดต้นจิตว่า อยากเดินหนอ ต่อ ไปทันที

4.1.1.2 กำหนด อยากเดินหนอ 1 ครั้ง ที่ต้นจิตบริเวณภายในกลางหน้าอกเพียง ขณะเดียว จากนั้นเคลื่อนย้ายหรือส่งความรู้สึกลงไปที่ฝ่าเท้าซ้าย (ถ้าเริ่มเดินด้วยเท้าซ้าย) และขวา (ถ้าเริ่มเดินด้วยเท้าขวา) เพื่อเตรียมกำหนดการเดินจงกรมระยะที่ 1 ต่อไป

4.1.1.3 เดินระยะที่ 1 (ซ้ายอย่างหนอ – ขวอย่างหนอ) ด้วยการส่งความรู้สึกให้อยู่กับการระลึกรู้อาการเคลื่อนไหวของฝ่าเท้าที่เคลื่อน ไปจริง พร้อมกับกำหนดเบา ๆ สั้น ๆ ว่า ซ้ายอย่างหนอ หรือขวอย่างหนอ ตามฝ่าเท้าของข้างที่เคลื่อนจากจุดเริ่มขยับไปจนฝ่าเท้าเหยียบพื้น

4.1.1.4 เดินระยะที่ 2 (ยกหนอ - เหยียบหนอ) ด้วยการกำหนดความรู้สึกของฝ่าเท้าที่ยกขึ้น 1 ขณะ พร้อมกับกำหนดเบา ๆ สั้น ๆ ว่า ยกหนอ แล้วกำหนดความรู้สึกของฝ่าเท้าที่เคลื่อนไปเหยียบถึงพื้นว่า เหยียบหนอ

4.1.1.5 เดินระยะที่ 3 (ยกหนอ - ย่างหนอ - เหยียบหนอ) ด้วยการกำหนดความรู้สึกของเท้าที่ยกขึ้น 1 ขณะว่า ยกหนอ แล้วกำหนดความรู้สึกของฝ่าเท้าที่เคลื่อนอย่างไปว่า ย่างหนอ 1 ขณะ จากนั้นกำหนดความรู้สึกของอาการเคลื่อนฝ่าเท้าลงเหยียบถึงพื้นว่า เหยียบหนอ อีก 1 ขณะ

4.1.1.6 เดินระยะที่ 4 (ยกสั้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - เหยียบหนอ) ด้วยการกำหนดอาการเคลื่อนขณะยกสั้นเท้าว่า ยกสั้นหนอ ยกฝ่าเท้าขึ้นจากพื้นว่า ยกหนอ ย่างฝ่าเท้าไปข้างหน้าว่า ย่างหนอ และเคลื่อนฝ่าเท้าเหยียบลงถึงพื้นว่า เหยียบหนอ

4.1.1.7 เดินระยะที่ 5 (ยกสั้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - ลงหนอ - ถูกหนอ) ด้วยการกำหนดอาการเคลื่อนขณะยกสั้นเท้าว่า ยกสั้นหนอ ยกฝ่าเท้าขึ้นจากพื้นว่า ยกหนอ ย่างฝ่าเท้าไปข้างหน้าว่า ย่างหนอ เคลื่อนฝ่าเท้าลงครั้งหนึ่งแต่ยังไม่ถึงพื้นว่า ลงหนอ และเคลื่อนฝ่าเท้าลงสัมผัสพื้นว่า ถูกหนอ

4.1.1.8 เดินระยะที่ 6 (ยกสั้นหนอ - ยกหนอ - ย่างหนอ - ลงหนอ - ถูกหนอ - กดหนอ) ด้วยการกำหนดอาการเคลื่อนขณะยกสั้นเท้าว่า ยกสั้นหนอ ยกฝ่าเท้าขึ้นจากพื้นว่า ยกหนอ ย่างฝ่าเท้าไปข้างหน้าว่า ย่างหนอ เคลื่อนฝ่าเท้าลงครั้งหนึ่งแต่ยังไม่ถึงพื้นว่า ลงหนอ เคลื่อนปลายฝ่าเท้าด้านหน้าลงแตะสัมผัสพื้นว่า ถูกหนอ และวางฝ่าเท้าทั้งหมดลงสัมผัสพื้นว่า กดหนอ

โยคีใหม่จะเริ่มฝึกด้วยการเดินจงกรมระยะที่ 1 และอย่าเดินระยะอื่นตามใจตนเอง เมื่อโยคีปฏิบัติได้ดีแล้ว วิทยสทนาจารย์จะเป็นผู้แนะนำให้เดินระยะอื่น ตามความเหมาะสมแก่โยคีเท่านั้น

4.1.1.9 กำหนด ยืนหนอ 1 หรือ 3 ครั้ง เพื่อเตรียมตัวหมุนขยับร่างกายกลับ

4.1.1.10 กำหนด อยากรถกลับนอน 1 หรือ 3 ครั้ง ที่ต้นจิตภายในกลางหน้าอก แล้วเคลื่อนย้ายความรู้สึกลงไป ที่ฝ่าเท้าซ้ายหรือขวา เพื่อเตรียมขยับฝ่าเท้ากลับ 3 คู่

4.1.1.11 กำหนด กลับนอน ของอาการเคลื่อนหมุนกลับของฝ่าเท้าซ้าย (ถ้าหมุนไปด้านซ้าย) หรือขวา (ถ้าหมุนไปด้านขวา) แล้วเคลื่อนเท้ากลับไปที่ละ 3 คู่ (กลับนอน - เท้าซ้าย กลับนอน - เท้าขวา) จนหมุนตัวกลับหลังหันครบ 180 องศา

4.1.1.12 กำหนด ยืนนอน 1 หรือ 3 ครั้ง ด้วยการระลึกความรู้สึกของร่างกาย เพื่อเตรียมกำหนด อยากรถเดินนอน ต่อไป

4.1.1.13 กำหนด อยากรถเดินนอน 1 หรือ 3 ครั้ง ด้วยการส่งความรู้สึกย้ายมาที่ ภายในกลางหน้าอก เพื่อกำหนดต้นจิต แล้วเคลื่อนความรู้สึกลงไป ที่ฝ่าเท้า เพื่อกำหนดเดินต่อไป

4.1.2 กำหนดอารมณ์อื่น ๆ และอารมณ์ภายนอก วิธีการกำหนดอารมณ์อื่น ๆ เช่น คิดนอน ยืนนอน เข็นนอน ร้อนนอน เห็นนอน กลิ่นนอน เป็นต้น ที่อาจเกิดแทรกขึ้นในขณะที่เดิน จงกรม ซึ่งเป็นที่นิยมใช้ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบ พุทโธ หรือ พองยุบ มี 2 วิธี ดังนี้

วิธีที่ 1 คือเมื่อมีอารมณ์อื่นปรากฏขึ้นในระหว่างเดินจงกรม ให้โยคิหยุดเดิน ด้วยการกำหนดอารมณ์นั้น จนกว่าอารมณ์นั้นจะดับหายไปก่อน ถึงจะเริ่มขยับเดินต่อไป

วิธีที่ 2 คือเมื่อมีอารมณ์อื่นปรากฏขึ้น ไม่ต้องหยุดเดิน ให้โยคิเพียงกำหนด อาการเคลื่อนเท้าเดินต่อไปเป็นปกติตามระยะของการเดินจงกรม ถ้ามีอารมณ์อื่น ๆ เกิดขึ้น ให้โยคิ กำหนดอารมณ์นั้น แล้วกลับมากำหนดอารมณ์หลักของการเดินจงกรมต่อไป โดยไม่ต้องหยุดเดิน หรือหยุดอาการเคลื่อนเท้า

วิธีที่ 1 ที่ให้หยุดเดิน เพื่อให้อารมณ์อื่นที่แทรกขึ้นหายไปก่อน จึงเริ่มเดินต่อ นั้นเป็นวิธีที่นิยมใช้ฝึกฝน ตามรูปแบบบริกรรมพองยุบ เพียงแต่อย่าให้โยคิหยุดกำหนด และให้ กำหนดจนกว่าอารมณ์นั้นจะดับหายไป วิธีหยุดเดินนี้ คือบางครั้งจะเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ เนื่องจากการนำโยคิกลับไปสู่อารมณ์บัญญัติหยาบเริ่มต้นใหม่ ซึ่งทำให้ขาดการกำหนดอย่างต่อเนื่องเป็นธรรมชาติ

ส่วนการกำหนดโดยไม่หยุดเดิน แม้ว่าจะกำหนดได้ไม่ง่าย แต่เป็นการเกื้อหนุน ต่อการเจริญสติปัญญาหรือวิปัสสนากรรมฐาน เพราะทำให้เกิดความต่อเนื่องของการกำหนด ซึ่งจะ ช่วยให้ป้องกันการแทรกแซงหรือการเบี่ยงเบนของอารมณ์ในขณะ เช่น การบังคับหยุด อาการ เคลื่อนเท้าลง และความรู้สึกของเท้าที่กระทบพื้น โดยมีได้กำหนดที่อาการตามความเป็นจริงของ การเคลื่อนเท้าว่า หยุดนอน ลงนอน หรือถูกนอน

ทั้ง 2 วิธีมีทั้งข้อดีและข้อเสีย แต่จากประสบการณ์ของการสอนพบว่า การไม่ หยุดเดินมักจะ ได้ผลดีกว่าการหยุดเดิน ฉะนั้นในขณะที่เดินจงกรม หากมีอารมณ์อื่นชัดเจนเกิดขึ้น

ให้กำหนดอารมณ์นั้นด้วย แล้วกลับมากำหนดอารมณ์หลักต่อไป โดยไม่ต้องหยุดเดินหรือหยุดเคลื่อนเท้าลงกับพื้น

ตัวอย่างการกำหนดโดยไม่ต้องหยุดเดิน เช่น ในขณะที่กำหนดเดินระยะที่ 3 (ยก หนอ ย่างหนอ เขยิบหนอ) หลังจากกำหนด ยกหนอ แล้วเกิดมีความคิดแทรกขึ้น ให้กำหนด คิดหนอ แทนที่ โดยไม่ต้องหยุดเดินหรือหยุดย่าง และให้เคลื่อนเท้าอย่างต่อเนื่องต่อไปตามปกติ เมื่อความคิดหายไปแล้ว ให้เคลื่อนความรู้สึกกลับมากำหนดการเดินต่อ ไม่ว่าจะป็นระยะใด ให้กำหนดระยะนั้นได้ทันทีตามความเป็นจริง ถ้าย้ายกลับมาแล้วเป็นระยะเขยิบหนอ ให้กำหนด เขยิบหนอ แทนที่ โดยข้ามการกำหนด ย่างหนอ ไป 1 ระยะ สำหรับกรณีที่กำหนดความคิดแล้วกลับมาปรากฏว่าได้ผ่านเลยการกำหนดไปแล้ว 2 ระยะ (ย่างหนอ และ เขยิบหนอ) ก็ให้กำหนดระยะต่อไปได้ทันทีคือ ยกหนอ โดยข้ามการกำหนดไป 2 ระยะ เพื่อให้การกำหนดเกิดความต่อเนื่อง เป็นธรรมชาติไปเรื่อย ๆ จนครบเวลา

วิธีกำหนดโดยไม่ต้องหยุดเดินช่วยทำให้เกิดสติปัญญาจดจ่อไปที่อารมณ์ (รูปนาม) ด้วยความต่อเนื่องอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งทำให้เห็นการเกิดดับของอารมณ์ (รูปและนาม) ได้เร็ว แล้วนำเข้าสู่การปฏิบัติทำให้เกิดอารมณ์ปรมาตถ์อย่างต่อเนื่อง จนทำให้เกิดวิปัสสนาญาณเบื้องสูงตามลำดับ โดยนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดของวิปัสสนากรรมฐาน คือการนำพาจิตเคลื่อนลงสู่อารมณ์พระนิพพานในที่สุด

อารมณ์อื่น ๆ และอารมณ์ภายนอก ที่อาจเกิดขึ้นในขณะที่เดินจงกรม เพื่อใช้ฝึกกำหนดสติ ทางทวารของตา หู จมูก กาย และใจ (ไม่มีทางอื่น เพราะโยคีไม่ได้ทานอาหารระหว่างเดิน) มีดังนี้

1. กำหนด ยินหนอ ต่อเสียงที่ได้ยิน เมื่อจิตได้รับคลื่นเสียง ไม่ว่าจะป็นคลื่นเสียงในระดับใด เช่น คลื่นเสียงเบาจนถึงดัง ทุ่ม ไปถึงแหลม และเสียงเป็นจุดหรือเสียงเกิดดังต่อเนื่อง ล้วนแต่มีค่าเท่ากันหมด เพราะมันเป็นเพียงคลื่นเสียงหรืออารมณ์หนึ่งเท่านั้น ในขณะที่กำหนด ให้ย้ายความรู้สึกจริง ๆ ไปตะเบา ๆ ตรงเสียงที่กำหนดว่า ยินหนอ สั้น ๆ เบา ๆ โดยไม่คิดหรือปรุงแต่งไปกับเสียง แล้วย้ายไปกำหนดอารมณ์ใหม่ชัดเจนต่อไปจนครบเวลา ถ้ากำหนดยินหนอแล้วหลงไปกับเสียง หรือมีภาพของเสียงปรากฏขึ้น ให้กำหนดทันทีว่า คิดหนอ โดยไม่ให้แช่หรือจมอยู่กับความคิดจนขาดการกำหนดไปชั่วขณะ

2. กำหนด เห็นหนอ ต่อภาพที่ได้เห็น เมื่อจิตได้รับภาพ ไม่ว่าจะป็นภาพใหญ่ กลาง หรือเล็ก ล้วนแต่มีค่าเท่ากันเพราะเป็นเพียงภาพหรืออารมณ์หนึ่งเท่านั้น แต่ในขณะที่เดินจงกรม อย่ากำหนดเห็นหนออย่างเดียวมกจนเกินไป ให้โยคีกำหนดเห็นหนอเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้ว่าจะเกิดการเห็นตลอดเวลาที่เดินก็ตาม

3. กำหนด กลิ่นหนอ ต่อกลิ่นที่เกิดขึ้นทางจมูก เมื่อจิตได้รับกลิ่น ไม่ว่าจะ เป็นหอม ชื่น อับ หรือเหม็น ล้วนแต่มีค่าเท่ากัน เพราะเป็นเพียงกลิ่นหรืออารมณ์หนึ่งเท่านั้น

4. กำหนด เย็นหนอ ต่อกความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางกาย เมื่อจิตได้รับรู้การกระทบของลมที่พัดมาถูกตัว แล้วทำให้รู้สึกเย็นในขณะที่เดิน หรือกำหนดร้อนหนอ ถ้าหากรู้สึกร้อนที่ร่างกาย

5. กำหนด คิดหนอ ต่อกความคิดที่เกิดขึ้นทางใจ เมื่อจิตเกิดความคิด ไม่ว่าจะ เป็นความคิดเรื่องใด ๆ ล้วนแต่มีค่าเท่ากัน เพราะเป็นเพียงความคิดทางใจหรืออารมณ์หนึ่งเท่านั้น

6. กำหนดอารมณ์อื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ เช่น คั่นหนอ เมื่อยหนอ ซาหนอ ดิ่งหนอ ปวดหนอ ง่วงหนอ เบื่อหนอ กลัวหนอ นิ่งหนอ มึนหนอ หรือ ฐุหนอ(สำหรับอารมณ์ที่ไม่รู้จะเรียกอย่างไร แล้วค่อยมาถามวิปัสสนาจารย์ว่ากำหนดถูกไหม)

สรุปวิธีของการกำหนดขณะเดินจงกรมช้า จะเริ่มต้นด้วยการกำหนดอารมณ์หลักของการเดินระยะที่ 1 (ช้าอย่างหนอ ขว้างหนอ) โดยความรู้สึกของโยคีจะต้องโน้มไปที่อาการเคลื่อนไหวของเท้าจริง ๆ และต้องไม่แช่ จม หรือแนบแน่นจนเกินไป เพราะขณะใดที่มีอารมณ์อื่น ๆ เกิดขึ้นชัดเจน ให้กำหนดอารมณ์นั้น ๆ ด้วย เช่น ยินหนอ เย็นหนอ ร้อนหนอ คิดหนอ เมื่อยหนอ เบื่อหนอ ง่วงหนอ ปวดหนอ เห็นหนอ กลิ่นหนอ นิ่งหนอ มึนหนอ ฐุหนอ เป็นต้น

ถ้ากำหนดแล้วอารมณ์นั้นดับหายไป ให้เคลื่อนย้ายความรู้สึกกลับมากำหนดที่อาการเดินต่อไปไม่ว่าจะอยู่ระยะใดก็ตาม โยคีเพียงกำหนดตามความรู้สึกจริงว่าเป็นระยะ ยกหนอ หรือ อย่างหนอ หรือ เหยียบหนอ หรืออะไรก็ตาม โดยไม่ต้องหยุดเดินหรือหยุดอาการเคลื่อนไหว

4.2 การเดินจงกรมเร็ว

การเดินจงกรมเร็วเหมือนเดินปกติเป็นรูปแบบของสายพุทโธที่นิยมใช้ฝึก ซึ่งการกำหนดเดินเร็ว ช่วยให้จิตคุ้นเคยกับการเจริญสติ ได้ดีในอิริยาบถต่าง ๆ และเป็นประโยชน์ในการนำไปใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อควบคุม โมหะ โลภะ โทสะ ทางความคิด คำพูด หรือการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นขณะเดินในตลาด เดินในห้างสรรพสินค้า ทุกที่ของการทำธุระ ซ้อมข้าวของหรือในสถานที่ทำงาน

การเดินจงกรมสามารถฝึกได้อีกวิธีหนึ่ง ด้วยการเดินความเร็วปกติ พร้อมกับการกำหนดอารมณ์ 2 ประเภท คือ อารมณ์หลัก และอารมณ์อื่น ๆ เหมือนกับการเดินช้า ดังนี้

1. กำหนดอารมณ์หลักของการเดิน 1 ระยะ (อารมณ์ภายใน) กำหนดการเดินเร็วปกติ ระยะเดียวว่า ช้าย และขวา(ไม่ต้องมีหนอ) เนื่องจากขณะเดินเร็ว ถ้ากำหนด ช้ายอย่างหนอ ขว้างหนอ จะทำให้กำหนดไม่ทันกับอาการเดินเร็วปกติ จึงให้กำหนดเพียง ช้ายหรือ ขวา โดยไม่ต้องมีหนอ ซึ่งทำให้กำหนดได้ทันปัจจุบันได้ดี อย่างไรก็ตามการกำหนดที่ถูกต้องจะต้องส่งและโน้ม

ความรู้สึกไปยังอาการเคลื่อนไหวของเท้าจริง ๆ พร้อมกับกำหนดได้ถูกต้องว่า ขวาหรือซ้าย ซึ่งเป็น
 อารมณ์หลักของการเดินจงกรมระยะเดียวเท่านั้น

2. กำหนดอารมณ์อื่น ๆ และอารมณ์ภายนอก ในขณะที่กำหนดอารมณ์หลักของการเดิน
 จงกรม ถ้ามีอารมณ์อื่น ๆ และอารมณ์ภายนอกแทรกเกิดขึ้น ให้กำหนดอารมณ์นั้น ๆ ด้วย
 เมื่อกำหนดอารมณ์นั้นแล้ว ให้กลับมากำหนดอารมณ์หลักที่ ซ้าย หรือ ขวา สลับกันไประหว่าง
 อารมณ์หลักและอารมณ์อื่น ๆ ที่เกิดขึ้น

อารมณ์อื่น ๆ และอารมณ์ภายนอก ที่ใช้เป็นอุปกรณ์ให้ฝึกกำหนด มีดังนี้

1. กำหนด ยืนหนอ ที่เสียง (กำหนดเสียงหรือคลื่นเสียงต่าง ๆ ในทุกระดับประเภท
 โดยไม่เลือกแต่เฉพาะเสียงแหลมหรือดิ่ง)

2. กำหนด กลิ่นหนอ ทางจมูก (กำหนดทุกกลิ่นที่มากระทบไม่ว่า หอมหรือเหม็น
 โดยไม่กำหนดว่า หอมหนอ หรือเหม็นหนอ)

3. กำหนด เย็นหนอ ทางกาย (กำหนดลมที่พัดมากระทบตัว) หรือ ร้อนหนอ ถ้า
 รู้สึกร้อนที่ร่างกาย

4. กำหนด เห็นหนอ ที่รูป (กำหนดภาพที่เห็นทันที ไม่ว่าภาพใหญ่ กลาง หรือเล็ก
 โดยไม่ให้พิจารณาหรือคิดหลงตามภาพที่เห็นไป)

5. กำหนด คิดหนอ ทางใจ (กำหนดทุกประเภทความคิด รวมถึงคิดปรุงแต่งไหล
 ไปกับเสียง, ภาพ หรือทุกอารมณ์ที่ได้กำหนดไปก่อน)

6. กำหนด อารมณ์อื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างเดินจงกรม เช่น คับหนอ เมื่อย
 หนอ ตึงหนอ ปวดหนอ ง่วงหนอ เบื่อหนอ กลัวหนอ นิ่งหนอ มึนหนอ รู้หนอ เป็นต้น

เมื่อกำหนดเดินจงกรมจนครบเวลาแล้วให้เดินไปนั่งสมาธิทันทีและอย่าเดินไปคุย
 เล่น กินข้าว หรือไปทำธุระ เพราะจะทำให้กรรมฐานร้าว และเป็นอุปสรรคต่อการกำหนดปฏิบัติ
 หากจำเป็นต้องคุย ทานข้าว หรือทำธุระ ให้ทำกิจเสร็จก่อนจึงค่อยไปเดินจงกรมแล้วนั่งสมาธิต่อ
 ทันที

5. การนั่งสมาธิ

5.1 กำหนดอารมณ์หลัก พองหนอ ยุบหนอ (อารมณ์ภายใน) การนั่งสมาธิจะเริ่มด้วย
 การหลับตานั่งขัดสมาธิหรือในท่าสบายผ่อนคลาย สำหรับคนที่มีปัญหาสุขภาพ ให้นั่งเก้าอี้แทนได้
 แต่ไม่ให้พิง ยกเว้นคนปวดหลัง การกำหนดขณะนั่งจะเริ่มต้นด้วยการเคลื่อนไหวความรู้สึกของจิต
 ไปที่บริเวณภายในกลางท้องบริเวณสะดือ ด้วยการกำหนดตามความเป็นจริงว่ารู้สึกและรับรู้สิ่งใด
 ก็ให้กำหนดสิ่งนั้น โดยไม่ต้องสนใจว่าการหายใจเข้าเป็นพองหนอ หรือหายใจออกกว่าเป็นยุบหนอ
 การกำหนดพองยุบจะไม่เกี่ยวข้อง หรือสัมพันธ์กับลมหายใจเข้าออก เพราะถ้านำลมหายใจเข้ามา

เกี่ยวข้อง โยคีอาจจะติดอยู่กับลมหายใจเข้าออก และพยายามสร้างหรือเบ่งท้องเพื่อให้เกิดฟองยุบซึ่งอาจทำให้เกิดอาการ แน่นอึดอัดและตึงเครียด จากการกำหนดอย่างไม่เป็นธรรมชาติ

ในช่วงเริ่มต้นกำหนดฟองยุบขณะนั่งสมาธิ ให้เคลื่อนความรู้สึกมาที่บริเวณสะดือภายในท้อง เพื่อกำหนดอารมณ์ที่ระลึกถึงได้จริง และอารมณ์หลัก 5 ประเภท ที่จะปรากฏตรงบริเวณท้อง โดยให้โยคีกำหนดอารมณ์ที่ปรากฏจริงไม่ว่าจะเป็นนั่งนอน ฟองนอน ยุบนอน หรือเบ่งนอน (เบ่งท้อง) อันใดอันหนึ่ง ตามความรู้สึกระลึกถึงจริงที่ละอารมณ์ ดังนี้

1. กำหนด ฟองนอน ถ้ารู้สึกหรือรับรู้ถึงอาการความเคลื่อนไหวภายในท้องที่ขยับไปด้านหน้า(วาโยธาตุหรือธาตุดม) คล้ายกับความรู้สึกฟองภายในท้อง

2. กำหนด ยุบนอน ถ้ารู้สึกถึงอาการความเคลื่อนไหวภายในท้องที่ขยับไปด้านหลัง (วาโยธาตุหรือธาตุดม) คล้ายกับความรู้สึกยุบภายในท้อง โดยไม่จำเป็นว่าจะต้องมีฟองนอนก่อนจึงจะมียุบนอน บางครั้งอาจกำหนดขณะยุบนอนก่อนฟองนอนก็ได้ตามความเป็นจริง

3. กำหนด นั่งนอน ถ้ารู้สึกถึงอาการนั่ง ไม่มีฟอง ไม่มียุบ หรือการหายไปของฟองยุบ เมื่อใดไม่มีฟองยุบ ไม่ต้องเบ่งท้อง, ความหาฟองยุบ หรือทำให้มีฟองยุบ ข้อสำคัญคืออย่าเข้าใจผิดว่าการที่ไม่มีฟองยุบ แปลว่าปฏิบัติผิดหรือทำไม่ถูก และอย่าคิดว่าฟองยุบจะต้องมีตลอดเวลาถึงจะดี ดังนั้น ถ้าไม่มีฟองหรือยุบ ให้กำหนดว่า นั่งนอน แทนทันทีในขณะนั้น จากนั้นให้กำหนดอารมณ์อื่นต่อไป

4. กำหนด เบ่งนอน ถ้ารู้สึกว่าการกำลังเบ่งท้องหรือสร้างเพื่อให้มีฟองยุบ ในขณะที่ไม่มีฟองยุบหรือฟองยุบหายไป

5. กำหนด ถูกนอน 4 จุด สำหรับในกรณีที่ฟองยุบ หายไป หลังจากกำหนดนั่งนอนแล้ว ฟองยุบก็ยังไม่ปรากฏ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้จม เผลอ คิดปรุงแต่ง หรือดึงในอารมณ์ ให้โยคีกำหนดถูกนอน 4 จุด สลับไปมาแบบเฉลี่ยโดยไม่ต้องเป็นรูปแบบ และกำหนดเป็นจุดเล็ก ๆ ตรงที่ร่างกายสัมผัสพื้นตรง ก้นซ้ายซ้าย ก้นซ้ายขวา และด้านหน้าของมุมซ้ายขวาของขาที่สัมผัสพื้น พร้อมกับกำหนดตามความรู้สึกจริง จากจุดหนึ่ง ไปอีกจุดหนึ่ง โดยอย่าลากเป็นเส้น อย่าจี้ อย่าแฉะ และอย่าเน้นที่จุดกำหนดทั้ง 4

การกำหนดถูกนอนที่ถูกคือ คือการส่งความรู้สึกจริง ๆ ย้ายไปตะเบา ๆ (สติหรือการระลึกถึง) บริเวณจุดที่กำหนด คล้ายกับตะตรงที่กระดากบาง ๆ โดยไม่ทำให้ขาด ด้วยการกำหนดว่า ถูกนอน สั้น ๆ เบา ๆ เมื่อกำหนดเสร็จแล้ว ให้กำหนดถูกนอนไปที่จุดอื่นต่อไป ซึ่งอาจจะช้าหรือเร็วก็ได้ ตามธรรมชาติของความรู้สึกที่เป็นจริง หากในขณะกำหนด ถ้ามีความรู้สึกถึงรูปร่าง ให้กำหนดนั่งนอนได้ด้วย

5.2 กำหนดอารมณ์อื่น ๆ 4 ประเภท (อารมณ์ภายนอกและภายใน) ในขณะที่กำหนดอารมณ์หลัก ถ้ามีอารมณ์อื่น ๆ แทรกปรากฏขึ้น ให้กำหนดอารมณ์อื่น ๆ หรืออารมณ์ภายนอกที่เกิดขึ้นด้วยดังนี้

5.2.1 กำหนดยินยอม เมื่อจิตได้รับคลื่นเสียงที่มากกระทบ โดยไม่เลือกกำหนดแต่เสียงที่ดังชัดเจน หรือแหลมเท่านั้น แต่ให้กำหนดทุกคลื่นเสียงที่หลากหลายเช่น เบา ทุ่ม แหลม ชัด ดัง เสียงต่อเนื่อง หรือเสียงดับเร็วเป็นจุด เพื่อป้องกันไม่ให้ติดในรูปแบบของเสียงและทำให้กำหนดเสียงได้หลากหลาย ซึ่งจะทำให้ไม่ติดกำหนดแต่ที่เสียงแหลม เสียงดัง หรือเสียงเป็นจุด

5.2.2 กำหนด ความคิด เมื่อความคิดทุกประเภทเกิดขึ้นในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องส่วนตัว ครอบครัว การทำงาน และสังคม เป็นต้น โดยกำหนดทุกความคิดว่า คิดหนอ เหมือนกันหมด

5.2.3 กำหนด ความรู้สึกทางร่างกายและจิตใจเช่น เย็นหนอ ร้อนหนอ กลิ่นหนอ เมื่อยหนอ คันหนอ ซาหนอ ตึงหนอ ปวดหนอ นิ่งหนอ เอนหนอ โยกหนอ ง่วงหนอ เปื่อยหนอ กลัวหนอ รู้หนอ เป็นต้น

5.2.4 กำหนด อารมณ์ต่าง ๆ (สุข ทุกข์ และอุเบกขา)เช่น สุขหนอ เบาหนอ แน่นหนอ รู้หนอ ในอารมณ์ที่รู้สึกอึดอัดหรือทรมานไม่ไหว เจยหนอ เป็นต้น

ในขณะที่นั่งสมาธิ ให้โยคีกำหนดอารมณ์หลัก 5 ประเภท (อันใดอันหนึ่งอย่างต่อเนื่อง) สลับกับอารมณ์อื่น ๆ 4 ประเภทคือ ยินยอม ความคิด ความรู้สึก และอารมณ์ เมื่อกำหนดอารมณ์อื่น ๆ แล้ว ให้กลับมาที่อารมณ์หลัก 5 ประเภท โดยไม่หยุดนิ่งหรือจมอยู่ในอารมณ์ใดอย่างต่อเนื่อง จนครบเวลา และอย่าเพลินติดแต่กำหนดอารมณ์หลักอย่างเดียว จนละเลยกำหนดอารมณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น

การกำหนดอารมณ์อื่น ๆ เป็นการรวมประเภทของการกำหนดเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจในเชิงปฏิบัติ แต่ในด้านทฤษฎีแล้ว การกำหนดอารมณ์หลักและอารมณ์อื่น ๆ ก็คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน 4 (กาย เวทนา จิต และธรรม) นั่นเอง

6. เทคนิคการกำหนดวิปัสสนากรรมฐาน 9 วิธี

6.1 กำหนดทุกอารมณ์ (รูปนาม) ล้วน ๆ เบา ๆ ด้วยองค์บริกรรมตามความเป็นจริงที่เป็นคำกิริยาตามอาการนั้น ๆ โดยส่งความรู้สึกย้ายไปตะแคงที่อารมณ์นั้นจริง ๆ เบา ๆ แล้วไปกำหนดอารมณ์ใหม่ชัดเจนที่เกิดขึ้นถัดไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็คือสติระลึกรู้ตัวเองและยังช่วยเสริมให้สติของพละ 5 (ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา) และสติปัฏฐานเกิดความบริบูรณ์ ถ้ากำหนดโดยความรู้สึกอยู่แค่ที่ปากหรือติดอยู่กับคำบริกรรม โดยไม่ได้ส่งความรู้สึกไปตะแคงที่อารมณ์จริง ๆ ซึ่งในไม่ช้าอาจจะทำให้มีมึน มีความคิดแทรก ทำให้สติอ่อนลง และสมาธิมากเกินไป

6.2 กำหนดทุกอารมณ์เพียงครั้งเดียว โดยไม่จมหรือหยุดนิ่งอยู่ในอารมณ์นั้น ในช่วงเริ่มต้นให้กำหนดซ้ำ ๆ ไม่ต้องรีบเร่งกำหนดให้ทันทุกอารมณ์ เพราะอาจกำหนดเสียงได้บ้างไม่ได้บ้างเช่น ถ้ามีหลายเสียงเกิดขึ้นพร้อมกัน ให้เลือกกำหนดเสียงเดียว ในช่วงแรกโยคีควรกำหนดให้ได้คุณภาพ ไม่ใช่เน้นที่ปริมาณจำนวน เมื่อฝึกจนเกิดความชำนาญแล้วจะกำหนดอารมณ์ได้ทันมากขึ้นเอง

6.3 กำหนดตามอารมณ์ที่เกิดขึ้นให้เป็นธรรมชาติโดยไม่เพ่ง จู้ กัด หรือบังคับ การบังคับอารมณ์หรือการปรุงแต่ง เป็นการแทรกแซงการปฏิบัติและจะทำให้ถอยกลับสู่อารมณ์บัญญัติ (หยาบ) เมื่อใดมีอารมณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น เช่น ความคิดฟุ้งซ่าน โกรธ หงุดหงิด เบื่อ ปวด หรือคัน ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ ให้โยคีมีความอดทนเพื่อกำหนดต่อไป ไม่ใช่กำหนดบังคับให้หายไป หรือห้ามอารมณ์นั้น ๆ ไม่ให้เกิด ขอให้โยคีกำหนดต่อเนื่องเพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของอารมณ์ไม่ว่าจะ เบาลง เท่าเดิม มากขึ้น หรือดับหายไปก็ตาม

โยคีควรนำเอาอารมณ์ที่เกิดขึ้น มาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดด้วย เช่น หลังจากกำหนดปวดหนอ แล้วไปกำหนดอารมณ์หลัก ที่เกิดขึ้นตามมา (พองหนอ ยุบหนอ ถูกหนอ ยืนหนอ) ถ้าหากยังมีปวดอีก ให้กำหนดปวดหนออีก แล้วกำหนดอารมณ์ใหม่อันอื่นต่อไป ตราบที่ังมีความรู้สึกปวดอยู่จนครบเวลา เพราะวิปัสสนากรรมฐาน ไม่ใช่การปฏิบัติเพื่อบังคับให้เวทนาหายไป หรือควบคุมบังคับบัญชาตามที่ต้องการ โยคีเพื่อกำหนดเวทนาตามความเป็นจริงไปเรื่อย ๆ

6.4 กำหนดรูปนามตามคำแนะนำวิปัสสนาจารย์เท่านั้น ไม่ทำตามใจหรือทำตามรูปแบบของตนเอง ซึ่งอาจทำให้ หลุดออกนอกเส้นทางของวิปัสสนา เนื่องจากประสบการณ์นี้เป็นของใหม่ ที่ไม่เหมือนกับการทำงานหรือเรียนหนังสือ ซึ่งท่านไม่สามารถนึกคิดได้และไม่เคยประสบเจอมาก่อน

6.5 กำหนดแต่ปัจจุบันขณะเท่านั้น ไม่เปรียบเทียบกับอารมณ์ในอดีต หรืออนาคต

6.6 กำหนดให้ได้ครบองค์ 3 คือ อาตาปี (ความเพียรกำหนดให้ได้ปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง) สติมา (สติที่ระลึกอารมณ์ได้ แล้วกำหนดอารมณ์ได้ทันถูกต้อง) และสัมปชาโน (สัมปชัญญะในการรู้ตัวทั่วพร้อมต่ออารมณ์ใหม่ ๆ ที่จะเกิดขึ้นหลังจาก กำหนดอารมณ์ที่ผ่านไป แล้ว) เมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องจนพลละ 5 สมบูรณ์ สติสัมปชัญญะจะพัฒนาจนเกิดความชำนาญ, จับใจ และเท่าทันต่อทุกอารมณ์ที่เกิดขึ้น

6.7 กำหนดอย่างเท่าเทียมกันในทุกอารมณ์โดยไม่ติดใจในความสุข ไม่หนีในความทุกข์ และไม่ผลอจหรือปรุงแต่งไปกับอารมณ์ใด ๆ แต่ให้ติดอยู่อย่างเดียวคือตัวสติระลึกเท่านั้น

6.8 กำหนดเพียงแต่เป็นผู้ดูอารมณ์เท่านั้น ไม่ใช่เป็นผู้กำกับหรือนักแสดง

6.9 กำหนดรูปนามด้วยความวิริยะ (เพียรกำหนดในรูปนาม แต่ต้องได้ปัจจุบันด้วยจึงจะเรียกว่า วิริยะ ถ้ากำหนดไม่ได้ปัจจุบัน จะได้เพียงแต่ความเพียรเท่านั้น) โดยฝึกปฏิบัติต่อเนื่องทุกวัน เพราะการปฏิบัติบ่อยแต่ทำบ่อย จะดีกว่าทำมากแต่นาน ๆ ทำที

7. การส่งอารมณ์

ในทศรอบของการเดินจงกรมและนั่งสมาธิ โยคีควรส่งอารมณ์กับวิปัสสนาจารย์เพื่อรายงานถึงผลของการปฏิบัติ และรับฟังคำแนะนำ เพื่อแก้ไขข้อผิดพลาดในรอบต่อไป การส่งอารมณ์มีความสำคัญและเป็นประโยชน์มาก ในการปรับอินทรีย์ 5 ของผู้ปฏิบัติ เพราะอินทรีย์ 5 ที่สมบูรณ์จะทำให้ก้าวหน้า เพื่อไม่ให้เดินหลุดออกนอกเส้นทางของวิปัสสนากรรมฐาน

การส่งอารมณ์ที่ถูกต้องคือการรายงานสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เช่น พอง ยุบ มีลักษณะอย่างไร ช้าหรือเร็ว สั้นหรือยาว ชัดหรือแฉ่ว มีหรือหาย กำหนดอินทนอนได้ทันไหม ความคิดมีมากหรือน้อย (จำนวน) กำหนดคิดนอน ได้ทันไหม (สั้นหรือยาว) มีนั่ง มีมีน มีเบลอ มีง่วง มีวูบหลับไหม ถูกนอนสม่ำเสมอ หรือมีช้า มีเร็ว กำหนดอารมณ์อื่น ๆ อะไรได้บ้าง กำหนดความรู้สึกทางกายและใจ อะไรได้บ้าง

ในขณะที่ส่งอารมณ์ โยคีไม่ต้องสรุปว่าดีหรือไม่ดี หรือเอาทฤษฎีมาตอบและไม่ควรไปฟังสภาวะธรรมของผู้อื่นมาตอบ อีกทั้งไม่ต้องวิเคราะห์วิจารณ์ เพียงรายงานความรู้สึกที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง โยคีควรพูดให้สั้น กระชับ ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่ทำให้ผู้อื่นเสียเวลา และให้รายงานสิ่ง que ประสบเกิดขึ้นจริงทั้งที่คิดว่าไม่ดีหรือดี โปรดอย่าเลือกส่งแต่ที่คิดว่าตนทำได้ดีเท่านั้น เนื่องจากเรื่องที่ว่าดีนั้นมักจะไม่ดี แต่ส่วนที่ไม่ดีนั้นมักจะเป็นของดี ซึ่งไม่เหมือนกับการเรียนหนังสือ เพราะสภาวะธรรมของวิปัสสนากรรมฐานเป็นของใหม่ที่ท่านไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน อีกทั้งวิปัสสนาจารย์จะไม่นิยมเขียนบรรยายสภาวะธรรมของผู้ปฏิบัติไว้ในตำรา เพราะจะส่งผลเสียมากกว่าผลดีแก่โยคี

8. ปัจจัยสู่ความสำเร็จในวิปัสสนากรรมฐาน

ปัจจัยสำคัญในการเกื้อหนุนวิปัสสนากรรมฐานสู่อารมณ์พระนิพพาน ตามลำดับสำคัญ ดังนี้

8.1 ศรัทธา ในพุทธศาสนาและวิปัสสนากรรมฐานถูกเสริมสร้างและเพิ่มพูนได้ด้วยการศึกษาเล่าเรียนจากแหล่งของสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา หากศรัทธาที่ปราศจากปัญญาที่ถูกต้อง (หลักการและวิธีปฏิบัติที่ผิด) จะเป็นเพียงแต่ “ความเชื่อ” เท่านั้น

8.2 วิปัสสนากรรมฐาน ที่ถูกต้องตรงตามพระไตรปิฎก เมื่อฝึกไปแล้วจะได้ผล คือการเกิดปัญญาของจิตหรือวิปัสสนาญาณ ในการพัฒนาจิตเพื่อลดละ โลภะ โทสะ และโมหะ

8.3 วิริยะ คือความเพียรในการกำหนดอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาหนึ่งเพื่อให้ได้ อารมณ์ปัจจุบัน หากกำหนดไม่ได้ปัจจุบันของรูปนาม สมาธิอาจจะมากเกินไปซึ่งจะทำให้สติอ่อนและ ทำให้วิริยะไม่สมบูรณ์ จนเหลือเป็นแค่ความเพียรปฏิบัติเท่านั้น (ได้ปริมาณแต่ไม่ได้คุณภาพ) ตัวอย่างเช่น การปฏิบัติบ่อยแต่ทำต่อเนื่องนาน (ปฏิบัติวันละ 3 ชั่วโมงเป็นเวลา 2 เดือน) ย่อมได้ผล ดีกว่า ปฏิบัติมากวัน แต่มานานๆ มาปฏิบัติครั้งหนึ่ง (ปฏิบัติครั้งละ 7 วัน หยุดไปนานหลายเดือนหรือ ปี แล้วจึงกลับมาทำใหม่อีก 7 วัน)

8.4 วิปัสสนาจารย์ที่มีประสบการณ์จริง จะสามารถปรับอินทรีย์ 5 ของผู้ปฏิบัติได้โดย ไม่ให้โยคีเดินออกนอกเส้นทางหรือคิดในสมาธิ ด้วยการปฏิบัติตามคำสอนของวิปัสสนาจารย์และ ให้ส่งอารมณ์ถูกรอบ โดยไม่ปฏิบัติตามใจหรือทดลองทำด้วยตนเอง

เมื่อโยคีมีองค์ประกอบทั้ง 4 เบื้องต้นครบ ผลที่จะได้คือสติที่ระลึกอารมณ์ปัจจุบัน ขณะมากขึ้น จากวิริยะในการกำหนด ซึ่งทำให้ได้สมาธิที่จะค่อย ๆ มากขึ้นพร้อม ๆ ไปด้วยสติ ในระหว่างเส้นทาง ผลที่ได้คือการก่อเกิดปัญญาของจิตขึ้นเอง โดยไม่ต้องพิจารณาหรือนึกคิดที่ เรียกว่า “วิปัสสนาญาณ” หรือ “ภาวนามยปัญญา”

9. ปัญหาและอันตรายจากการปฏิบัติผิด

ผู้ฝึกวิปัสสนากรรมฐานจำนวนมากจมติดในสมาธิ (อินทรีย์ของสมาธิมากเกินไป) ซึ่งไม่ก่อ เกิดผลดี จนทำให้บางท่านไม่รู้จะปฏิบัติต่ออย่างไร เช่น มีแต่นิ่ง มีน ซึมเพลอหลับ มีนศรีษะ แน่น อึดอัด เบื่อ เครียด หรือเจ็บชยาตไม่ยอมปฏิบัติต่อ ถ้าได้ฝึกปฏิบัติถูกวิธีพร้อมกับมีวิปัสสนาจารย์ คอยแนะนำแล้ว ผู้ปฏิบัติจะผ่านพ้นอุปสรรคไปได้ จนทำให้เกิดภาวนามยปัญญาหรือ วิปัสสนา ญาณ 16 ขึ้นเองตามลำดับ

ขอให้ฝึกปฏิบัติทุกท่านพึงสังวรระวังในการปฏิบัติกรรมฐาน หากปฏิบัติตามสำนักที่ สอนไม่ตรงตามพระไตรปิฎก หรือผู้สอนไม่มีประสบการณ์มาก่อน นักปฏิบัติอาจจะไปติดสมาธิ โดยเฉพาะรูปแบบที่นิ่งสมาธิอย่างเดียนาน ๆ และไม่ได้เน้นเรื่องการเจริญสติ ซึ่งอาจมีผลทำให้ ผู้ฝึกหลงคิดในสุขเวทนา นิमित หรือสภาวะของปีติ เพราะฝึกผิดทางเช่น หลงนิมิตภาพ นิมิตเสียง หรือคิดในอาการ โยกต่าง ๆ โดยที่ผู้ฝึกยึดติดเองจนคลายไม่ออก และหลงคิดในความเชื่อผิด ๆ จน ถูกหลอกให้เชื่อตามอาจารย์บอก

ดังนั้น เมื่อคิดในนิमित จนเกิดจิตหลอนแล้วจะแก้ไขยากมาก หากไม่เชื่อฟังครูบาอาจารย์ แล้วไปปฏิบัติเอง จนสมาธิมากเกินไป พร้อมกับขาดสติควบคุมอารมณ์ ผู้ปฏิบัติอาจคลุ้มคลั่งจนเกิด วิกฤตจิต ขาดการควบคุม เกิดจิตหลอน เห็นคน ได้ยินเสียงแม่ตอมลึมตา หรือคิดแต่นิ่งสมาธิเป็น เวลาหลายชั่วโมง ถึงกับแยกของจริงกับนิमितของปลอมไม่ออก ในที่สุดต้องถูกส่งไปโรงพยาบาล และทำให้เสียอาชีพการงานได้

4. ประโยชน์ของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ประโยชน์ของการกำหนด 14 ประการ มีดังนี้

1. ช่วยให้จิตระลึกรู้ในอารมณ์ต่าง ๆ (รูปนาม) ได้ง่าย โดยทำให้ไม่เพลิน และนำพาจิตไปตรงรูปนามที่เกิดขึ้น คล้ายกับมีไฟฉาย นำทางไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ได้ดี
2. กั้นไม่ให้จิต (นาม) จมติดเข้าไปในอารมณ์ (รูป) ที่กำลังกำหนดอยู่
3. ช่วยให้จิตคลายออกจากการจมติดในสมาธิด้วยการกำหนดและช่วยแยกจิตถอยออกมาจากอารมณ์ที่จมเข้าไป อุปกาลคล้ายกับการตีมือให้คลายและปล่อยจากสิ่งที่กำไว้
4. ช่วยให้สติเจริญมากขึ้นโดยไม่ติดในอารมณ์เพราะมีแต่การกำหนดอารมณ์ใหม่ ๆ เรื่อยไป ซึ่งทำให้สติเข้มแข็ง และมีพลังกำลังมากขึ้น
5. ทำให้เกิดขณิกสมาธิตั้งอยู่ได้นานและช่วยให้จดจ่ออยู่กับรูปนามได้ดี
6. ช่วยตัดและกั้นไม่ให้ติดในอารมณ์ต่าง ๆ จนทำให้เห็นพระไตรลักษณ์ (เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป) ของรูปนาม
7. เป็นอุปกรณ์ตรวจสอบว่าตกวิปัสสนากรรมฐานหรือไม่ ด้วยการสำรวจว่าได้กำหนดต่อเนื่องหรือไม่ หากช่วงไหนไม่มีตัวกำหนด แปลว่าช่วงนั้นตก (ร่วง) จากวิปัสสนา เนื่องจากจิตเพลินไหลไปสู่ความคิด ประุ่งแต่งร่วมกับอารมณ์ นิ่งเฉย ซึม เคลิ้ม หลับ เป็นต้น
8. ช่วยสกัดกั้นกิเลสไม่ให้บันทึกเก็บในขณะจิต (เป็นส่วนเก็บบุญบาป หรือความจำของจิต) ที่ทำให้เกิดวิภวภูทกสงสารต่อไป ฉะนั้น การกำหนดช่วยให้จิตไม่ประุ่งแต่งไปตามอารมณ์และไม่เสพอารมณ์ใหม่เพิ่ม ซึ่งเป็นบุญกุศลที่สูงที่สุด เพราะทำให้เกิดการลดละความโลภ โกรธ และหลง
9. คอยสำรวจและตรวจตรา เหมือนตำรวจที่คอยจับผู้ร้าย (กิเลส) และคล้ายกับการสร้างกระຈกสะท่อนให้เห็นจิตใจอารมณ์
10. ช่วยทำให้ความทุกข์น้อยลงจากการลดละกิเลส (โลภ โกรธ และหลง) เช่น อารมณ์ โกรธ หงุดหงิด ใจบ่น กังวล ทุกข์ทางใจ ความอยาก การเอาเปรียบผู้อื่น เป็นต้น
11. ทำให้เกิดความสุขสูงยิ่งขึ้นได้แก่ สมาธิสุข และนิพพานสุข อีกทั้งยังสามารถอธิษฐานเข้าผลสมาบัติ และนิโรธสมาบัติ ที่เป็นความสุขสูงสุดทางใจของปัจจุบันชาติได้
12. เสริมสร้างให้เกิดวิริยะ (หนึ่งในอินทรีย์ 5) ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสติ สมาธิ และปัญญา (วิปัสสนาญาณ 16) ตามลำดับ
13. ย่อมได้เสวยผลหรือดีมรสแห่งอริยผล อันเกิดจากการปฏิบัติซึ่งทำให้เข้าถึงอารมณ์พระนิพพาน จนสามารถบรรลุเป็นอริยบุคคล ตั้งแต่โสดาบัน เป็นต้น ซึ่งเป็นบุญและมีคุณค่าสูงสุดสำหรับมนุษยทุกคน โดยไม่แบ่งฐานะ ยศ ตำแหน่ง เพศ หรือการศึกษา
14. เป็นการสะสมเหตุปัจจัยและบุญกุศลสู่การปฏิบัติในภพชาติต่อไป

ประโยชน์ของ “หนอ” ในองค์กรรม

หนอ เป็นภาษาไทยที่แปลมาจากคำว่า วฏฺฐ (วัตตะ) ในภาษาบาลี คำว่าหนอ แม้จะเป็นคำบัญญัติ แต่เป็นส่วนหนึ่งของการกำหนด หรือกรรมภาวนา ซึ่งมีประโยชน์ต่อวิปัสสนากรรมฐาน ดังนี้

1. หนอ เป็นตัวตัดหรือตัวกั้นกลางระหว่างตัวกำหนด ซึ่งช่วยให้จิตไม่จมสมาธิ หากกรรมโดยไม่มีหนอแล้ว ผู้ปฏิบัติอาจจะมึนงงและเผลอต่อองค์กรรมที่สั้น (ไม่มีหนอ) เนื่องจากการกำหนดต่าง ๆ ดูเหมือนกันหมด จนในที่สุดทำให้จมสมาธิได้
 2. หนอ ช่วยทำให้สมาธิตั้งมั่นอยู่ได้นานที่รูปนาม ถ้ากรรมแต่ ยิน ยิน ถูก ถูก คิด ยิน เป็นต้น โดยไม่มีหนอแล้ว สติอาจจะคลาดเคลื่อนหลุดออกจากการกำหนดรูปนาม ได้ง่าย
 3. หนอ ช่วยเพิ่มกำลังให้ได้ขณิกสมาธิและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
 4. หนอ ช่วยทำให้เกิดสติจ้องอยู่กับรูปนาม จนทำให้เห็นพระไตรลักษณ์
- ประโยชน์ของการฝึกกำหนดเจริญสติวิริยาบถต่าง ๆ เพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวันมี ดังนี้

1. ค้นหาและเรียนรู้ ตัวตนหรือนิสัยที่ไม่ดี เพื่อดูว่ากิเลส 3 (โมหะ โลภะ โทสะ) ในระหว่างวันต่อครอบครัว ที่ทำงาน และสังคมเพื่อน เป็นอย่างไร มากน้อยเท่าใด และเกิดเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น ซึ่งบางครั้งอาจชนะกิเลส เสมอกิเลส หรือพ่ายแพ้ต่อกิเลสก็ได้
2. พัฒนาตัวตนต่อไปเพื่อทำอนาคตต่อเหตุการณ์เก่า ๆ ให้ดีกว่าที่เคยเป็น และสร้างพลังกำลังใจของจิตด้วยวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเอาชนะกิเลสให้เบาบางลง จนหมดไปในแต่ละเรื่อง
3. นำไปใช้ควบคุมกาย วาจา ใจ (การกระทำหรือหน้าที่การงาน คำพูด ความคิด)
4. เลือกทำแต่สิ่งที่ดีด้วยการเลือกทางที่ใช้เหตุผลเป็นหลัก โดยไม่เลือกทำตามใจชอบ
5. กระทำแต่สิ่งที่ดีจนเคยชิน ย่อมทำให้ชีวิตมีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ไม่หลงผิดทาง
6. สำหรับผู้ที่นอนหลับยาก ให้กำหนด 3 อารมณ์ภายในคือ 1. ถูกหนอ (จุดที่หลังสัมผัสซ้ายขวา) 2 หรือ 4 จุด 2. หลับหนอ โดยย้ายความรู้สึกมาที่คอหอย กำหนดให้แผ่วเบาที่สุด 3. คิดหนอ ถ้ามีให้ย้ายไปที่หน้าผากแล้วกลับไป หลับหนอ โดยอย่ากำหนดเสียง หรืออารมณ์ภายนอก

การปกครองวัดในเขตอำเภอเมืองระยอง

1. โครงสร้างการปกครองวัดในเขตอำเภอเมืองระยอง

คณะสงฆ์ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยองนั้น มีพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะปกครองทั้ง 14 รูป ได้แก่ เจ้าคณะจังหวัดระยอง 1 รูป รองเจ้าคณะจังหวัดระยอง 1 รูป เจ้าคณะ

อำเภอเมืองระยอง 1 รูป รองเจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง 1 รูป และเจ้าคณะตำบล 10 รูป มีรายนาม
แสดงดังภาพที่ 2-7

พระเทพสิทธิเวที (เจ้าคณะจังหวัดระยอง)		
พระครูสิริภวานานุโยค (รองเจ้าคณะจังหวัดระยอง)		
พระโบราณพิทักษ์ (เจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง)		
พระครูโสภิตปัญญากร (รองเจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง)		
พระครูปัญญาวารวัฒน์ เจ้าคณะตำบลมาบตาพุด	พระครูวุฒิชรรมรัต เจ้าคณะตำบลกะเจ็ด	พระครูวิจิตรคีรีรัตน์ เจ้าคณะตำบลเพ
พระปลัดบำเพ็ญ กิตติปาโล เจ้าคณะตำบลตะพง	พระมหาอุทธนา ธรรมวิโส เจ้าคณะตำบลบ้านแลง	พระมหานุญแก้ว ฐานงุโร เจ้าคณะตำบลท่าประดู่
พระครูขันติธรรมาภิรักษ์ เจ้าคณะตำบลเนินพระ	พระครูพรหมจริยานุวัฒน์ เจ้าคณะตำบลท่าเรือ	พระครูปริยัติสุวัฒนาภรณ์ เจ้าคณะตำบลทับมา
	พระครูประสูตศาสนกิจ เจ้าคณะตำบลเชิงเนิน-น้ำคอก	

ภาพที่ 2-7 แผนผังแสดงพระสังฆาธิการเขตการปกครองพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการ ในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง เป็นการวิจัยแบบพรรณนา (Descriptive research) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) เพื่อศึกษาผลการประเมินความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาของหลักวิปัสสนากรรมฐานและความรู้ความสามารถด้านการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตการปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยองและการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ในการศึกษาแนวคิด ทศนคติที่มาจากประสบการณ์ของ พระสังฆาธิการ อีกทั้งยังศึกษาถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการเผยแผ่งานทางด้านพระพุทธศาสนา เพื่อเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ผลการวิจัยโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview)

ประชากร กลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

งานวิจัยเรื่อง ความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการ ในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ศึกษาถึงปัจจัยส่วนบุคคลของพระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง จำนวน 14 รูป ซึ่งถือเป็นต้นแบบและมีความรู้ความสามารถด้านการปกครองและการเผยแผ่งานต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย เจ้าคณะจังหวัดระยอง 1 รูป รองเจ้าคณะจังหวัดระยอง 1 รูป เจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง 1 รูป รองเจ้าคณะอำเภอเมืองระยอง 1 รูป และเจ้าคณะตำบล 10 ตำบล รวม 10 รูป รวมทั้งสิ้น 14 รูป

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การทำวิจัยเริ่มจากการสร้างแบบสอบถามที่ระบุถึงข้อมูลพื้นฐานส่วนบุคคลของพระสังฆาธิการ ได้แก่ อายุ พรรษา วิทญานะ และประกาศนียบัตรที่บ่งบอกถึงประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ ในเขตการปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง และข้อมูลส่วนที่เป็นความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและความรู้ความสามารถในการเผยแผ่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการทำวิจัยนี้ว่ามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและสามารถประเมินผลทางสถิติได้ถูกต้องตรงกับวัตถุประสงค์การวิจัยหรือไม่ อีกทั้งเพื่อต้องการทราบ

ปัญหาและอุปสรรคพร้อมทั้งระบุข้อเสนอแนะในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในแต่ละเขตพื้นที่ปกครอง โดยการวิเคราะห์ผลเชิงพรรณนา โดยอาศัยข้อมูล 2 ส่วน ดังกล่าว และคำถามเชิงคุณภาพจำนวน 10 ข้อ เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลจากการตั้งคำถามในเชิงแสดงความคิดเห็น แง่คิด และทัศนคติ แล้วนำไปสัมภาษณ์พระสังฆาธิการในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง จำนวน 14 รูป เพื่อนำข้อมูลสำคัญต่าง ๆ ที่ได้มาวิเคราะห์เชิงพรรณนาและพยากรณ์ โดยเปรียบเทียบผลที่ได้จากการวิเคราะห์เชิงปริมาณ เพื่อเชื่อมโยงและแสดงความสอดคล้องเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจหลักวิปัสสนากรรมฐานและความรู้ความสามารถในการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

กรอบแนวคิด

1. ความรู้ความเข้าใจหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
2. ความรู้ความสามารถการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
3. ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน
4. แนวคิดและข้อเสนอแนะการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ภาพที่ 3-1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการหาคุณภาพเครื่องมือ

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ครูผู้สอนต้องหาคุณภาพของเครื่องมือ เพื่อเป็นการยืนยันว่าเครื่องมือดังกล่าวมีคุณภาพ

การหาคุณภาพของเครื่องมือทั้งฉบับ เป็นการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือวัด เกี่ยวกับความเที่ยงตรง (Validity) และความเชื่อมั่น (Reliability) รายละเอียด ดังนี้

ความเที่ยงตรง หมายถึง ความสามารถของเครื่องมือวัด ที่สามารถวัดได้ในสิ่งที่ต้องการ วัด เป็นความสอดคล้องระหว่างผลการวัด กับสิ่งที่ต้องการวัด ความตรงที่ใช้ในการทดสอบจำแนก เป็น 3 ชนิด ได้แก่ ความตรงตามเนื้อหา ความตรงตามโครงสร้าง และ ความตรงตามเกณฑ์ที่เกี่ยวข้อง โดยแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ จะเกี่ยวข้องกับความตรงตามเนื้อหา มากกว่าความตรง ชนิดอื่น ๆ การหาค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content validity) เป็นการหาค่าความเที่ยงตรงที่ทำให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาว่าข้อสอบ หรือ ข้อคำถามแต่ละข้อ วัดได้ตรงตามสิ่งที่ต้องการวัดเนื้อหาหรือ วัดอุปประสงค์การเรียนรู้มากน้อยเพียงใด โดยใช้เกณฑ์การประเมิน ดังนี้

ให้คะแนน +1 หมายถึง แน่ใจว่าข้อสอบวัดจุดประสงค์/เนื้อหานั้น

ให้คะแนน 0 หมายถึง ไม่แน่ใจว่าข้อสอบวัดจุดประสงค์/เนื้อหานั้น

ให้คะแนน -1 หมายถึง แน่ใจว่าข้อสอบไม่วัดจุดประสงค์/เนื้อหานั้น

จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญ หาค่าความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามแต่ละข้อกับจุดประสงค์หรือเนื้อหา (index of item-objective congruence หรือ ioc)

$$\text{สูตร } IOC = \frac{\sum R}{N}$$

เมื่อ $\sum R$ คือ ผลรวมของคะแนนการพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญ

N คือ จำนวนผู้เชี่ยวชาญ

เกณฑ์การตัดสินค่า ioc ถ้ามีค่า 0.50 ขึ้นไป แสดงว่า ข้อคำถามนั้นวัดได้ตรงจุดประสงค์หรือตรงตามเนื้อหานั้น แสดงว่า ข้อคำถามข้อนั้นใช้ได้

ซึ่งผู้เชี่ยวชาญที่ผู้วิจัยเลือกให้ประเมินค่าความสอดคล้อง ของข้อคำถามนั้นว่ามีความตรงจุดประสงค์ หรือตรงตามเนื้อหานั้นหรือไม่ มีรายชื่อดังต่อไปนี้

1. ผศ.ร.ต.อ.ดร. วิเชียร ต้นศิริกมล อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
2. พระมหาบุญรอด อมรทตฺโต พระวิปัสสนาจารย์/อาจารย์ประจำหน่วยวิทยบริการคณะสังคมศาสตร์ วัดป่าประดู่ (พระอารามหลวง) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
3. พระครูปลัดทองศักดิ์ ปภาโต พระวิปัสสนาจารย์/อาจารย์ประจำหน่วยวิทยบริการคณะสังคมศาสตร์ วัดป่าประดู่ (พระอารามหลวง) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล คือแบบสอบถามเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง แบ่งเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ พรรษา ตำแหน่ง วิทยฐานะ และประกาศนียบัตร

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นแบบเลือกตอบตามระดับความรู้ความเข้าใจจากมากไปน้อย จำนวน 8 ข้อ มีเกณฑ์การประเมินผลดังนี้

ระดับ 5 ความรู้ความเข้าใจ มากที่สุด

ระดับ 4 ความรู้ความเข้าใจ มาก

ระดับ 3 ความรู้ความเข้าใจ ปานกลาง

ระดับ 2 ความรู้ความเข้าใจ น้อย

ระดับ 1 ความรู้ความเข้าใจ น้อยที่สุด

ส่วนที่ 3 ข้อมูลความรู้ความสามารถการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นแบบ
เลือกตอบตามระดับความรู้ความเข้าใจจากมากไปน้อย จำนวน 8 ข้อ มีเกณฑ์การประเมินผลดังนี้

ระดับ 5 ความรู้ความสามารถ มากที่สุด

ระดับ 4 ความรู้ความสามารถ มาก

ระดับ 3 ความรู้ความสามารถ ปานกลาง

ระดับ 2 ความรู้ความสามารถ น้อย

ระดับ 1 ความรู้ความสามารถ น้อยที่สุด

ส่วนที่ 4 ข้อมูลแนวคิดในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นแบบอธิบายความ
จากชุดคำถามจำนวน 10 ข้อ

บทที่ 4

ผลการศึกษาวิจัย

การศึกษาคำว่าความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และความสัมพันธ์ของตัวแปรในด้านต่าง ๆ ของการวิจัยนั้น แบ่งการนำเสนอผลออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ข้อมูลส่วนบุคคล
2. ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รวมถึงความรู้ความสามารถในการเผยแผ่หลักวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
3. ข้อมูลแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ข้อมูลส่วนบุคคล

เป็นการรวบรวมผลการวิจัยเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของผู้กรอบแบบสอบถามซึ่งดำรงตำแหน่งพระสังฆาธิการปกครองในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง จำนวน 14 รูป แสดงผลการวิจัยดังนี้

ตารางที่ 4-1 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านอายุ ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ช่วงอายุ (ปี)	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
40-49	3	21.43
50-59	4	28.57
60-69	4	28.57
70 ปี ขึ้นไป	3	21.43
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-1 เป็นการแสดงผลการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลด้านอายุของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ช่วงข้อมูล มีผลการสำรวจดังนี้

ลำดับที่ 1 ช่วงข้อมูลที่ 2 (อายุระหว่าง 50-59 ปี) จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ลำดับที่ 2 ช่วงข้อมูลที่ 3 (อายุระหว่าง 60-69 ปี) มีค่ามากที่สุด เท่ากับข้อมูลช่วงที่ 2 คือ จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ลำดับที่ 3 ช่วงข้อมูลที่ 1 (อายุระหว่าง 40-49 ปี) จำนวน 3 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.43

ลำดับที่ 4 ช่วงข้อมูลที่ 4 (อายุ 70 ปีขึ้นไป) ให้ค่าอายุเท่ากับช่วงข้อมูลที่ 1 คือ จำนวน 3 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.43

ตารางที่ 4-2 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านจำนวนพรรษา ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ช่วงจำนวนพรรษา (พรรษา)	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
16-25	3	21.43
26-35	4	28.57
36-45	4	28.57
46 พรรษา ขึ้นไป	3	21.43
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-2 เป็นการแสดงผลการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลด้านจำนวนพรรษาของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ช่วงข้อมูล มีผลการสำรวจดังนี้

ลำดับที่ 1 ช่วงข้อมูลที่ 2 (26-35 พรรษา) มีค่ามากที่สุด จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ลำดับที่ 2 ช่วงข้อมูลที่ 3 (36-45 พรรษา) ให้ค่าเท่ากับช่วงข้อมูลที่ 2 และมีค่ามากที่สุด จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ลำดับที่ 3 ช่วงข้อมูลที่ 1 (16-25 พรรษา) มีจำนวน 3 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.43

ลำดับที่ 4 ช่วงข้อมูลที่ 4 (46 พรรษาขึ้นไป) ให้ค่าเท่ากับข้อมูลช่วงที่ 1 คือมีจำนวน 3 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.43

ตารางที่ 4-3 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านตำแหน่ง ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์
อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ตำแหน่ง	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
เจ้าคณะ/รองเจ้าคณะจังหวัด	2	14.29
เจ้าคณะ/รองเจ้าคณะอำเภอ	2	14.29
เจ้าคณะตำบล	10	71.42
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-3 เป็นการแสดงผลการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลด้านตำแหน่งของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วงข้อมูล มีผลการสำรวจดังนี้

ลำดับที่ 1 ช่วงข้อมูลที่ 3 (เจ้าคณะตำบล) มีจำนวนมากที่สุด จำนวน 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.42

ลำดับที่ 2 ช่วงข้อมูลที่ 1 (เจ้าคณะ/รองเจ้าคณะจังหวัด) มีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 3 ช่วงข้อมูลที่ 2 (เจ้าคณะ/รองเจ้าคณะอำเภอ) มีจำนวนเท่ากับข้อมูลช่วงที่ 1 คือมีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ตารางที่ 4-4 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านวิทยฐานะ (นักธรรม) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครอง
คณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

วิทยฐานะ	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
นักธรรมชั้นตรี	-	-
นักธรรมชั้นโท	-	-
นักธรรมชั้นเอก	14	100.00
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-4 เป็นการแสดงผลการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลด้านวิทยฐานะ (นักธรรม) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ซึ่งพระสังฆาธิการ จำนวน 14 รูป ทั้งหมด 14 รูป สำเร็จนักธรรมศึกษาชั้นเอก คิดเป็นร้อยละ 100 ซึ่งถือว่าเป็น

ข้อกำหนดคุณสมบัติของพระสังฆาธิการที่จะต้องสำเร็จการศึกษาทางธรรมระดับนักธรรมเอกเท่านั้น จึงจะมีสิทธิเข้ารับตำแหน่งบริหารคณะสงฆ์

ตารางที่ 4-5 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านวิทยฐานะ (เปรียญธรรม) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

วิทยฐานะ	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
ไม่มีเปรียญธรรม	9	64.29
ประโยค 1-2	-	-
เปรียญธรรม 3 ประโยค	-	-
เปรียญธรรม 4 ประโยค	2	14.29
เปรียญธรรม 5 ประโยค	-	-
เปรียญธรรม 6 ประโยค	-	-
เปรียญธรรม 7 ประโยค	2	14.29
เปรียญธรรม 8 ประโยค	-	-
เปรียญธรรม 9 ประโยค	1	7.14
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-5 เป็นการแสดงผลการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลด้านวิทยฐานะ (เปรียญธรรม) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจปรากฏว่า

ลำดับที่ 1 พระสังฆาธิการ จำนวน 9 รูป คิดเป็นร้อยละ 64.29 ไม่มีเปรียญธรรม

ลำดับที่ 2 เปรียญธรรม 4 ประโยค มีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 3 เปรียญธรรม 7 ประโยค มีจำนวน 2 รูป เท่ากันกับเปรียญธรรม 4 ประโยค คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 4 เปรียญธรรม 9 ประโยค มีจำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14

ลำดับที่ 5 ประโยค 1-2 ไม่มีพระสังฆาธิการสำเร็จการศึกษา

ลำดับที่ 6 เปรียญธรรม 3 ประโยค ไม่มีพระสังฆาธิการสำเร็จการศึกษา

ลำดับที่ 7 เปรียญธรรม 5 ประโยค ไม่มีพระสังฆาธิการสำเร็จการศึกษา

ลำดับที่ 8 เปรียญธรรม 6 ประโยค ไม่มีพระสังฆาธิการสำเร็จการศึกษา

ลำดับที่ 9 เปรียญธรรม 8 ประโยค ไม่มีพระสังฆาธิการสำเร็จการศึกษา

ตารางที่ 4-6 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านวิทยฐานะ (วุฒิการศึกษาทางโลก) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

วิทยฐานะ	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
ประถมศึกษา	1	7.14
มัธยมศึกษา	3	21.43
ปริญญาตรี	2	14.29
ปริญญาโท	6	42.86
ปริญญาเอก	2	14.29
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-6 เป็นการแสดงผลการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลด้านวิทยฐานะ (วุฒิการศึกษาทางโลก) ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ปรากฏว่า

ลำดับที่ 1 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท มีจำนวน 6 รูป คิดเป็นร้อยละ 42.86

ลำดับที่ 2 สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษา มีจำนวน 3 รูป คิดเป็นร้อยละ 21.43

ลำดับที่ 3 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี มีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 4 สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก มีจำนวนเท่ากับสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี คือ 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 5 สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา มีจำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14

ตารางที่ 4-7 ข้อมูลส่วนบุคคล ด้านประกาศนียบัตร ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ประกาศนียบัตร	จำนวน (รูป)	ร้อยละ
พระวิปัสสนาจารย์	2	14.29
พระครูสอนศีลธรรม	2	14.29
พระนักเทศน์	10	71.43
พระธรรมทูตสายในประเทศ	2	14.29
พระธรรมทูตสายต่างประเทศ	-	0.00
อื่นๆ	-	0.00
จำนวนประชากรทั้งหมด	14	100.00

จากตารางที่ 4-7 แสดงข้อมูลส่วนบุคคลด้านประกาศนียบัตร ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง พบว่า

ลำดับที่ 1 พระสังฆาธิการส่วนใหญ่ ผ่านการฝึกอบรมเป็นพระนักเทศน์ถึง 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.43

ลำดับที่ 2 พระสังฆาธิการผ่านการฝึกอบรมเป็นพระวิปัสสนาจารย์ มีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 3 พระสังฆาธิการผ่านการฝึกอบรมเป็นพระครูสอนศีลธรรม มีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 4 พระสังฆาธิการผ่านการฝึกอบรมเป็นพระธรรมทูตสายในประเทศ มีจำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

ลำดับที่ 5 ไม่มีพระสังฆาธิการผ่านการฝึกอบรมเป็นพระธรรมทูตสายต่างประเทศ

ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รวมถึงความรู้ความสามารถในการเผยแผ่หลักวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

การประเมินข้อมูลเพื่อให้ทราบถึงประสิทธิภาพของพระสังฆาธิการที่มีต่อการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ว่ามีมากหรือน้อยเพียงใด แยกชุดคำถามออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกเป็นข้อมูลความรู้ความเข้าใจในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง และอีกส่วนหนึ่งเป็นข้อมูลเกี่ยวกับความสามารถในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4-8 ข้อมูล ความรู้ความเข้าใจในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของ
พระสงฆ์ฆราวาสในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

วิปัสสนากรรมฐาน	ระดับความรู้ความเข้าใจ					\bar{x}	SD
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด		
ส่วนความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาของวิปัสสนากรรมฐาน							
1. ท่านทราบความหมายของ วิปัสสนากรรมฐาน	-	8 (57.24)	6 (42.86)	-	-	3.57	0.49
2. ท่านทราบวัตถุประสงค์ของ วิปัสสนากรรมฐาน	1 (7.14)	8 (57.24)	5 (35.71)	-	-	3.71	0.59
3. ท่านทราบประเภทของวิปัสสนา กรรมฐาน	-	9 (64.29)	4 (28.57)	1 (7.14)	-	3.57	0.62
4. ท่านทราบหลักการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน	-	10 (71.43)	4 (28.57)	-	-	3.71	0.45
5. ท่านทราบขั้นตอนการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน	-	9 (64.29)	5 (35.71)	-	-	3.64	0.48
6. ท่านทราบประโยชน์ที่ได้จากการ ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	1 (7.14)	11 (78.57)	2 (14.29)	-	-	3.93	0.48
7. ท่านทราบปัญหาและอุปสรรคใน ระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน	-	8 (57.24)	5 (35.71)	1 (7.14)	-	3.50	0.63
8. ท่านทราบวิธีการแก้ไขปัญหา และอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน	-	5 (35.71)	8 (57.24)	1 (7.14)	-	3.29	0.59
$\bar{x}_{รวม} = 3.615, sd_{รวม} = 0.541$							

จากตารางที่ 4-8 แสดงข้อมูลความรู้ความเข้าใจในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสงฆ์ฆราวาสในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจ มีค่าเฉลี่ยโดยรวม 3.615 มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.541 และมีรายละเอียดจำแนกตามหัวข้อคำถาม ดังนี้

ข้อที่ 1 ท่านทราบความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.57 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.49 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 8 รูป คิดเป็นร้อยละ 57.24 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 6 รูป คิดเป็นร้อยละ 42.86

ข้อที่ 2 ท่านทราบวัตถุประสงค์ของวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.71 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.59 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 8 รูป คิดเป็นร้อยละ 57.24 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 35.71 และระดับมากที่สุด จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 3 ท่านทราบประเภทของวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.57 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.62 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงประเภทของวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 9 รูป คิดเป็นร้อยละ 64.29 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57 และระดับน้อย จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 4 ท่านทราบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.71 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.45 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.43 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ข้อที่ 5 ท่านทราบขั้นตอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.64 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.48 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงขั้นตอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 9 รูป คิดเป็นร้อยละ 64.29 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 35.71

ข้อที่ 6 ท่านทราบประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.93 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.48 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 11 รูป คิดเป็นร้อยละ 78.57 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29 และระดับมากที่สุด จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 7 ท่านทราบปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการทำปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.50 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.63 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 8 รูป คิดเป็นร้อยละ 57.24 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 35.71 และระดับมากที่สุด จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 8 ท่านทราบวิธีการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความเข้าใจอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.29 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.59 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจถึงวิธีการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 8 รูป คิดเป็นร้อยละ 57.24 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 35.71 และระดับน้อย จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

สรุปได้ว่า ข้อมูลความรู้ความเข้าใจในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ค่าเฉลี่ยของแบบสอบถามทุกข้ออยู่ระหว่างตัวเลข 3-4 คือ ระดับช่วงปานกลางถึงมาก และให้ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ที่ช่วง 0.45-0.62 แสดงถึงการแจกแจงความถี่ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อพิจารณาถึงการแจกแจงความถี่ในการตอบแบบสอบถามของพระสังฆาธิการเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน แสดงให้เห็นถึงความเอาใจใส่ในการศึกษาทฤษฎีหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพราะถือเป็นหน้าที่หลักและมีความสำคัญมากในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ดังนั้นพระสังฆาธิการควรมีการพัฒนาในระดับความรู้ความเข้าใจของตนเอง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยการเข้าร่วมฝึกอบรมเป็นพระวิปัสสนาจารย์ ดังจะเห็นได้จาก ตารางที่ 4-7 มีพระสังฆาธิการผ่านการเข้าฝึกอบรมเป็นพระวิปัสสนาจารย์เพียง 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29 เท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว การจะเป็นผู้ให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ กับผู้อื่นนั้น ผู้ให้ควรจะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดีที่สุด เพื่อส่งผลต่อการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

ตารางที่ 4-9 ข้อมูล ความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของ
พระสงฆ์ฆราวาสในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

วิปัสสนากรรมฐาน	ระดับความรู้ความเข้าใจ					\bar{x}	SD
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด		
ส่วนความรู้ความสามารถในการเผยแพร่หลักการของวิปัสสนากรรมฐาน							
1. ท่านอธิบายรายละเอียด ความหมายของวิปัสสนา กรรมฐาน	-	4 (28.57)	10 (71.43)	-	-	3.29	0.45
2. ท่านอธิบายรายละเอียด วัตถุประสงค์ของวิปัสสนา กรรมฐาน	-	4 (28.57)	9 (64.29)	1 (7.14)	-	3.21	0.56
3. ท่านอธิบายรายละเอียด ประเภทของวิปัสสนา กรรมฐาน	-	4 (28.57)	10 (71.43)	-	-	3.29	0.45
4. ท่านอธิบายรายละเอียด หลักการปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐาน	-	5 (35.71)	8 (57.24)	1 (7.14)	-	3.29	0.59
5. ท่านอธิบายรายละเอียดขั้นตอน การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	-	5 (35.71)	9 (64.29)	-	-	3.36	0.48
6. ท่านอธิบายรายละเอียด ประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน	1 (7.14)	7 (50.00)	6 (42.86)	-	-	3.64	0.61
7. ท่านอธิบายรายละเอียดของ ปัญหาและอุปสรรคในระหว่าง การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน	-	4 (28.57)	10 (71.43)	-	-	3.29	0.45
8. ท่านอธิบายรายละเอียดของ วิธีการแก้ไขปัญหาและ อุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน	-	2 (14.29)	10 (71.43)	2 (14.29)	-	3.00	0.53
$\bar{x}_{รวม} = 3.296, sd_{รวม} = 0.515$							

จากตารางที่ 4-9 แสดงข้อมูลความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสงฆ์ฆราวาสในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจ มีค่าเฉลี่ยโดยรวม 3.296 มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.515 และมีรายละเอียดจำแนกตามหัวข้อคำถาม ดังนี้

ข้อที่ 1 ท่านอธิบายรายละเอียดความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน พระสงฆ์ฆราวาสมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.29 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.45 โดยพระสงฆ์ฆราวาสส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.43 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ข้อที่ 2 ท่านอธิบายรายละเอียดวัตถุประสงค์ของวิปัสสนากรรมฐาน พระสงฆ์ฆราวาสมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.21 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.56 โดยพระสงฆ์ฆราวาสส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดวัตถุประสงค์ของวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 9 รูป คิดเป็นร้อยละ 64.29 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57 และระดับน้อย จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 3 ท่านอธิบายรายละเอียดประเภทของวิปัสสนากรรมฐาน พระสงฆ์ฆราวาสมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.29 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.45 โดยพระสงฆ์ฆราวาสส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดประเภทของวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.43 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ข้อที่ 4 ท่านอธิบายรายละเอียดหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสงฆ์ฆราวาสมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.29 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.59 โดยพระสงฆ์ฆราวาสส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 8 รูป คิดเป็นร้อยละ 57.24 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 35.71 และระดับน้อย จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 5 ท่านอธิบายรายละเอียดขั้นตอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสงฆ์ฆราวาสมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.36 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.48 โดยพระสงฆ์ฆราวาสส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดขั้นตอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 9 รูป คิดเป็นร้อยละ 64.29 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 5 รูป คิดเป็นร้อยละ 35.71

ข้อที่ 6 ท่านอธิบายรายละเอียดประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.64 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.61 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับมาก เป็นจำนวน 7 รูป คิดเป็นร้อยละ 50.00 รองลงมาอยู่ในระดับปานกลาง จำนวน 6 รูป คิดเป็นร้อยละ 42.86 และระดับมากที่สุด จำนวน 1 รูป คิดเป็นร้อยละ 7.14 ตามลำดับ

ข้อที่ 7 ท่านอธิบายรายละเอียดของปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในช่วงปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ย 3.29 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.45 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดของปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.43 รองลงมาอยู่ในระดับมาก จำนวน 4 รูป คิดเป็นร้อยละ 28.57

ข้อที่ 8 ท่านอธิบายรายละเอียดของวิธีการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน พระสังฆาธิการมีระดับความรู้ความสามารถอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย 3.00 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.53 โดยพระสังฆาธิการส่วนใหญ่ มีความรู้ความสามารถในการอธิบายรายละเอียดของวิธีการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ระดับปานกลาง เป็นจำนวน 10 รูป คิดเป็นร้อยละ 71.43 รองลงมาอยู่ในระดับมากและน้อย จำนวนเท่ากันอย่างละ 2 รูป คิดเป็นร้อยละ 14.29

สรุปได้ว่า ข้อมูลความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ให้ผลในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน โดยมีค่าเฉลี่ยของการประเมินอยู่ระหว่าง 3.00-3.64 และมีค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ระหว่าง 0.45-0.61 ซึ่งแสดงถึงการแจกแจงความถี่ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อพิจารณาถึงการแจกแจงความถี่การตอบแบบสอบถามของพระสังฆาธิการเกี่ยวกับความรู้ความสามารถในการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานแล้ว ส่วนมากอยู่ในระดับปานกลางเท่านั้น แสดงให้เห็นถึงทักษะการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการว่า ควรมีการพัฒนาทักษะการเผยแผ่ให้มีมากขึ้นกว่านี้ เพราะพระสังฆาธิการถือว่าเป็นผู้ขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาและเป็นผู้นำของคณะสงฆ์ให้เข้าไปในทิศทางเดียวกัน อยู่ในหลักศีลธรรมอันดี และเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน และเมื่อนำมาพิจารณาพร้อมกับตารางที่ 4-5 ที่แสดงจำนวนพระสังฆาธิการที่สำเร็จการศึกษาทางธรรม (เปรียญธรรม) โดยมีพระสังฆาธิการถึง 9 รูป คิดเป็นร้อยละ 64.29 ที่ไม่สำเร็จการศึกษาทางธรรมด้านเปรียญธรรมนี้ เพราะเปรียญธรรมเป็นการศึกษาเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผ่านเรื่องเล่าเหตุการณ์ของบุคคลตัวอย่างที่มีลักษณะและองค์ประกอบของปัญหาที่แตกต่างกัน ทำให้ทราบถึงวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงเลือกใช้เพื่อให้เหมาะกับแต่ละ

บุคคลขึ้นกับสถานะและเหตุปัจจัยของบุคคลเหล่านั้น ทำให้การแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพสูงสุด เพราะเป็นทางที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานะของบุคคลนั้น ๆ

ดังนั้นพระสังฆาธิการควรมีการศึกษาหาความรู้ในเรื่องของเปรียญธรรมให้มากขึ้น เพื่อเพิ่มระดับความรู้ความสามารถในการแนะนำ แก้ไขปัญหา และเพิ่มประสิทธิภาพในการเผยแผ่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้สูงขึ้น

ข้อมูลแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

เป็นการรวบรวมผลจากการตอบคำถามเชิงบรรยายความเพื่อการพยากรณ์หาปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รวมไปถึงแนวคิดและข้อมูลเสนอแนะต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนี้ ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นต่อไปในอนาคต โดยคำตอบจากผู้ประเมินแบบสอบถามได้รวบรวมไว้ในตารางที่ 4-10 ดังนี้

ตารางที่ 4-10 ข้อมูลแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแผ่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

คำถาม	คำตอบ
1. ในพื้นที่การปกครองของท่าน จัดกิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา	การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา ส่วนมากจะจัดขึ้นในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น โดยสาเหตุส่วนใหญ่ที่เลือกจัดในช่วงระยะเวลาดังกล่าว คือ เป็นวันหยุดนักขัตฤกษ์ ประชาชนมีโอกาสใช้เวลาว่างส่วนนี้ เลือกที่จะเข้าวัดทำกิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญใส่บาตร ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ และถือโอกาสฟังเทศน์-ปฏิบัติธรรมตามวัดที่จัดงานหรือวัดใกล้บ้าน เป็นต้น
ในโอกาสใดบ้าง	
2. พื้นที่การปกครองของท่าน จัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยใช้รูปแบบใดบ้าง	การจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นการมุ่งประโยชน์สำหรับประชาชนผู้ที่เข้าวัดทำบุญอย่างสม่ำเสมอและเริ่มมีความสนใจในการปฏิบัติธรรมในเบื้องต้น โดยอาศัยช่วงเวลาดังกล่าว ในการรักษาศีล 5 หรือศีลอุโบสถ (ศีล 8) แล้วแต่ความสะดวกเพื่อการรับฟังพระธรรมเทศนาจากพระภิกษุสงฆ์ ในวัดนั้นๆ รวมไปถึงการได้รับคำแนะนำในการฝึกปฏิบัติธรรม ซึ่งโดยส่วนใหญ่ จะเลือกวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (การเจริญปัญญา) และมีการใช้สมถกรรมฐาน (การเจริญสมาธิ)ควบคู่ไปกับการฝึกด้วยรูปแบบใดบ้าง

ตารางที่ 4-10 (ต่อ)

คำถาม	คำตอบ
3. ในพื้นที่การปกครองของท่าน มีการนำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาใช้บ้างหรือไม่ อย่างไร	โดยส่วนมากจะมีการนำหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ด้วยการสังเกตอิริยาบถต่าง ๆ เช่น การเดิน การยืน การนั่ง การกิน การดื่ม เป็นต้น ซึ่งส่วนมากจะจัดขึ้นในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันธรรมสวนะ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา เป็นต้น หรือแล้วแต่ความสะดวกของประชาชนในแต่ละเขตพื้นที่นั้นๆ
4. ในความคิดเห็นของท่าน การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสามารถทำให้บุคคลนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด และอย่างไร	ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ และสามารถนำไปใช้ได้กับทุกเพศ ทุกวัย และทุกโอกาสตามสมควรของแต่ละบุคคล โดยเริ่มตั้งแต่ตื่นนอนในตอนเช้า จนกระทั่งเข้านอนในตอนกลางคืน โดยอาศัยสติเป็นตัวกำหนดอิริยาบถต่าง ๆ ในการเคลื่อนไหวร่างกายเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน
5. ในความคิดเห็นของท่าน พระวิปัสสนาจารย์ หรือ พระที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรมีคุณลักษณะอย่างไร	พระสังฆาธิการ โดยส่วนมากมีความเห็นว่า พระวิปัสสนาจารย์หรือพระที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ควรผ่านการฝึกอบรมตามโครงการและมีวุฒิบัตรหรือใบประกาศนียบัตรรับรองการฝึกความเป็นพระวิปัสสนาจารย์หรือพระผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในการปฏิบัติ และเน้นไปที่จริยวัตรที่น่าเลื่อมใส และความรู้ความสามารถที่จะได้รับจากการถ่ายทอดโดยพระภิกษุรูปนั้นๆ นอกจากนี้พระวิปัสสนาจารย์ ควรจะมีการประเมินผู้เข้ารับการฝึกวิปัสสนากรรมฐาน และเลือกวิธีการถ่ายทอดให้เหมาะสมกับบุคคลและเกิดความรู้ความเข้าใจได้ง่าย
6. ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่นิยมใช้อยู่ในปัจจุบัน	ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นว่าเป็นว่ารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่ใช้กันอยู่ในสถานที่ใดก็ตาม ล้วนแต่มีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายปลายทางเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือ เป็นไปเพื่อการทำกิเลสของตนให้เบาบางลงจนกระทั่งหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง ซึ่งเหตุผลที่ทำให้แนวทางการปฏิบัติมีความแตกต่างกันออกไปบ้าง เนื่องจากจริต (อุปนิสัย) ของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน จึงต้องมีเข้าใจและปรับจริตของตนให้พร้อมสู่การปฏิบัติในขั้นสูงต่อไป
7. ท่านคิดว่า มีแนวทางอื่นที่จะใช้เป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือไม่ อย่างไร	โดยส่วนมากมีความเห็นว่า แนวทางการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมอยู่นี้มี ความเหมาะสมคืออยู่แล้ว

ตารางที่ 4-10 (ต่อ)

คำถาม	คำตอบ
8. ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการเผยแพร่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพื้นที่ปกครองของท่านมีอะไรบ้าง	ปัญหาและอุปสรรคในแต่ละสำนักย่อมมีความแตกต่างกันออกไป ตามสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ และตามสภาพบุคคลที่เข้าร่วมปฏิบัติ จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าสำนักที่จะต้องมีการประเมิน ข้อกำหนด เพื่อใช้ระงับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรัดกุมและไม่เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
9. ข้อเสนอแนะสำหรับการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่เหมาะสม ควรเป็นอย่างไร	โดยส่วนมากมีความเห็นว่า แนวทางการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมอยู่ที่มีความเหมาะสมคืออยู่แล้ว
10. เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาของท่านคืออะไร และท่านมีวิธีดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้นอย่างไร	เป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ ความพ้นทุกข์ โดยการทำกิเลสของตนให้เบาบางลงจนกระทั่งหมดกิเลส โดยสิ้นเชิง เริ่มต้นจากการรู้และเข้าใจจิต (อุปนิสัย) ของตนเองและวิธีการปรับเพื่อให้มีความพร้อมสู่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในขั้นสูงต่อไป ถือเป็น การสั่งสมบารมีอีกทางหนึ่งและให้ผลที่ดีกว่าการสร้างบารมีในแบบอื่นๆ เช่น การทำทาน การนั่งสมาธิ เป็นต้น

สรุปผลเชิงคุณภาพ จากคำถามและคำตอบจากพระสังฆาธิการทั้ง 10 ข้อดังแสดงในตารางที่ 4-10 ข้างต้น เป็นการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นของพระสังฆาธิการ ที่มีต่อองค์ประกอบหรือปัจจัยที่มีผลนอกเหนือจากข้อมูลส่วนบุคคลของพระสังฆาธิการ เพื่อสรุปเป็นข้อมูลเชิงนโยบาย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. นโยบายเบื้องต้นที่ควรจะมีการผลักดันให้เกิดขึ้น คือ การรับรองคุณสมบัติของพระวิปัสสนาจารย์ หรือ พระผู้เผยแพร่พระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้เข้าร่วมปฏิบัติธรรมมีความเลื่อมใสศรัทธาในเบื้องต้น และเป็นการฝึกตัวบุคคลของผู้ทำหน้าที่นี้ ให้มีความรู้ความเข้าใจและสามารถเผยแพร่การปฏิบัติได้ถูกต้องและเป็นไปในทางเดียวกัน

2. แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นแนวทางที่มีความเหมาะสมดีแล้ว เพียงแต่ผู้เผยแพร่ต้องมีความสามารถในการประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบันบุคคลและสภาพแวดล้อมเป็นหลัก

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และความสัมพันธ์ของตัวแปรในด้านต่าง ๆ ของการวิจัยนั้น แบ่งการนำเสนอผลออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ข้อมูลส่วนบุคคล

2. ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน รวมถึงความรู้ความสามารถในการเผยแพร่หลักวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

3. ข้อมูลแนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ผลของการวิจัยสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ข้อ ดังนี้

1. จากข้อมูลเชิงปริมาณที่มาจากการสำรวจข้อมูลส่วนบุคคลว่ามีผลต่อความรู้ความสามารถของพระสังฆาธิการในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือไม่นั้น ในเบื้องต้น ไม่สามารถหาความสัมพันธ์ในส่วนนี้ได้ เนื่องจากความสนใจของพระสังฆาธิการ ที่มีต่อการปฏิบัติ เป็นเรื่องส่วนบุคคล บางท่านอาจไม่ได้ให้ความสำคัญเรื่องการคณะสงฆ์เกี่ยวกับการเผยแพร่หลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาเป็นอันดับแรก จึงส่งผลต่อระดับความรู้ความสามารถการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการ ที่มีค่าไม่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดจนแยกเป็น 2 กรณี ดังนี้

1.1 ข้อมูลความรู้ความเข้าใจในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจ ความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการอยู่ในระดับปานกลางถึงมาก มีค่าเฉลี่ยโดยรวม 3.615 มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.541 และมีรายละเอียดจำแนกตามหัวข้อคำถามมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.29 - 3.93 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ในช่วง 0.45 - 0.63

1.2 ข้อมูลความรู้ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ของพระสังฆาธิการในพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง ผลการสำรวจความรู้

ความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการอยู่ในระดับปานกลาง ถึงมาก มีค่าเฉลี่ยโดยรวม 3.296 มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน 0.515 และมีรายละเอียดจำแนกตาม หัวข้อคำถามมีค่าเฉลี่ยอยู่ในช่วง 3.00 - 3.64 และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานอยู่ในช่วง 0.45 - 0.61

จาก 1.1 และ 1.2 ทั้งค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของความรู้ความเข้าใจหลัก วิปัสสนากรรมฐานและความรู้ความสามารถในการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระสังฆาธิการ มีค่าไม่ต่างกันมากนักและอยู่ในระดับเดียวกัน ทำให้ไม่สามารถระบุถึงความรู้ความเข้าใจและความรู้ความสามารถเกี่ยวกับหลักวิปัสสนากรรมฐาน ได้อย่างชัดเจน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อพยากรณ์ข้อมูลในด้านปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ ที่มาจากความคิดเห็นส่วนใหญ่ของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่ปกครอง เพื่อรวบรวมเป็นข้อมูลเชิงนโยบายในการนำเสนอผลการวิจัยต่อไปในอนาคต

2. จากข้อมูลเชิงคุณภาพ เป็นการหาสาเหตุของปัญหาและอุปสรรคที่มาจาก การเผยแพร่ฯ พบว่า คุณสมบัติของพระวิปัสสนาจารย์หรือพระผู้ทำหน้าที่เผยแพร่ควรมีการรับรองและมีคุณสมบัติเหมาะสมในการรับเลือกให้ทำหน้าที่นี้คือ ทางด้านจริยวัตรและความรู้ความสามารถในการเข้าใจและประยุกต์การปฏิบัติให้เข้ากับสภาพของแต่ละบุคคลและสภาพแวดล้อมนั้น ๆ ได้ดี

ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้เป็นเพียงการเก็บข้อมูลจากพระสังฆาธิการที่ปกครองคณะสงฆ์ในอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยองเท่านั้น ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการทำวิจัยเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเผยแพร่หลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้การวิจัยมีประสิทธิภาพและเห็นประโยชน์ชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงมีความคิดเห็น มีรายละเอียดดังนี้

1. ควรมีการทำกรวิจัยในหัวข้อดังกล่าวนี้กับทุกอำเภอในจังหวัดระยอง เพื่อสรุปเป็นเชิงปริมาณและเชิงนโยบาย และนำไปปรับใช้กับทุกวัดในเขตจังหวัดระยอง

2. นำเสนองานวิจัยนี้ต่อผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่มีตำแหน่งสูงกว่า เช่น เจ้าคณะภาค เจ้าคณะหน เป็นลำดับ เพื่อพิจารณาและกำหนดเป็นข้อตกลงเชิงนโยบายในการเผยแพร่ให้เป็นรูปแบบเดียวกันทั้งประเทศ

3. พระสังฆาธิการควรมีความเอาใจใส่ในการศึกษาทฤษฎีหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพราะถือเป็นหน้าที่หลักและมีความสำคัญมากในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ดังนั้นพระสังฆาธิการควรมีการพัฒนาในระดับความรู้ความเข้าใจของตนเอง เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยการเข้าร่วมฝึกอบรมเป็นพระวิปัสสนาจารย์

4. พระสังฆาธิการควรมีการพัฒนาทักษะการเผยแผ่ให้มีมากขึ้นกว่านี้ เพราะ พระสังฆาธิการถือว่าเป็นผู้ขับเคลื่อนพระพุทธศาสนาและเป็นผู้นำของคณะสงฆ์ให้เป็นไปใน ทิศทางเดียวกัน อยู่ในหลักศีลธรรมอันดี และเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

บรรณานุกรม

- กรมการศาสนา. (2525). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม 1, 2, 3, 4 และ 10*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- จักรกริช ใจดี. (2542). *ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยของนิสิตมหาวิทยาลัยเกษตร. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชารัฐศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.*
- เฉลิมพล โสมอินทร์. (2546). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย*. กรุงเทพฯ: สุตรไฟศาล.
- บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธ์. (2540). *ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (พิมพ์ครั้งที่ 7)*. กรุงเทพฯ: ปกเจริญผล.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2521). *ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย และลักษณะการปกครองคณะสงฆ์โดยสังเขป*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มานิช เวชพันธ์. (2532). *การมีส่วนร่วมทางการเมืองของ ข้าราชการประจำ: ศึกษาเปรียบเทียบข้าราชการพลเรือน ทหารและตำรวจ*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- ร่วมปรangsa สวมประจำ. (2548). *ผลกระทบของรัฐธรรมนุญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2540 ที่มีต่อ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยวงรัตนราชวิทยาลัย.
- สุวิมล ตีรกันันท์. (2543). *ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์: แนวทางสู่การปฏิบัติ (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2549). *พระพุทธศาสนาและสถาบันสงฆ์กับสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สามลดา.
- อักษร สวัสดิ์. (2542). *ความรู้ ความเข้าใจ และความตระหนักในการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย: กรณีศึกษาในเขตบางกะปิ กรุงเทพฯ*. ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาสังคม, คณะพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสำรวจความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่หลักวิปัสสนากรรมฐาน

แบบสำรวจ ความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่หลักวิถีศาสนากรรณฐาน

หัวข้องานวิจัย “การเผยแพร่การปฏิบัติวิถีศาสนากรรณฐานของพระสังฆาธิการ

ในเขตอำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง”

ผู้วิจัย พระมหาวุฒิชัย นิลถาวรกุล

สังกัด สาขาวิชาการเมืองการปกครอง คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

หลักสูตร รัฐศาสตรมหาบัณฑิต

ปีการศึกษา 2559

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความรู้ความเข้าใจการเผยแพร่การปฏิบัติวิถีศาสนากรรณฐานของพระ

สังฆาธิการในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

2. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเขตพื้นที่

อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีความรู้ความเข้าใจในวิธีการเผยแพร่การปฏิบัติวิถีศาสนากรรณฐานของพระสังฆาธิการ

ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

2. รับทราบถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากการเผยแพร่การปฏิบัติวิถีศาสนากรรณฐาน

ของพระสังฆาธิการในเขตพื้นที่อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

คำชี้แจง แบบสำรวจฉบับนี้ ประกอบด้วยข้อมูล 3 ส่วน ได้แก่

1. ข้อมูลส่วนบุคคล

2. ข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักปฏิบัติวิถีศาสนากรรณฐาน

3. ข้อมูลแนวคิดในการเผยแพร่การปฏิบัติวิถีศาสนากรรณฐาน

ขอพระคุณทุกท่านที่มีเมตตาธรรมให้ความอนุเคราะห์ในการกรอแบบสำรวจเพื่อให้งานวิจัยฉบับนี้มีใจความครบถ้วนสมบูรณ์

พระมหาวุฒิชัย นิลถาวรกุล (วุฒิชัย) ผู้ทำวิจัย

1. ข้อมูลส่วนบุคคล

- 1.1 อายุ 25 – 30 ปี 31 – 35 ปี 36 – 40 ปี
 41 – 45 ปี 50 – 55 ปี 56 – 60 ปี
 60 – 65 ปี 66 – 70 ปี 70 ปี ขึ้นไป
- 1.2 พรรษา 5 – 10 พรรษา 11 – 15 พรรษา 16 – 20 พรรษา
 21 – 25 พรรษา 26 – 30 พรรษา 31 – 35 พรรษา
 36 – 40 พรรษา 41 – 45 พรรษา 46 พรรษา ขึ้นไป
- 1.3 ตำแหน่ง เจ้าคณะ/รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะ/รองเจ้าคณะอำเภอ
 เจ้าคณะตำบล
- 1.4 วิทยฐานะ นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอก
(ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ) เปรียญธรรมประโยค..... (กรอกตัวเลข 1 – 9)
เปรียญเอก เปรียญโท เปรียญตรี
มัธยมศึกษาตอนปลาย มัธยมศึกษาตอนต้น
อื่นๆ (โปรดระบุ).....
- 1.5 ประกาศนียบัตร ไม่มี
(ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ) พระวิปัสสนาจารย์
พระครูสอนศีลธรรม
พระนักเทศน์
พระธรรมทูตสายในประเทศ
พระธรรมทูตสายต่างประเทศ
อื่นๆ (โปรดระบุ).....

2. ข้อมูลความรู้ความเข้าใจและความสามารถในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐาน	ระดับความรู้ความเข้าใจ				
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
ส่วนความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาของวิปัสสนากรรมฐาน					
1. ท่านทราบความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน					
2. ท่านทราบวัตถุประสงค์ของวิปัสสนากรรมฐาน					
3. ท่านทราบประเภทของวิปัสสนากรรมฐาน					
4. ท่านทราบหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
5. ท่านทราบขั้นตอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
6. ท่านทราบประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
7. ท่านทราบปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
8. ท่านทราบวิธีการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
ส่วนความรู้ความสามารถในการเผยแพร่หลักการของวิปัสสนากรรมฐาน					
9. ท่านอธิบายรายละเอียดความหมายของวิปัสสนากรรมฐาน					
10. ท่านอธิบายรายละเอียดวัตถุประสงค์ของวิปัสสนากรรมฐาน					
11. ท่านอธิบายรายละเอียดประเภทของวิปัสสนากรรมฐาน					
12. ท่านอธิบายรายละเอียดหลักการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
13. ท่านอธิบายรายละเอียดขั้นตอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
14. ท่านอธิบายรายละเอียดประโยชน์ที่ได้จากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
15. ท่านอธิบายรายละเอียดของปัญหาและอุปสรรคในระหว่างการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					
16. ท่านอธิบายรายละเอียดของวิธีการแก้ไขปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน					

3. ข้อมูล แนวคิด ปัญหาและอุปสรรคในการเผยแพร่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน (ขอความ
กรุณากรอกข้อมูลให้ครบถ้วนเพื่อเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัย)

3.1 ในพื้นที่การปกครองของท่าน จัดกิจกรรมเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในโอกาสใดบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3.2 พื้นที่การปกครองของท่าน จัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยใช้รูปแบบใดบ้าง

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3.3 ในพื้นที่การปกครองของท่าน มีการนำหลักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาใช้บ้าง
หรือไม่ อย่างไร

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ภาคผนวก ข

ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อความและคุณลักษณะที่กำหนด (ioc) ของแบบสอบถาม

ตารางที่ ข-1 ดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อความและคุณลักษณะที่กำหนดของแบบสอบถาม

ข้อที่	คะแนนความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ			ioc	หมายเหตุ
	คนที่ 1	คนที่ 2	คนที่ 3		
ส่วนความรู้	1	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
ความเข้าใจใน	2	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
เนื้อหาของ	3	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
วิสัยทัศน์	4	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
กรรมฐาน	5	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
	6	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
	7	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
	8	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
ส่วนความรู้	9	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
ความสามารถ	10	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
ในการเผยแพร่	11	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
หลักการของ	12	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
วิสัยทัศน์	13	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
กรรมฐาน	14	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
	15	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
	16	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
ข้อมูล แนวคิด	1	+1	0	0.67	คัดเลือกไว้
ปัญหาและ	2	+1	0	0.67	คัดเลือกไว้
อุปสรรคใน	3	+1	0	0.67	คัดเลือกไว้
การเผยแพร่การ	4	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้
ปฏิบัติ	5	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
วิสัยทัศน์	6	+1	0	0.67	คัดเลือกไว้
กรรมฐาน	7	0	+1	0.67	คัดเลือกไว้
	8	+1	0	0.67	คัดเลือกไว้
	9	+1	0	0.67	คัดเลือกไว้
	10	+1	+1	1.00	คัดเลือกไว้

หมายเหตุ จากตารางที่ ข-1 ทุกข้อมีค่า ioc 0.50 ขึ้นไป จึงสามารถเลือกเป็นข้อคำถามได้ทุกข้อ